

#8 (36), 2018 część 2

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w

Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze

wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo

publikowane jest w języku polskim, angielskim,

niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego
miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz
czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej
czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet
Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michałak (Uniwersytet
Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet
Jagielloński)

Kolub Frennen (University of
Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet
Warszawski)

#8 (36), 2018 part 2

East European Scientific Journal

(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland. The
journal is registered and published in Poland.

Articles in all spheres of sciences are published in the

journal. Journal is published in **English, German, Polish**

and Russian.

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the
journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet
Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michałak (Uniwersytet
Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet
Jagielloński)

Kolub Frennen (University of
Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków
Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet
Warszawski)

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

**Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie
85/21, 02-001 Warszawa, Polska»**

**Wschodnioeuropejskie Czasopismo
Naukowe**

**Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001
Warszawa, Polska**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

**Dawid Kowalik (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
**Peter Clarkwood(University College
London)**
Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)
**Alexander Klimek (Polska Akademia
Nauk)**
**Alexander Rogowski (Uniwersytet
Jagielloński)**
Kehan Schreiner(Hebrew University)
**Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika
Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)**
Anthony Maverick(Bar-Ilan University)
**Mikołaj Żukowski (Uniwersytet
Warszawski)**
**Mateusz Marszałek (Uniwersytet
Jagielloński)**
**Szymon Matysiak (Polska Akademia
Nauk)**
**Michał Niewiadomski (Instytut
Stosunków Międzynarodowych)**
Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

**Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-
001 Warsaw, Poland»**

East European Scientific Journal

**Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Po-
land**

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

СОДЕРЖАНИЕ

БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Venger A.M., Kolesnyk O. O., Venger P. M., Hruzevskyi O. A. THE ORDER OF DUPLICATION OF HUMAN ALDH ENCODING GENE	4
--	---

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Zaiats O.V. CONTROLLING INVESTMENT ACTIVITIES OF PASSANGERS AUTOMOTIVE TRANSPORT ENTERPRISES IN KIEV	7
Лившиц И.Л. ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВАХ	13
Мокерова Н.В. ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ КООПЕРАТИВНИХ НЕПРИБУТКОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ	22
Тур О.В., Красноносова О.М., Михайленко Д.Г. ДОСВІД ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ	27
Chernova N. SOME APPROACHES TO AUTOMATION OF ORDER BOOK PRIMARY DATA PROCESSING	31
Разумовская Е.А., Боярских А.Д. ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОЦЕНКИ КРЕДИТНОГО РИСКА В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ	39

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Єременко Ю.А. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ	44
Несправа М. В., ДІАЛОГ МИЛОСЕРДЯ – ХРИСТІЯНСЬКА ВІДПОВІДЬ ВІЙНАМ І ТЕРОРИЗМУ	49
Стефанишина С.В. ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ФАКТИЧЕСКИ АФФИЛИРОВАННЫХ С ДОЛЖНИКОМ ЛИЦ КАК ТРЕТЬИХ ЛИЦ В ДЕЛАХ О НЕСОСТОЯТЕЛЬНОСТИ (БАНКРОТСТВЕ).....	58
Чайковська А. В. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ НЕЗАЛЕЖНИХ ДИРЕКТОРІВ У ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ.....	65

БИОЛОГИЧЕСКИЕ НАУКИ

Venger A.M.

PhD,

assistant of department of microbiology, virology and immunology,
Odessa national medical university

Kolesnyk O. O.

PhD,

Junior scientific researcher,
The Plant breeding and genetics Institute – National center of seed and cultivar investigation

Venger P. M.

rehabilitologist,

Odessa Municipal Hospital N 1

Hruzevskiy O. A.

PhD,

professor assistant of department of microbiology, virology and immunology,
Odessa national medical university

THE ORDER OF DUPLICATION OF HUMAN ALDH ENCODING GENE

Summary: Human aldehyde dehydrogenase (ALDH) causes oxidation of acetaldehyde to acetate. Humans have 18 genes encoding the ALDH enzymes. The order of duplication of human ALDH encoding gene was not completely detected. In this work ALDH encoding gene was analyzed by phylogenetic methods. Genetic distances of paralogs and order of duplication of human ALDH encoding gene were detected.

Key words: human, aldehyde dehydrogenase (ALDH); encoding genes; enzymes, paralogs

Introduction.

In humans the primary pathway of ethanol metabolism involves oxidation to acetaldehyde by the enzyme alcohol dehydrogenase (ADH) [1, 3]. The acetaldehyde then is further oxidized by the enzyme aldehyde dehydrogenase (ALDH) to acetate, which is either excreted in the urine or reincorporated into intermediary metabolism as acetyl-CoA. The hydrogen atoms that are released during these reactions are used to generate a compound called reduced nicotinamide dinucleotide (NADH), with two NADH molecules produced per molecule of acetate generated.

The resulting NADH and acetate are thought to provide both the excess reducing equivalents and excess acetyl-CoA that are needed as starting material for fatty acid synthesis, which results in the development of fatty liver disease if high amounts of alcohol are ingested over time. Both ADH and ALDH exist in different variants with different levels of activity, therefore resulting in different rates of ethanol metabolism [4, 9].

The executed research is devoted to estimation of divergence between sequences of human aldehyde dehydrogenase (ALDH) encoding gene [5, 6]. The acetaldehyde produced by the action of one or more ADH enzymes must be oxidized efficiently by one or more ALDH enzymes in order for the cell/tissue to maintain non-toxic levels of this reactive molecule. Even transient elevation of acetaldehyde can provoke aversive reactions in people whose ALDH activity is reduced either genetically or pharmacologically.

Unlike the human ADH genes, the ALDH genes are not localized to a single chromosome [14]. Humans have 18 genes encoding for members of the ALDH enzyme superfamily [6]. Three of these —

ALDH1A1, ALDH1B1, and ALDH2 — are most relevant to acetaldehyde oxidation. The three ALDH enzymes encoded by these genes share more than 68 percent amino acid sequence identity; all three enzymes function in the cell as homotetramers [18]. The ALDH1A1 enzyme is found in the cytosol, whereas both ALDH1B1 and ALDH2 are produced in the nucleus but have leader sequences that direct them to cell components called mitochondria, where they exert their functions in the mitochondrial interior (i.e., the matrix) [6]. Of the three isoenzymes, ALDH2 seems to carry out the most of the oxidation of ethanol-derived acetaldehyde, as demonstrated by the effects of its inhibition by activated forms of the medication disulfiram and by the effects of a functional polymorphism commonly found in East Asian populations (ALDH2*2), in which a critical glutamate is substituted by a lysine residue at position 504 of the precursor protein (487 of the mature protein) (ALDH2-Lys504; rs671). With both disulfiram and the ALDH2*2 enzyme, ALDH2 activity is severely compromised, resulting in increased levels of acetaldehyde, which enters the systemic circulation and initiates the commonly observed facial flushing syndrome [9].

In vitro kinetic analyses also are consistent with the key role of ALDH2, demonstrating that the ALDH2 isoenzyme has the highest catalytic efficiency for acetaldehyde oxidation. The ALDH2*2 allele is relatively common in East Asia (frequencies of 12 to 41 percent), where it has a very strong effect on risk for alcoholism [9].

Thus, people who carry one copy of the inactive allele are strongly protected against alcoholism (odds ratio from 0.5 to 0.12 and homozygotes are almost completely protected [13]. The study of the human genome and latest identification of mutations in

ALDH genes associated with changing of ALDH enzyme activity have led to the identification of many disease associations, such as cataracts (ALDH1A1, ALDH3A1, ALDH18A1), seizures (ALDH7A1), hyperprolinaemia (ALDH4A1), heart disease (ALDH2), alcohol sensitivity (ALDH1A1, ALDH1B1, ALDH2), certain cancers (ALDH2) and a broad array of other metabolic and developmental abnormalities [2, 7, 8, 10].

The order of duplication of human ALDH encoding gene has not been completely detected yet [17]. The purpose of this study was to detect the order of duplication of human ALDH encoding gene and genetic distances between their paralogs.

Material and methods.

The sequences were taken from KEGG GENES Database and National Centre of Biotechnology Information [15, 16]. Each gene sequences were aligned by ClustalW algorithm [11]. The evolutionary history was inferred by using the Maximum Likelihood method based on the Tamura-Nei model. The tree with

the highest log likelihood (-19135.3636) is shown. The percentage of trees in which the associated taxa clustered together is shown next to the branches. Initial tree(s) for the heuristic search were obtained automatically by applying Neighbor-Join and BioNJ algorithms to a matrix of pairwise distances estimated using the Maximum Composite Likelihood (MCL) approach, and then selecting the topology with superior log likelihood value. The tree is drawn to scale, with branch lengths measured in the number of substitutions per site. The analysis involved 19 nucleotide sequences. Codon positions included were 1st+2nd+3rd+Noncoding. All positions containing gaps and missing data were eliminated. There were a total of 961 positions in the final dataset. Evolutionary analyses were conducted in MEGA5. The reliability of the inferred tree was detected by bootstrap test [12]. Reliable result was considered at 70 and more.

The order of duplication and genetic distances of human ALDH encoding gene are shown in figure.

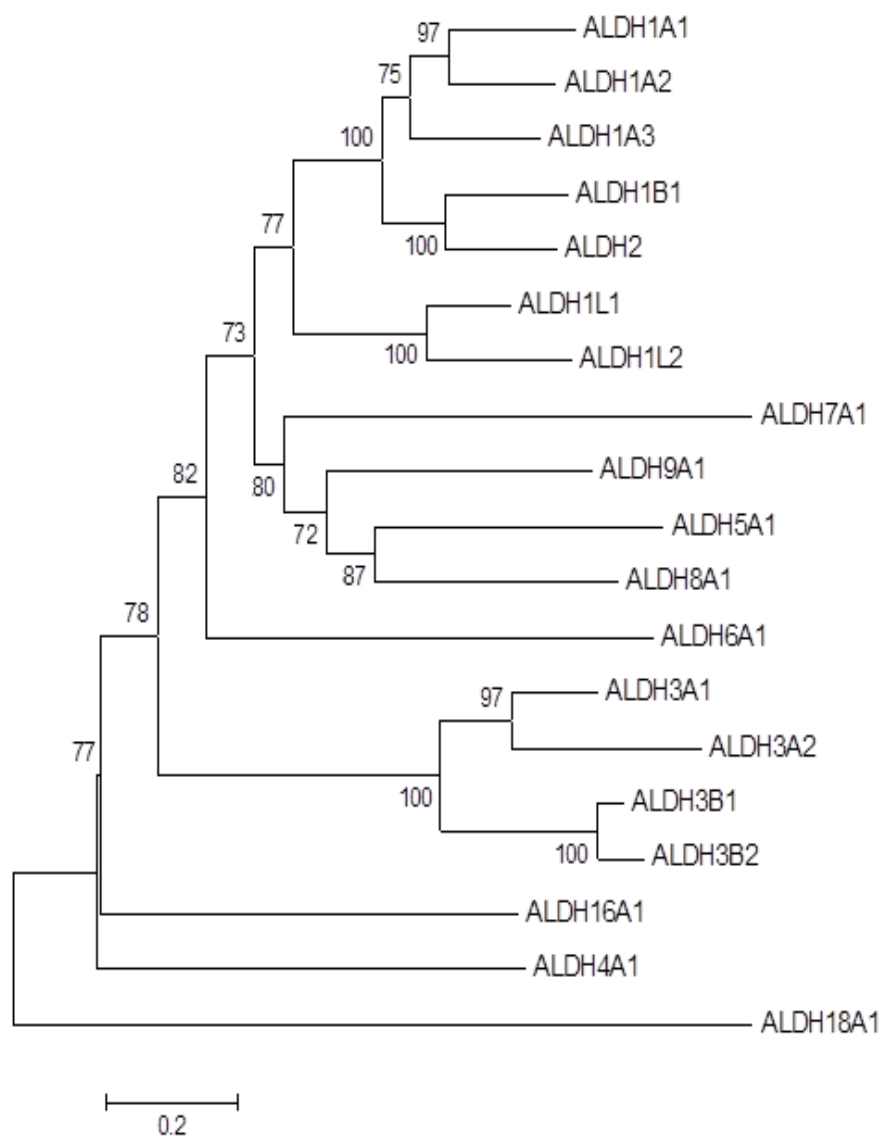

Figure. The order of duplication and genetic distances of human ALDH encoding gene analyzed by Maximum Likelihood method. Numbers at the knots are the bootstrap analysis indicators (the existence of a branch is significant at the value of ≥ 70). The scale displays the length of the branches (substitutions per position).

Results and discussion.

Phylogenetic tree based on duplication of human ALDH encoding gene consists of one branch with ALDH18A1 encoding gene and one clade with other paralogs of ALDH encoding gene. The obtained tree constructed according to bootstrap test is reliable and authentic.

In conclusion different human ALDH encoding genes, their paralogs, order of duplication and genetic distances have been identified and successfully calculated. The products of the studied genes assemble into dimers in different combinations which consequently determine the different vast properties of host organism metabolism.

References

1. Agius L. Dietary carbohydrate and control of hepatic gene expression: mechanistic links from ATP and phosphate ester homeostasis to the carbohydrate-response element-binding protein. – *Proc Nutr Soc.* – 2016. – Vol. 75 (1). – P. 10–18.
2. Cañestro C., Catchen J. M., Rodríguez-Marí A., Yokoi H. Consequences of Lineage-Specific Gene Loss on Functional Evolution of Surviving Paralogs: ALDH1A and Retinoic Acid Signaling in Vertebrate Genomes. – *PLoS Genet.* – 2009. – Vol. 5(5). – e1000496.
3. De Graaf A. A., Freidig A. P., De Roos B., Jamshidi N., Heinemann M., Rullmann J. A., Hall K. D., Adiels M., van Ommen B. Nutritional systems biology modeling: from molecular mechanisms to physiology. – *P PLoS Comput Biol.* – 2009. – Vol. 5(11). – e1000554.
4. Hers H. G. Mechanisms of blood glucose homeostasis. – *J Inherit Metab Dis.* – 1990. – Vol. 13(4). – P. 395–410.
5. Huangd W., Sherman B. T., Lempicki R. A. Systematic and integrative analysis of large gene lists using DAVID bioinformatics resources. – *Nat Protoc.* – 2009. – Vol. 4 (1). P. 44–57.
6. Jackson B., Brocker C., Thompson D. C., Black W., Vasiliou K., Nebert D. W., Vasiliou V. Update on the aldehyde dehydrogenase gene (ALDH) superfamily. – *Hum Genomics.* – 2011. – Vol. 5 (4). – P. 283–303.
7. Jackson B. C., Holmes R. S., Backos D. S., Reigan P., Thompson D. C., Vasiliou V. Comparative genomics, molecular evolution and computational modeling of ALDH1B1 and ALDH2. – *Chem Biol Interact.* – 2013. – Vol. 202. P. – 11–21.
8. Joost H. G., Thorens B. The extended GLUT-family of sugar / polyol transport facilitators: nomenclature, sequence characteristics, and potential function of its novel members (review). – *Mol Membr Biol.* – 2001. – Vol. 8 (4). – P. 247–256.
9. Marchitti S. A., Brocker C., Stagos D., Vasiliou V. Non-P450 aldehyde oxidizing enzymes: the aldehyde dehydrogenase superfamily. – *Expert Opin Drug Metab Toxicol.* – 2008. – Vol. 4 (6). – P. 697–720.
10. Osundiji M. A., Evans M.L. Hypothalamic glucose sensing and glycaemic disease. – *Curr Diabetes Rev.* – 2011. – Vol. 7 (2). – P. 84–98.
11. Smith S. Identification of Common Molecular Subsequences. – *Journal of Molecular Biology.* – 1981. – Vol. 147. – P. 195–197.
12. Tamura K. MEGA5: Molecular evolutionary genetics analysis using maximum likelihood, evolutionary distance, and maximum parsimony. – *Mol. Biol. Evol.* – 2011. – Vol. 28 (10). – P. 2731 – 2739.
13. Thomasson H. R., Edenberg H. J., Crabb D. W., Mai X. L., Jerome R. E., Li T. K., Wang S. P., Lin Y. T., Lu R. B., Yin S. J. Alcohol and aldehyde dehydrogenase genotypes and alcoholism in Chinese men. – *Am J Hum Genet.* – 1991. – Vol. 48 (4). – P. 677 – 681.
14. Vasiliou V., Nebert D. W. Analysis and update of the human aldehyde dehydrogenase (ALDH) gene family. – *Human Genomics.* – 2005. – Vol. 2 (2). – P. 138–143.
15. www.ncbi.nlm.nih.gov
16. www.genome.jp
17. Zhang Y., Qin C., Yang L., Lu R., Zhao X., Nie G. A comparative genomics study of carbohydrate/glucose metabolic genes: from fish to mammals. – *BMC Genomics.* – 2018. – Vol. 19. – P. 246.
18. Sayers E. W., Barrett T., Benson D. A., Bolton E., Bryant S. H., Canese K., Chetvernin V., Church D. M., DiCuccio M., Federhen S. Database resources of the National Center for biotechnology information. – *Nucleic Acids Res.* 2011. – Vol. 39 (Database issue). – D. 38 – D. 51.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Zaiats O.V.

*Assistant Lecturer of the department "Management",
National Transport University*

CONTROLLING INVESTMENT ACTIVITIES OF PASANGERS AUTOMOTIVE TRANSPORT ENTERPRISES IN KIEV

Abstract. Controlling the investment activity of motor transport enterprises should be built with taking into account the specifics of a particular industry or the territorial market. While carrying investment activities of enterprises which providing passenger transportation services in Kyiv, there are opportunities for attracting investment by concluding investment agreements, attracting funds from international financial institutions, etc. Management of such investment measures should be carried out with a clear understanding of the sequence and objectives. From the point of view of controlling organizational and economic methods for an enterprise that carries passenger carriages in the city of Kyiv at regulated tariffs, it is necessary to improve the methodological approaches to tariff setting and to determine the value of the investment program. From the point of view of controlling organizational and economic methods for an enterprise that carries passenger carriages in the Kyiv at regulated tariffs, it is necessary to improve the methodological approaches to tariff setting and to determine the value of the investment program.

Key words: *controlling, investment activity, road transport, transportation of passengers, investment agreement, road maps.*

Introduction. The activities of enterprises engaged in passenger transport by road vary considerably from sectoral and local characteristics. In particular, enterprises engaged in passenger car transport in the city of Kiev are in the legal field, which is determined by the relevant regulations of the Kyiv City Council and the Kyiv City State Administration. Today, there is a need to improve the approaches to the development of the material and technical base of carriers in terms of controlling organizational and economic methods, taking into account local and sectoral features.

Literature review and problem statement. The question of controlling in terms of investment activity is investigated by a large number of scientists, among them are Alyoshin S.U. [1], Baziluk A.V. [2], Valiullina Z.V. [3], Gaiday G.G. [4], Dmitriyev I.A. [5], Krivoviyazuk I.V. [6], Kropivcova N.I. [7], Melyh O.V. [8], Mikhaylichenko N.M. [9], Panas Y.V. [10], Petrovich Y.M. [11], Podvalna G.V. [12], Primak D.S. [13], Rudenko M.I. [14], Selivanova N.M. [15], Sogomonova N.A. [16], Fedorova V.O. [17], Fursova S.M. [18], Scherban O.S. [19] and other [20, 21]. But still, this question requires further scientific research and improvement of the methodical approach to managing and controlling investment activity of automobile passenger carriers in the city of Kyiv.

Research results. The purpose of the article is to study methodical approaches to increase the efficiency of controlling investment activity of passenger car carriers in the city of Kyiv.

Let's consider such a special type of investment activity of motor transport enterprises (hereinafter - ATE), as stacking of investment contracts in Kyiv. Regulation on the procedure for conducting

investment contests for the construction, reconstruction, restoration, etc. of residential and non-residential objects, unfinished construction, engineering and transport infrastructure of the city of Kyiv approved by the decision of the Kyiv City Council dated May 24, 2007 No. 528/1189 [22].

Participating in such investment contests may, in particular, ATE ownership of the territorial community of Kyiv, which are subject to the executive body of the Kyiv City Council (Kyiv city state administration) (hereinafter - KCSA). Also, "Kyivpastrans" participates in such investment competitions.

The purpose of the investment competition is to determine, on a competitive basis, a legal entity or individual, which will provide the best conditions for investment in construction, reconstruction, restoration, and other objects. The object of the competition may be the construction of transport infrastructure and the construction of the land on which they are located. Let's consider the general scheme of realization of such kind of investment activity (fig. 1).

The structural units of the KCSA and balance-holders of communal property objects, including utility companies of motor transport, submit proposals to the Department of Economics and Investments of the executive body of the Kyiv City Council (KCSA), which approves the relevant list of investment projects by the order.

For each event, the Department of Economics and Investments of the executive body of the Kyiv City Council (KCSA) prepares a draft order on the identification of the customer of the preparatory work, as well as the definition of the organization, which must solve all the issues necessary for conducting the investment contest.

Most often the customer of the preparatory works is the Communal Enterprise "Kyiv Investment Agency", which carries out the whole complex of preparatory works, including land management, urban planning, pre-project, project, solving property, legal issues, issues of land allocation, etc. The same agency is looking for potential investors who can take part in an investment contest. In the end, after defining the circle of potential investors and defining the conditions of the investment competition, possible results for utility companies and potential investors, the general concept of the investment project is determined, then the KSCA's order on preparation of the tender is prepared and issued, and the relevant working group of the standing competitive

commission approves the terms of such a competition. , offers are submitted and determined by pre-established criteria of the winner. With the winner concludes an investment contract, which usually consists of three parties: the organizer of the contest, investor, and balance holder.

From the standpoint of a auto transport enterprise that is in communal ownership, it is important to work out a list of investment-attractive objects that can be involved in such a competition. Typically, an ATE can get a positive result in the form of creating additional production capacities or the acquisition of rolling stock required for economic activity at the expense of the investor, because the investor, in turn, gets the right to build on a certain land plot.

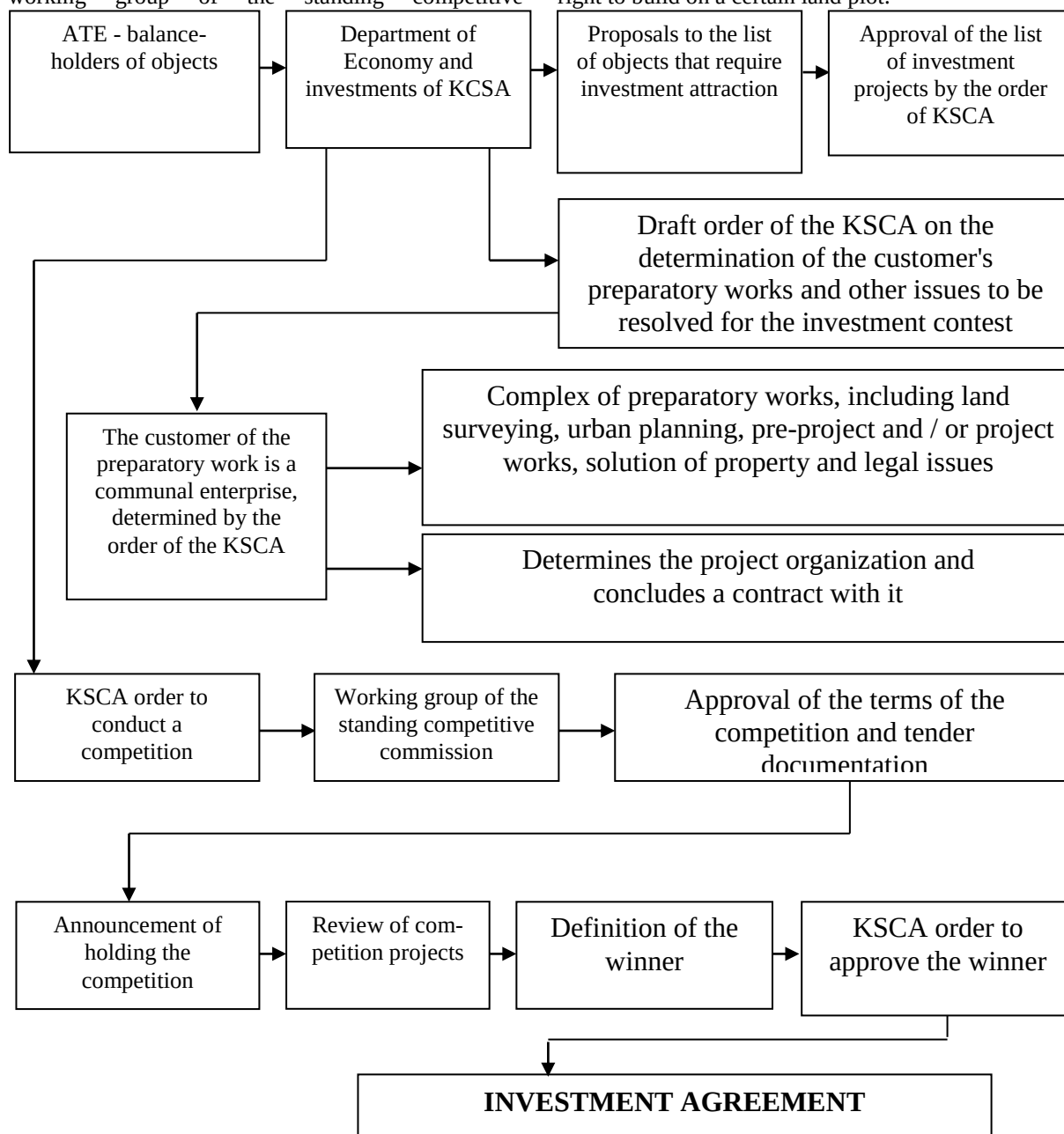

Figure 1 – Investment contest

Source: developed by author

Thus, in the process of implementation of similar investment measures there is a number of functions for different subsections of ATE. Separately, the

functions relate to the formation and submission of proposals, the definition of the terms of the investment competition, the conclusion of the contract. And

separate important direction which is subject to careful planning and control, is implementation of investment contract. At the same time, on an enterprise, as a rule, it is usually appropriate to issue the proper prescriptive documents, form workinggroups, expressly to determine the functions of participants of this process to prescribe as much as possible in detail all aspects related to the realization of this kind of investment activity. The task of controlling in this case is to ensure the existence of regulated policies and regulations, their effectiveness and operability, as well as to monitor the efficiency of such policies, regulations, etc. Let's consider in detail the above-mentioned elements in the general controlling of investment activity when implementing an investment contest under the terms of Regulation No. 528/1189 (fig. 2).

At the stage of initiation of the investment project, the main objects of controlling is the

accordance of the investment proposals of the ATE with the current regulatory acts, the availability of investment attractive objects in terms of attracting potential investors.

At the stage of the technical - economy study, it is necessary to monitor the correctness of the chosen methodological approach for analyzing the economic efficiency of the ATE's participation in the investment competition, to control the correctness of the source data, as well as the basic assumptions used in the investment analysis.

At the stage of creation of the working group, it is necessary to identify specialists of different fields of activity that will participate in the launch and implementation of the investment project. Such specialists should have some free time to work on an investment project, have a sufficient level of qualifications and decision-making powers.

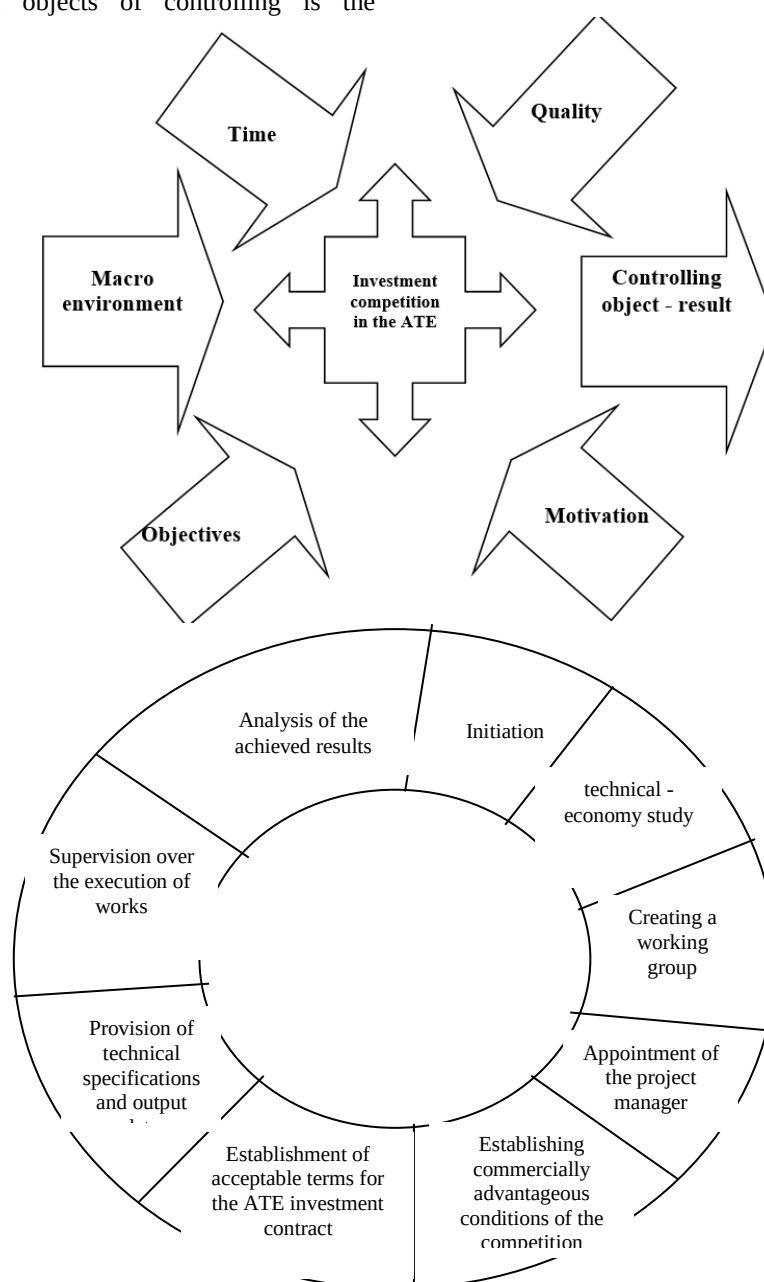

Figure 2 – Controlling model when implementing an investment competition

Source: developed by author

In particular, it is often necessary to involve specialists in construction, technical supervision, engineering, lawyers, specialists in financial matters, etc.

It is advisable to appoint as a project leader an ATE management person with sufficient experience in project implementation, project management, has the competence to plan actions for the implementation of a complex project and has a sufficient level of authority to make managerial decisions.

At the stage of initiation and announcement of the competition, it is important to identify commercially attractive for the ATE the conditions under which the company receives an effect both in cash and non-monetary form, which exceeds the investment of the enterprise in the corresponding project. In particular, such conditions may include the supply of rolling stock, the construction of certain repairs or other objects, facilities. But the main terms of the competition do not cover all aspects that are regulated by the investment agreement at subsequent stages. Therefore, it is important that the working group formed for project management carefully elaborates the terms of the investment agreement, defining the mutual rights and obligations of all sides, which are at least three in this agreement, in order to avoid further misunderstandings and litigation, as at the stage of pre-project elaboration, and in the process of realisation an investment agreement.

The ATE specialists should be tasked with designing and technical specifications, the quality of which depends on the degree of probability of a successful project implementation, and the risks to both the investor and the balance-holder of unforeseen costs associated with the consideration of important technical aspects. Therefore, the first place is the level of qualification of the relevant technical specialists in the ATE, which make decisions on how to implement engineering issues. Technical supervision in the process of implementation of the project is important for monitoring compliance with the technical conditions of execution of works, as well as the fulfillment by the investor of obligations on the investment component for the ATE.

In the process of project implementation, as well as at the final stage, it is important to carry out a continuous analysis of the effectiveness of this project in order to identify in a timely manner the need for the termination of such a project in case its efficiency becomes negative for the ATE. In this case, in this controlling model there is a factor independent of the ATE and the investor - these are the parameters of the

macro environment, both economic, political and other. Such factors may affect both the increase and the decrease in the efficiency of the investment project, to help or hinder its implementation. From the perspective of taking into account these factors, it is important that the working group that implements the investment project periodically monitors the most important environmental parameters and analyzes their impact on the investment project.

Such parameters usually include exchange rates, legal framework, demand levels, market conditions, etc. In the process of implementing an investment project, it is important to find a balance between the time of implementation of the investment project and the quality of the relevant work. As a rule, in a project for better performance of work it is necessary to have more time, which is usually lacking, but saving time can lead to irreparable loss of quality. It is important during the entire period of the investment project to control the goals set at the beginning of the initiation of the project and to strive to achieve the set goal.

Let's consider another possible direction of investment activity of ATP, including and KP "Kyivpastrans". The Law of Ukraine "On Ratification of the Financial Agreement (Project "Urban public transport of Ukraine") between Ukraine and the European Investment Bank [23] (hereinafter referred as the EIB) provides opportunities for ATE owned by territorial communities and providing passenger transportation, updating the rolling stock at the expense of borrowed funds under state guarantees.

Based on the analysis of the Financial Agreement (Project "Urban Public Transport of Ukraine") between Ukraine and the EIB, we propose the following road map of the actions of all participants in this project (Fig. 3).

Creating such road maps is an effective way of organizing the interaction and sequence of steps of all parties.

The object of controlling the implementation of investment projects is the system of organizational and economic relations related to:

- initiation of the project;
- realization of organizational and legal measures for definition and creation of conditions for realization of the investment project;
- realization of financial and economic measures of attraction of investment resources;
- directing investment resources into capital investments or developing human resources for the overall increase of the production potential of the ATE;

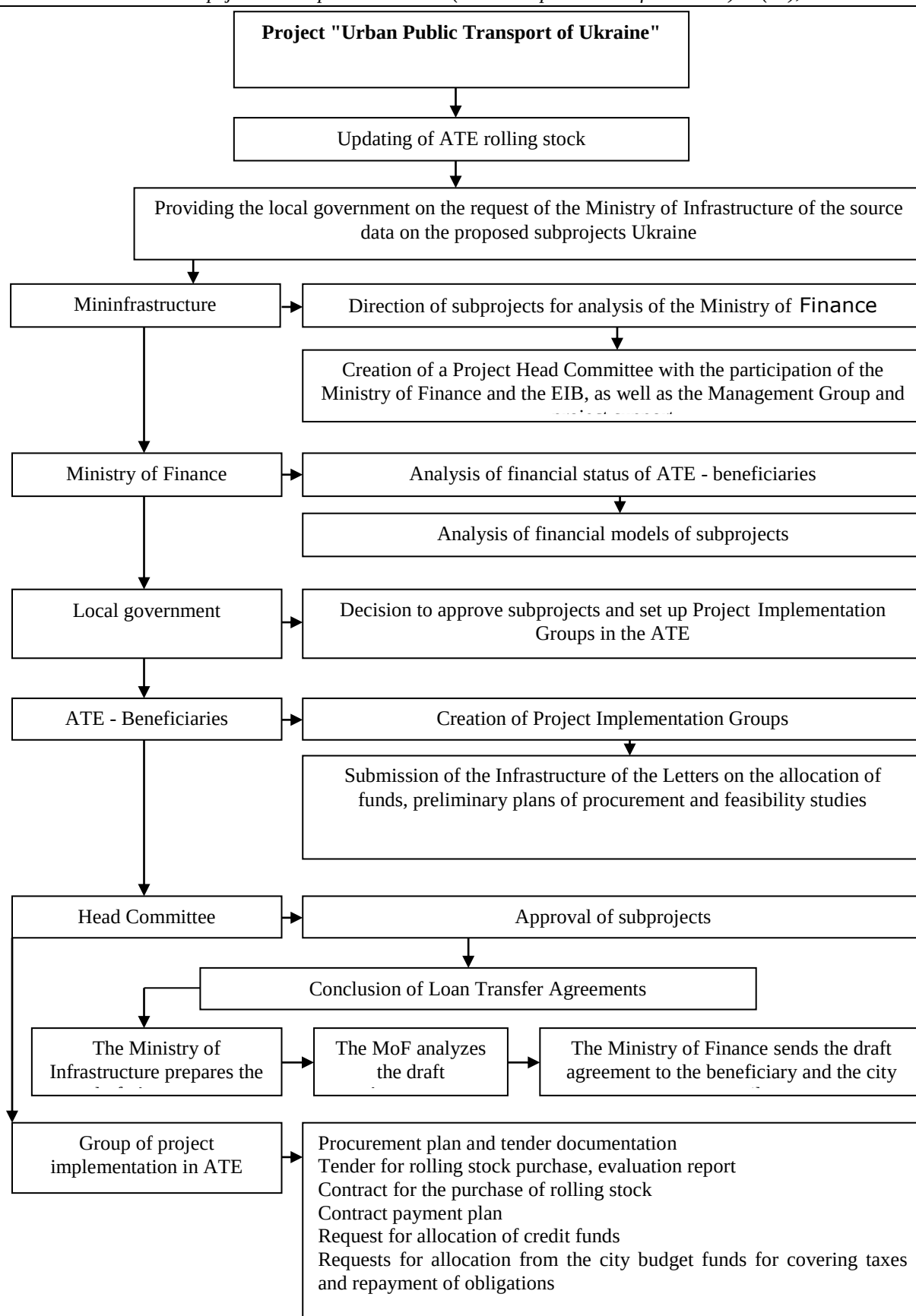

Figure 3 – Road project map

Source: developed by author

- solution of production tasks for expansion of the material and technical base of the ATE;

- post-investment support in fulfilling the conditions of loan agreements, when performing work;

- analysis of project effectiveness at the stage of implementation and after completion.

Conclusions. Effective control of the investment activity of the enterprise, which carries out transportation, is possible subject to strict regulation of all procedures, taking into account the features of the legal field. The use of formal road maps and models for passenger carriers significantly improves the transparency and controllability of investment activity.

References

1. Alyoshin S.U. Management of innovative development of industrial enterprise on the bases of controlling: autoref. dis. for obtaining sciences. Degree Candidate econ sciences: spc. 08.00.04 «Economics and management of enterprises (by types of economic activity)» / S.U. Alyoshin – Kharkov, 2015. – 20 p.
2. Baziluk A.V. Mechanism of realization of investment potential of motor transport enterprises in Ukraine / A.V. Baziluk, V.V. Gordienko // Actual problems of the economy. – 2013. – № 10. – C. 84-92.
3. Valiullina Z.V. Providing technological updating of passenger motor transport enterprises in conditions of innovative development: autoref. dis. for obtaining sciences. Degree Candidate econ sciences: spc. 08.00.04 «Economics and management of enterprises (by types of economic activity)» / Z.V. Valiullina. – Rivne, 2014. – 21 p.
4. Gaiday G.G. Mechanism of formation of investment strategy ATE in a market economy / G.G. Gaiday // Project management system analysis and logistics. Technical series. – 2014. – Prod. 13(2). – p. 39-49.
5. Dmitriyev I.A. Management of economic safety of motor transport enterprise [text]: monograph / Dmitriyev I.A., Bliznyuk A.O., Onisiorova V.Yu.; Kharkiv. Nat. auto.-dor. univ. – Kharkiv: KhNADU, 2014. – 215 p.
6. Krivovyazuk I.V. Place of control and monitoring in the acceptance process and realization of investment decisions at the enterprise / I.V. Krivovyazuk, L. V. Krivovyazuk, O.I. Krivovyazuk / Economic sciences. Ser.: Economic theory and economic history. – 2013. – Prod. 10. – p. 151-160.
7. Kropivcova N.I. Estimation of investment strategies of the enterprise / N.I. Kropivcova, A.V. Volkova, O.V. Golovina // Economic strategy and prospects for the development of trade and services. – 2013. – Prod. 1(1). – p. 187-195.
8. Melyh O.V. Formation and evaluation of investment decisions by industry enterprises on the basis of controlling: autoref. dis. for obtaining sciences. Degree Candidate econ sciences: spc. 08.00.04 «Economics and management of enterprises (by types of economic activity)» / O.V. Melyh – Odessa, 2015. – 24 p.
9. Mikhaylichenko N.M. Problems of determining the range of functions of controlling innovations/ N.M. Mikhaylichenko // Marketing and innovation management. – 2012. – № 1. – p. 164-168.
10. Panas Y.V. Functions of controlling innovation activity of the enterprise / Y.V. Panas // Innovative economy. – 2013. – № 2. – p. 76-78.
11. Petrovich Y.M. Evolution of controlling in modern theory and practice of management domestic enterprises / Y.M. Petrovich, Y.V. Panas // Marketing and innovation management. – 2013. – № 1. – p. 129-137.
12. Podvalna G.V. Perspective planning for technological updates motor transport company in the market of logistic services: autoref. dis. for obtaining sciences. Degree Candidate econ sciences: spc. 08.00.04 «Economics and management of enterprises (by types of economic activity)» / G.V. Podvalna – Lviv, 2015. – 25 p.
13. Primak D.S. Formation and evaluation of production capacity motor transport enterprises [Text]: monograph / Primak D.S. – Kiev: Talkom, 2014. – 51 p.
14. Rudenko M.I. Strategic management of financial resources of enterprises road transport / M.I. Rudenko // Scientific works of the Kirovohrad National Technical University. Economic sciences. – 2012. – Prod. 22(2). – p. 353-359.
15. Selivanova N.M. Management of the development of innovative-active industrial enterprises on the basis of controlling: : autoref. dis. for obtaining sciences. Degree Candidate econ sciences: spc. 08.00.04 «Economics and management of enterprises (by types of economic activity)» / N.M. Selivanova. – Odessa, 2015. – 24 p.
16. Sogomonova N.A. Economic mechanism for improving the efficiency of work motor transport company: autoref. dis. for obtaining sciences. Degree Candidate econ sciences: spc. 08.07.04 «Transport and communications economy» / N.A. Sogomonova – Kharkiv, 2006. – 21 p.
17. Fedorova V.O. System refinement of the motor transport strategy enterprises: autoref. dis. for obtaining sciences. Degree Candidate econ sciences: spc. 08.00.04 «Economics and management of enterprises (by types of economic activity)» / V.O. Fedorova – Kharkiv, 2010. – 21 p.
18. Fursova S.M. Strategic controlling in the management of innovative activities enterprises: autoref. dis. for obtaining sciences. Degree Candidate econ sciences: spc. 08.00.04 «Economics and management of enterprises (by types of economic activity)» / S.M. Fursova – Lugansk, 2013. – 20 p.

19. Scherban O.D. Formation of organizational and economic mechanism

investing in motor transport enterprises: autoref. dis. for obtaining sciences. Degree Candidate econ sciences: spc. 08.00.04 «Economics and management of enterprises (by types of economic activity)» / O.D. Scherban – Kherson, 2011. – 23 p.

20. Zaiats O.V. Methodical approaches to controlling automation / O.V. Zaiats //

International Journal of Innovative Technologies in Economy. Scientific Edition. 2(14) March 2018.

21. Zaiats O.V. The influence of pricing on investment activity in the area of

controlling of organizational and economic methods / O.V. Zaiats // Scientific and practical journal "Black Sea Economic Studies". Series: "Economics and Enterprise Management". - Odessa, 2018. - Pub. 27, h.1

22. The decision of the Kyiv City Council dated May 24, 2007 No. 528/1189 "On

Approval Regulations on the procedure for holding investment contests for the construction, reconstruction, restoration, etc. of residential and non-residential objects, unfinished construction, engineering and transport infrastructure of the city of Kiev "[electronic resource]. Kyiv City Council. Official, website.-Access

mode:http://kmr.ligazakon.ua/SITE2/1_docki2.nsf/alldocWWW/BCEF118A6D829EBDC22573FC006DF07E?OpenDocument.

23. The Law of Ukraine "On Ratification of the Financial Agreement (Project"

Urban Public Transport of Ukraine ") between Ukraine and the European Investment Bank" [Electronic resource]. Verkhovna Rada of Ukraine. Official website. - Access mode: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2009-19>.

Лившиц И.Л.

кандидат экономических наук

Livshits I. L.

candidate of economic Sciences

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ СВЯЗЕЙ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ КООПЕРАТИВАХ

WAYS IMPROVEMENT OF ECONOMIC RELATIONS OF AGRICULTURAL COOPERATIVES

Аннотация. Сельскохозяйственная кооперация в настоящее время рассматривается как организационная форма экономической активности, направленной на достижение экономических целей субъектов сельского хозяйства. Кооперативное хозяйство (сельскохозяйственная кооперация) выступает в качестве юридически оформленной формы коллективного хозяйства. Сельскохозяйственная кооперация представляет собой форму организации сельскохозяйственного бизнеса, проявляющуюся в разработке, финансировании и создании кооперативного (а не единоличного или корпоративного) хозяйства с целью осуществления предпринимательской и иных видов деятельности. В статье рассматриваются проблемы сельскохозяйственной кооперации и предложена методика по повышению эффективности функционирования сельскохозяйственных кооперативов, совершенствования организационно-экономических отношений участников кооперативов в рамках развития хозяйственных связей между отдельными субъектами сельскохозяйственной кооперации.

Annotation. Agricultural cooperation is currently considered as an organizational form of economic activity aimed at achieving the economic goals of agricultural entities. Cooperative economy (agricultural cooperation) acts as a legally form of collective economy. Agricultural cooperation is a form of organization of agricultural business, manifested in the development, financing and creation of cooperative (rather than individual or corporate) economy for the purpose of entrepreneurial and other activities. The article deals with the problems of agricultural cooperation and proposes a method to improve the efficiency of agricultural cooperatives, improving the organizational and economic relations of members of cooperatives in the development of economic relations between individual subjects of agricultural cooperation.

Ключевые слова: сельскохозяйственная кооперация, хозяйственные связи, финансовый риск, агро-промышленный комплекс.

Keywords: agricultural cooperation, economic relations, financial risk, agro-industrial complex.

Современное состояние мировой экономической системы предполагает формирование максимально сложных условий для существования и развития сельского хозяйства. Следует помнить, что ключевое отличие сельского хозяйства от других форм экономической деятельности проявляется в том, что оно постоянно находится в нестабильном состоянии в связи с влиянием не только экономических, но природных факторов, поэтому сельскохозяйственную деятельность нельзя счи-

тать окончательно сформированной и устойчивой. В рассматриваемой ситуации необходимо выделить такую форму организации экономической деятельности, как сельскохозяйственная кооперация.

В российской практике кооперация в течение длительного времени рассматривалась как инструмент решения ряда социальных проблем и противоречий экономической системы, а не в качестве вида деятельности, вносящей значимый

вклад в ее развитие. Вместе с тем, в современном мире происходит трансформация ориентационной направленности сельскохозяйственной кооперации, которая в настоящее время рассматривается как организационная форма экономической активности, направленной на достижение экономических целей субъектов сельского хозяйства.

Кооперативное хозяйство (сельскохозяйственная кооперация) выступает в качестве юридически оформленной формы коллективного хозяйства. То есть, коллективное хозяйство можно рассматривать как теоретическую категорию, а кооперативное, как практическую. Взаимосвязь коллективного и кооперативного хозяйства отражена на рис. 1.

Рис. 1 Взаимосвязь коллективного и кооперативного хозяйства

Можно сделать вывод, что сельскохозяйственная кооперация представляет собой форму организации сельскохозяйственного бизнеса, проявляющуюся в разработке, финансировании и создании кооперативного (а не единоличного или корпоративного) хозяйства с целью осуществления предпринимательской и иных видов деятельности. Сельскохозяйственная кооперация формируется под воздействием трех групп институциональных ограничений: 1) законодательных ограничений; 2) сложившихся на той или иной территории традиций предпринимательства; 3) сложившиеся в силу исторических причин форм хозяйственных связей. В результате воздействия данных ограничений происходит юридическое оформление конкретных организационно-правовых форм осуществления сельскохозяйственной кооперации.

В современных условиях сельскохозяйственная кооперация играет все более возрастающую роль в производстве сельскохозяйственной продукции. Рассмотрение общего числа сельскохозяйственных производителей на территории РФ по состоянию на 1 января 2017 года позволило установить, что среди различных категорий товаропроизводителей по численности в

российских условиях доминируют хозяйства населения в сельской местности (14185854 хо-

зяйств) (рис. 2). В относительном выражении число таких хозяйств составляет 86, 19%. Доля хозяйств населения в городской местности составляет 13,01%. Доли остальных видов хозяйств по сравнению с данными категориями ничтожно малы – 0,61% для крестьянских (фермерских) хозяйств и индивидуальных предпринимателей, по 0,04% для сельхозкооперативов, малых предприятий и прочих сельскохозяйственных организаций. Однако, численное превосходство не говорит о соответствующем вкладе в сборы различных видов сельскохозяйственных культур. Анализ данных показывает, что роль сельскохозяйственных кооперативов в производстве различных видов сельскохозяйственной продукции значительно варьируется. В частности, наибольшую роль кооперативы играют при производстве зерновых и зернобобовых культур, при производстве льна-долгунца, сахарной свеклы и подсолнечника. В то же время производство картофеля, овощей, плодов и ягод осуществляется при минимальном вмешательстве сельскохозяйственных кооперативов. Примечателен тот факт, что лидерами по производству данных видов сельскохозяйственных продуктов выступают хозяйства населения (более 70% продукции).

С целью определения экономической эффективности подобного рода распределения сельско-

хозяйственного производства в диссертационном исследовании осуществлен анализ урожайности соответствующих продуктов в различных категориях хозяйств (таблица 2).

Анализ данных урожайности различных сельскохозяйственных культур показывает, что наиболее эффективной организационной формой осуществления сельского хозяйства являются сельскохозяйственные организации, в том числе сельскохозяйственные производственные кооперативы. Таким образом, сельскохозяйственная кооперация на сегодняшний день представляется перспективной формой организации бизнеса в сельском хозяйстве в силу внутренне присущих ему объективных черт: консолидации личных капиталов, объединении индивидуальных способностей и идей, интеграции индивидуальной энергии (активности).

В кризисные моменты, аналогичные текущему, когда поиск оптимальных форм организации бизнеса различными субъектами рынка, а также индивидуальными лицами приобретает глобальный характер, значение кооперации существенно возрастает.

Распространение сельскохозяйственной кооперации стало одной из многочисленных инструментов противодействия рыночным рискам. В этом смысле кооперация имеет древнейшую историю. Развитие сельскохозяйственной кооперации в России происходило крайне неравномерно. Это было обусловлено воздействием как сугубо экономических факторов, так и некоторых идеологических установок того времени.

Ключевым аспектом перехода от одного этапа к другому является изменение институциональных условий функционирования кооперативов, в частности, важнейшую роль играло отношение государства к сельскохозяйственной кооперации как форме осуществления экономической деятельно-

сти. Современный этап развития сельскохозяйственной кооперации характеризуется усилением ее роли в экономических процессах, что обусловлено основными последствиями финансово-экономического кризиса в стране: постепенное сокращение рабочих мест, снижение потребительской активности, трудности в поиске ресурсов для осуществления экономической деятельности.

В целях противодействия кризисным явлениям функционирование кооперативов должно строиться на базе принципиально новых моделей. В частности, одним из вариантов дальнейшего развития кооперации в России можно считать развитие хозяйственных связей между отдельными субъектами сельскохозяйственной кооперации.

Под хозяйственными связями субъектов сельскохозяйственной кооперации (сельскохозяйственных кооперативов) предлагается понимать особые экономические отношения в виде устойчивого территориально-отраслевого партнерства, связанные по видам экономической деятельности, объединенные инновационной программой развития с целью повышения конкурентоспособности отдельных сельскохозяйственных кооперативов и территории в целом. Данные связи способствуют объединению капиталов, предпринимательской активности и идей на более высоком уровне, чем внутри отдельного субъекта сельскохозяйственной кооперации, позволяя, таким образом, взаимосвязанным кооперативам осуществлять успешную конкурентную борьбу на рынке. Основные виды хозяйственных связей представлены в таблице 1.

Формирование устойчивых хозяйственных связей способно послужить фактором более эффективного развития сельскохозяйственной кооперации, поскольку обеспечивает устойчивый сбыт сельскохозяйственной продукции, доступ к финансовым ресурсам, информационную поддержку производителей, социальный эффект.

Таблица 1.

Виды хозяйственных связей

Признак классификации	Виды связей
Территориальный размах	Внутрирайонные, межрайонные, межгосударственные
Характер взаимосвязи отраслей	Межотраслевые, внутриотраслевые
Способ установления	Прямые, опосредствованные
Способа товаропередвижения	Транзитные, складские
Длительность взаимодействия	Длительные, краткосрочные
Институциональное оформление	Социально-экономические, организационно-экономические
Функциональный признак	Управленческие, экономические, социальные, трудовые, производственно-технологические

В целях построения модели развития сельскохозяйственной кооперации в диссертационной работе уточнена структура хозяйственных связей сельскохозяйственных кооперативов (на примере производственных сельскохозяйственных коопе-

ративов). На рис. 2 отображен механизм возникновения хозяйственных связей в процессе функционирования производственных сельскохозяйственных кооперативов.

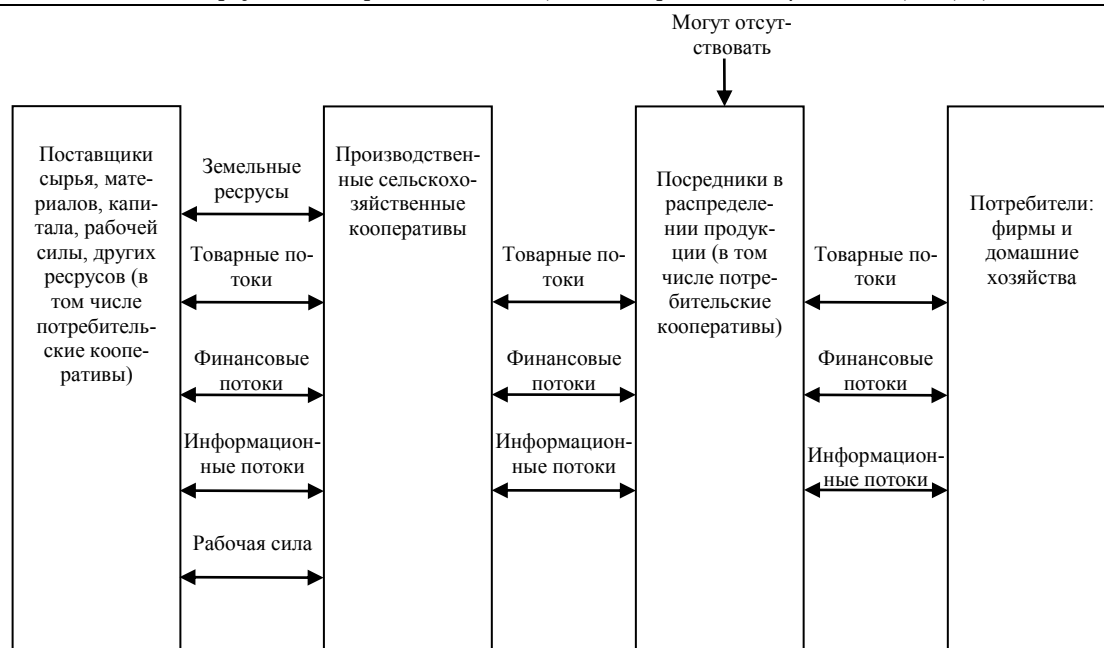

Рис. 2. Основные элементы формирования хозяйственных связей производственных сельскохозяйственных кооперативов

Формирование хозяйственных связей производственных сельскохозяйственных кооперативов происходит по направлениям перемещения основных факторов производства (капитал, труд, информация, земельные ресурсы). Предпринимательская же активность сосредоточена в самом производственном кооперативе в форме деятельности его членов.

Рассмотрим схему, которая отражает механизм формирования хозяйственных связей между сельскохозяйственными производственными кооперативами и другими субъектами рынка, в том числе сельскохозяйственными потребительскими кооперативами.

На результат взаимодействия интересов отдельного производителя сельскохозяйственной продукции (сельскохозяйственного производственного кооператива) оказывают влияние интересы государства, которые выступают как внеш-

ние по отношению к сельскохозяйственной кооперации и находят выражение в законах, системе налогов и других институциональных основах.

На внутренние интересы отдельных субъектов сельскохозяйственной кооперации оказывают влияние внешние интересы окружения, которое формируется в связи со спецификой деятельности той или иной подсистемы.

Кроме того, отдельный член кооператива, занимающегося производством сельскохозяйственной продукции, как житель сельской местности и потребитель услуг, оказываемых объектами социальной и производственной инфраструктуры кооперативных структур, предъявляет требования к деятельности объектов социальной сферы и производственного обслуживания. Их интересы выступают как внешние по отношению к системе сельскохозяйственной кооперации.

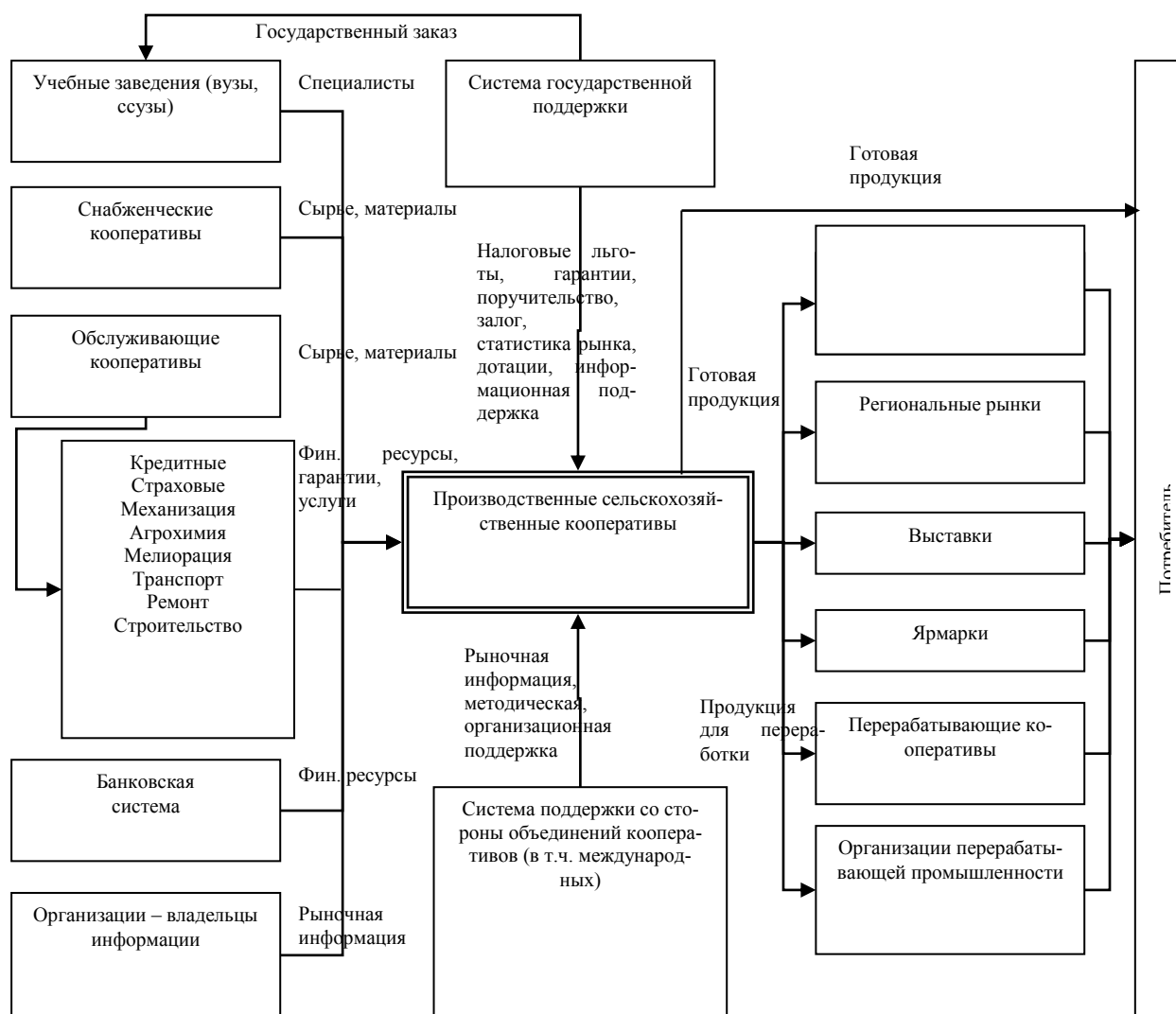

Рис. 3. Модель развития сельскохозяйственной кооперации на основе формирования устойчивых хозяйственных связей (на примере производственных сельскохозяйственных кооперативов)

На основании вышеизложенного, что при организации кооперативных формирований сталкиваются несколько видов интересов:

- интерес производителя сельскохозяйственной продукции, который проявляется в его стремлении получить определенный доход от предпринимательской деятельности;
- коллективный интерес – интерес самого кооператива, который создан для удовлетворения потребностей в тех или иных услугах при условии эффективного функционирования кооператива на безубыточной основе;
- общественные интересы – это интересы групп населения, которые находятся на территории, где располагается и действует кооператив.

В случае с деятельностью нескольких субъектов сельскохозяйственной кооперации на одной и той же территории может возникнуть определенный конфликт интересов, который предлагается разрешить путем вмешательства органов местного самоуправления. Основу такого вмешательства закладывает система регулирования сельскохозяйственной кооперации. В данном случае роль местного самоуправления в совершенствовании хозяйственных связей между сельскохозяйственными кооперативами и другими участниками рынка исследована на примере Волгоградской области.

Система регулирования сельскохозяйственной кооперации (на примере Волгоградской области)

Общие регуляторы функционирования сельскохозяйственной кооперации	Регуляторы хозяйственных связей сельскохозяйственных кооперативов
1. Институциональные основы: законы, определяющие функционирования всех сельскохозяйственных кооперативов, Закон «О сельскохозяйственной кооперации», Гражданский Кодекс, Закон «Об аудиторской деятельности», «Налоговый Кодекс» и др.	1. Институциональные основы: а) законы, регулирующие те отрасли АПК или его инфраструктуры, которые входят в сферу деятельности данной подсистемы; б) специальные законы, регулирующие ту нишу рынка услуг или продукции, которую занимает та или иная подсистема.
2. Международные кооперативные принципы деятельности системы сельскохозяйственных кооперативов	2. Специфические технологии производства продукции и услуг, планирование и организация их деятельности
3. Экономические законы, регулирующие деятельность сельскохозяйственных кооперативов, как хозяйствующих субъектов (формирование ресурсного потенциала затрат, доходов, прибыли)	3. Экономические обычаи, деловые практики, устоявшийся механизм взаимоотношений субъектов рынка друг с другом
4. Социальная и экономическая эффективность деятельности системы в целом	Социальная и экономическая эффективность деятельности объектов подсистем

В частности, проанализирована экономическая эффективность сельскохозяйственной кооперации региона, на основе чего установлено, что по такому виду продукции, как овощи открытого грунта, сельскохозяйственные кооперативы Волгоградской области функционируют более эффективно (в 1,22 раза). Другие рассмотренные виды сельскохозяйственной продукции позволяют заключить, что сельскохозяйственные кооперативы на территории региона функционируют менее эффективно, чем аналогичные структуры в среднем

по Российской Федерации. Более того, другие категории сельскохозяйственных производителей - юридических лиц показывают более высокую эффективность производства. В то же время сельскохозяйственная кооперация на территории Волгоградской области выглядит как более эффективная форма сельскохозяйственного производства, чем единоличное производство.

Полученные данные сопоставлены с данными по поддержке малого предпринимательства в районах Волгоградской области (рисунок 4).

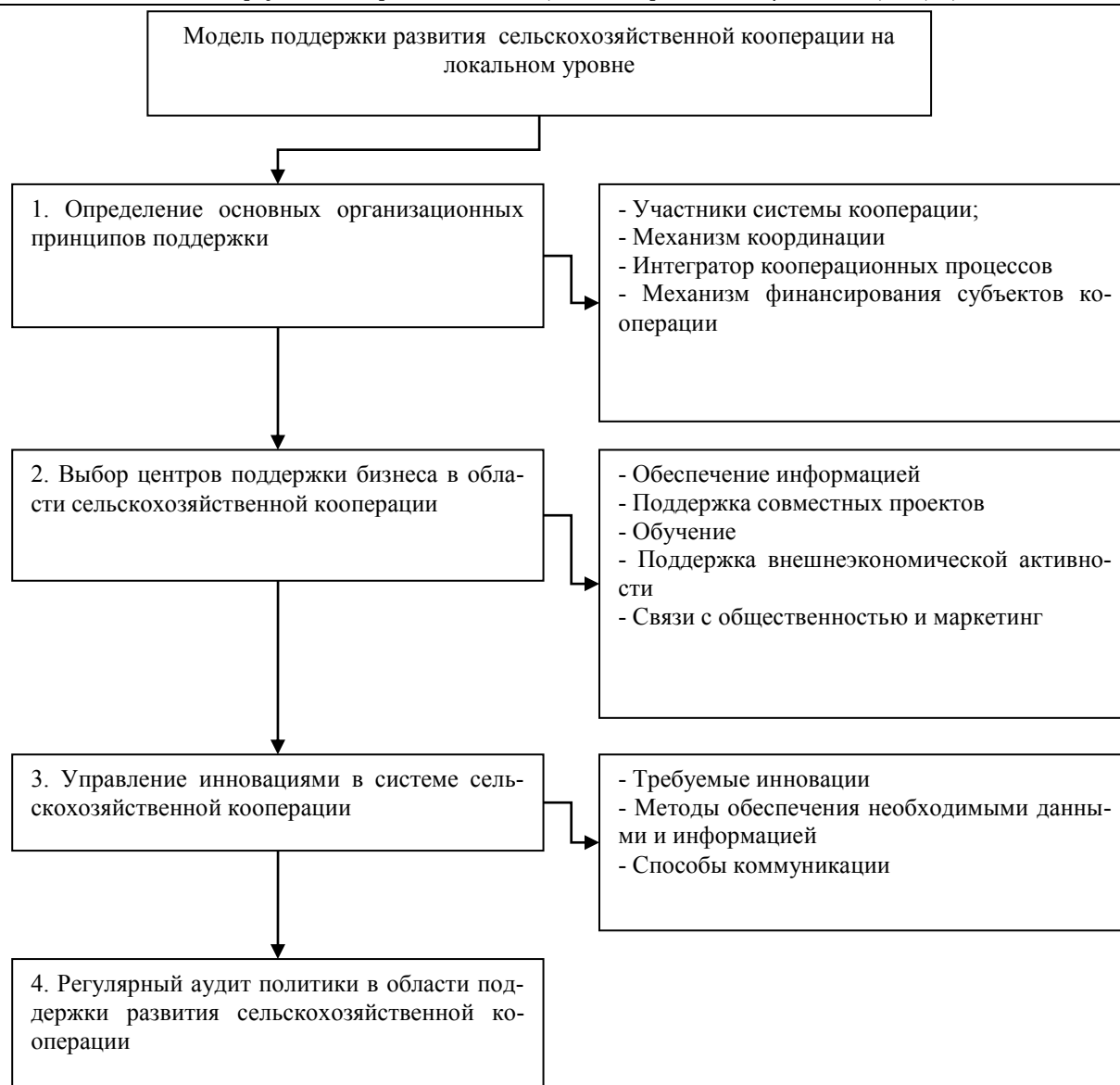

Рис. 4. Модель поддержки развития сельскохозяйственной кооперации на локальном уровне.

По данным сводного отчета о развитии местного самоуправления на территории региона, лишь несколько муниципальных образований из общего количества 33 районов области выделяли средства на поддержку предпринимательства. В районах области, где органы местного самоуправления в течение определенных лет вкладывали средства в поддержку малого бизнеса, наблюдается значительное преобладание количества сельскохозяйственных производственных кооперативов (более 10 на район).

Таким образом, усилия, прикладываемые органами региональной и местной власти для формирования условий развития сельскохозяйственной кооперации, можно признать недостаточными, что в свою очередь позволяет заключить, что органы местного самоуправления играют особую роль в поддержке развития сельскохозяйственной кооперации.

Новая роль местных органов власти кардинально отличается от традиционной экономической политики, которая означает определение приоритетных отраслей и оказание им той или

иной поддержки. Политика поддержки сельскохозяйственной кооперации должна состоять в том, чтобы усиливать развитие всех видов хозяйственных связей между субъектами сельского хозяйства. Они должны обеспечивать поставку субъектам сельскохозяйственной кооперации ряда исходных ресурсов высокого качества, таких как образованные кадры и производственная инфраструктура. Наличие в регионе критической массы соответствующих человеческих ресурсов является приоритетом номер один для развития сельскохозяйственной кооперации и формирования новых хозяйственных связей в процессе функционирования субъектов экономики. При этом необходимо учитывать высокую межотраслевую мобильность человеческих ресурсов. Кроме того, органы местного самоуправления также должны устанавливать правила конкуренции, защищая интеллектуальную собственность и усиливая антимонопольное законодательство так, чтобы производительность и инициативы определяли экономический успех отдельных субъектов сельскохозяйственной кооперации, а также территории в целом.

Основными направлениями поддержки субъектов сельскохозяйственной кооперации должны стать:

- обеспечение доступа к дешевым источникам сырья;
- облегченное привлечение клиентов с помощью поддерживающих институтов;
- свободный доступ к высококвалифицированной рабочей силе;
- пользование научно-технической и другой информацией;
- финансовые гарантии по сделкам.

В целях совершенствования развития сельскохозяйственных кооперативных структур в диссертационном исследовании предложен следующий подход. Механизм развития хозяйственных связей в рамках сельскохозяйственной кооперации на локальном уровне предусматривает:

1. Определение основных организационных принципов взаимодействия субъектов сельскохозяйственной кооперации. В качестве таких принципов выступают:

- Определение участников взаимодействия. Помимо самих кооперативов, в структуру хозяйственных связей должны входить региональные общественные организации, ассоциации, департаменты экономики и коммерции региональных органов власти.

- Определение механизма координации участников сельскохозяйственной кооперации. Во всех состоявшихся системах сельскохозяйственной кооперации координация осуществляется нейтральным руководителем (модератором) и выполняет следующие функции: обмен информацией и коммуникацию; обеспечение баланса интересов и разрешение противоречий; создание взаимного доверия между участниками; развитие общности интересов. В качестве интегратора может выступать Ассоциация кооперативов, создаваемая по инициативе органов государственного управления.

- Определение механизма финансирования субъектов сельскохозяйственной кооперации. Часто первоначальные расходы на развитие сельскохозяйственной кооперации покрываются общественными и государственными фондами, т.к. банковские структуры не хотят инвестировать в долгосрочные и неопределенные проекты. Ассоциация кооперативов может оказывать ряд услуг без взимания дополнительной платы (в частности, это касается предоставления информационного сервиса).

2. Выбор центров поддержки бизнеса. Данное мероприятие должно обеспечивать функционирование субъектов сельскохозяйственной кооперации по следующим направлениям:

- Информация и коммуникация. Включает в себя информацию о тенденциях в региональной экономике (требования рынка, товары, услуги и т.п.), тенденциях и технологиях, о предприятиях и фондах и т.п.

- Поддержка совместных проектов. Единственным способом стимулирования взаимодей-

ствия между кооперативами и обмена технологиями является работа над совместными проектами.

- Обучение. Данное направление предусматривает удовлетворение потребностей региона в направлениях обучения, актуальных для данного региона. Это могут быть тематические семинары, повышение квалификации, семинары со специалистами различных предприятий и т.п.

- Поддержка предприятий за рубежом. В российских условиях субъекты сельскохозяйственной кооперации практически не вовлечены в международное сотрудничество, хотя примеры зарубежных стран показывают возможности развития подобных взаимоотношений.

- Связи с общественностью и маркетинг. Связи с общественностью и маркетинг помогают привлекать в кооперативы новых членов, создают доверие и позитивное отношение к сельскохозяйственной кооперации. Данное направление включает в себя такие функции как, обеспечение информационными материалами, представление субъектов сельскохозяйственной кооперации на национальном и международном уровнях, в Интернете, публикациях и т.п.

3. Разработка структуры обмена информацией и коммуникаций, в том числе в области «know-how». В зависимости от различных информационных технологий у каждого субъекта сельскохозяйственной кооперации должна быть возможность в осуществлении коммуникации через почту, факс, телефон, e-mail и Интернет. Основные данные по предприятиям и совместным проектам хранятся в базах данных, которые должны обеспечивать получение необходимой информации в любой заданной комбинации для всех субъектов сельскохозяйственной кооперации.

Реализация предлагаемого подхода позволяет субъектам сельскохозяйственной кооперации осуществлять поиск партнеров для ведения совместной деятельности, производить обмен информацией, опытом в целях развития собственной деятельности.

Особую роль в развитии сельскохозяйственной кооперации играет оценка эффективности этого процесса. В целях решения данной задачи в диссертационном исследовании разработана методика, основанная на проведении факторного анализа по следующим направлениям: 1) общий экономический потенциал сельскохозяйственной кооперации; 2) инфраструктурная составляющая; 3) социальная обстановка на территории локализации субъектов сельскохозяйственной кооперации; 4) экологическая ситуация; 5) степень государственной поддержки кооперативов, позволяющая установить причины и следствия недостаточного уровня развития сельскохозяйственной кооперации в современных условиях.

Характер таких причинно-следственных связей проиллюстрирован на рисунке 5.

На основании приведенной модели методом экспертного опроса проведена оценка эффективности предложенной стратегии развития сельскохозяйственной кооперации на основе совершен-

ствования хозяйственных связей. На основе значен- ний факторов, полученных методом экспертной оценки, на примере Волгоградской области произ- ведем расчет интегрального показателя эффектив-

ности сельскохозяйственной кооперации в теку- щий момент времени, а также при условии реали- зации мероприятий по развитию хозяйственных связей между его субъектами.

Рис. 5. Система внутренних связей в рамках факторной модели развития сельскохозяйственной кооперации.

Общая интегральная оценка развития сельско- хозяйственной кооперации в Волгоградской области рассчитана исходя из следующей форму- лы:

$$E = \sqrt[5]{ОП * ИС * СО * ЭП * СГП} \quad (1)$$

где

Е – оценка развития сельскохозяйственной кооперации региона;

ОП – оценка общего потенциала сельскохо- зяйственной кооперации;

ИС – оценка инфраструктурной составляю- щей;

СО – оценка социальной обстановки;

ЭП – оценка экономических параметров хо- зяйствования;

СГП – оценка степени государственной под- держки сельскохозяйственной кооперации.

Результаты проведенной оценки отражены на рисунке 6.

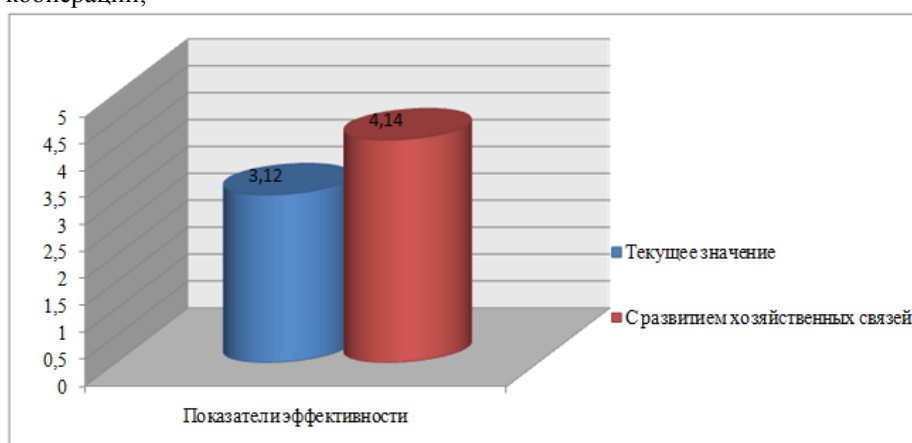

Рис. 6. Оценка эффективности сельскохозяйственной кооперации в Волгоградской области

Суммируя результаты вышеизложенного, можно сделать вывод о том, что проведенный фак- торный анализ показывает, развитие хозяйствен- ных связей между субъектами сельскохозяйствен- ной кооперации приводит к значительному повы- шению эффективности его функционирования. Рассмотрение сельскохозяйственной кооперации

на примере Волгоградской области показало, при развития хозяйственных связей, повышение эф- фективности может достигать более чем 30%. При этом также отмечена особая целесообразность внедрения данной концептуальной модели в настоящее время, в период кризисных явлений в мировой экономике. Также приведенные рассу- ж-

дения указывают на необходимость использования новых подходов к организации экономической деятельности в данной сфере сельского хозяйства.

Список использованной литературы

1. Agricultural Products in Russia / Datamonitor. – М.: 2008.
2. Chayanov, A. The Theory of Peasant Cooperatives. — Ohio State Univ Press, 1991.
3. Cook, M.L. Collective Entrepreneurship: An Emerging Phenomenon in Producer-Owned Organizations / Cook, Michael L., Plunkett, Brad // Journal of Agricultural and Applied Economics. – 2006. – № 8.

4. Hamburg, A. Кооперативная система. Идея, опыт, направления / А. Hamburg [Электронный ресурс]. – [2009]. – Режим доступа: research.by/pdf/Seminars/2006/20061005/02Hamburg.pdf

5. Козенко, З. Н. Сельская кредитная потребительская кооперация: теория, опыт, тенденции развития / З. Н. Козенко. - Волгоград, 2001.

6. Сельскохозяйственная кооперация: теория, мировой опыт, проблемы возрождения в России / И. Н. Буздалов, В. Д. Мартынов, Л. А. Овчинцева и др.; Отв. ред. И. Н. Буздалов; Рос. акад. с.-х. наук, Аграр. ин-т. - М.: Наука, 1997. - 253 с.

Mokierova N. V.

*applicant of the department of tourist and hotel business
Higher Educational Institutions of the Ukoopspole
"Poltava University of Economics and Trade"*

Мокерова Наталя Валентинівна

*здобувач кафедри туристичного та готельного бізнесу
ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»*

THE SOCIAL CAPITAL FORMATION OF COOPERATIVE NONPROFIT ECONOMIC ORGANIZATIONS

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ КООПЕРАТИВНИХ НЕПРИБУТКОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Summary: The article deals with the ways for the social capital formation of cooperative nonprofit organizations as a source for social and economic country growth, also for civil society formation and human life quality improvement. The main attention is paid to the role of cooperative nonprofit organizations for the civil society formation. The author of the article has studied the nature of social and economic cooperative nonprofit organizations and discussed the economic and legal conditions for social capital development.

Keywords: *social capital, cooperation, non-profit economic organization, civil society, the quality of life.*

Анотація: в статті розглянуто шляхи формування соціального капіталу кооперативних неприбуткових економічних організацій як ресурсу соціально-економічного зростання країни, формування громадянського суспільства, покращення якості життя людей та розглянуто роль кооперативних неприбуткових економічних організацій в становленні громадянського суспільства. Проаналізовано проблеми пов'язані з визначенням соціально-економічної природи кооперативних неприбуткових економічних організацій, формуванням відповідних економіко-правових умов розвитку їх соціального капіталу.

Ключові слова: *соціальний капітал, кооперація, неприбуткові економічні організації, громадянське суспільство, якість життя.*

Постановка проблеми. Європейський вектор реформування суспільства та модернізації економіки в Україні вимагає налагодження ефективної взаємодії влади, бізнесу і громади. При цьому, як свідчить зарубіжний досвід, важливим є здійснення заходів з мобілізації соціального капіталу як ресурсу соціально-економічного зростання країни, формування громадянського суспільства, покращення якості життя людей. Помітну роль в означених процесах відіграють кооперативні неприбуткові економічні організації як вагома складова громадянського суспільства. Разом з тим наявні проблеми методологічного характеру, пов'язані з визначенням соціально-економічної природи кооперативних неприбуткових економічних організацій, формуванням відповідних економіко-правових умов розвитку їх соціального капіталу. Тому тема статті є актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових досліджень щодо форм капіталу та їх трансформації до найбільш цитованих належать праці П. Бурдьє [2], М. Кастельса, Дж. Коулмана [3], А. Бузгаліна [4], С. Бюссе [5], А. Колганова, В. Радаєва [6]. На основі різних методологічних підходів та з використанням різноманітних емпіричних даних вченими обґрунтовано, що на сучасному етапі розвитку цивілізації структура і властивості капіталу як ключового ресурсу суспільства змінюються за рахунок включення до його складу таких соціальних елементів як знання, інформація, культура, норми і цінності, довіра, співпраця, зв'язки та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Кооперативна теорія постнекласичного напряму економічної науки базується на застосуванні людинорозмірного підходу і, що закономірно, вимагає перегляду сутності фундаментальних категорій і понять. До найбільш універсальних

та всеохоплюючих концептів економічної теорії належить категорія капіталу. Сучасні загальнонаукові тенденції підтверджують актуальність переосмислення змістовного наповнення відносин сукупного суспільного капіталу та модифікації традиційного уявлення про його структуру.

Формулювання цілей статті. Метою статті є дослідження шляхів формування соціального капіталу кооперативних неприбуткових організацій.

Відповідно до поставленої мети в статті передбачається вирішити такі завдання: виконати аналіз сутності, специфічних властивостей та функціонального призначення соціального капіталу споживчої кооперації, визначити роль соціального капіталу у підвищенні ефективності функціонування та забезпечення умов стійкого розвитку споживчої кооперації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Становлення постнекласичної науки супроводжується формуванням нового бачення суспільних процесів і явищ, що потребує їх філософського розгляду та відповідного наукового пояснення. Вивчення суспільних, і в тому числі економічних, процесів і явищ засобами постнекласичної методології не означає протиставлення такого способу тому їхньому розумінню, яке було характерне попереднім етапам розвитку науки. Навпаки, постнекласичне бачення ставить перед собою певне уточнення концепцій класики і некласики, виступає як синтез, поєднання тези класики і антитези некласики [1, с. 31].

Таким чином, вивчення матеріалів наукових досліджень дозволяє ідентифікувати досить розгорнутий перелік виявів впливу норм, відносин і довіри на розвиток соціально-економічних систем, зокрема на рівні підприємств і організацій. Історичні та генетичні закономірності та протиріччя розвитку соціально-економічних систем надають підстави стверджувати, що конфігурація функцій їх соціального капіталу набуває індивідуальних ознак і може варіювати за характером і масштабами прояву позитивних і негативних внутрішніх ефектів та зовнішніх екстерналій. Справедливість висновку знаходить підтвердження у процесі аналізу кооперативних систем, що «характеризуються значно вищим ступенем соціалізації, ніж інші державні й приватні економічні системи» [7, с. 127]. Усвідомлення специфічних функцій соціального капіталу споживчої кооперації знаходить відповідну аргументацію.

По-перше, в кооперативних організаціях «люди є ані залежними, ані незалежними – вони взаємопов'язані, а тому співпраця, довіра та узгоджені дії набувають значення не меншого, ніж система господарського управління» [8, с. 130]. Цим пояснюється надвисокий рівень чутливості кооперативних систем до впливу соціально-економічних, соціокультурних та соціально-інтелектуальних чинників. Системоутворюючу роль у процесі формування та розвитку підприємств і організацій відіграє кооперативна ідея у поєднанні з кооперативними принципами та цінностями, що є складовими соціального капіталу кооперативних систем, обумовлюють можливості доступу учасників кооперативних відносин до ресурсів, об'єднаних задля здійснення взаємовигідної

колективної діяльності, забезпечують організаційну єдність кооперативних формувань, сприяють збереженню їх цілісності. Відтак, генетичні особливості кооперативних систем дозволяють синтезувати та віднести до пріоритетних системоутворюючу функцію соціального капіталу споживчої кооперації.

По-друге, дотримуючись принципів співпраці між кооперативами, суб'єкти кооперативних відносин цілеспрямовано встановлюють та підтримують партнерські зв'язки і взаємовідносини всередині системи кооперації та поза її межами на місцевому, регіональному, національному і міжрегіональному рівнях задля формування повноцінного кооперативного сектора економіки, стимулювання розвитку малих форм господарювання, більш повного задоволення інтересів споживачів, працівників і пайовиків, системи споживчої кооперації [9, с. 184-185]. Відтак, формування і використання соціального капіталу відіграє безпосередню роль в інтеграційних процесах за участю кооперативних підприємств і організацій, що надає підстави для виділення інтеграційної функції соціального капіталу кооперативних систем.

По-третє, на виконання принципу турботи про розвиток своїх громад споживча кооперація забезпечує умови для об'єднання людей з метою покращення їх економічного й соціального стану, дбає про поліпшення захисту прав членів споживчих товариств та працівників. Людиноорозмірність виступає ключовим мотивом кооперативних систем до налагодження партнерських зв'язків та активної участі в різного роду інтеграційних об'єднаннях з іншими кооперативними організаціями, зовнішніми суб'єктами, що не належать до системи споживчої кооперації, зокрема, державою. Відносини взаємодії та співпраці у напрямі розширення кооперативної діяльності, створення робочих місць, соціального захисту працівників і пайовиків, протекції індивідуальних товаровиробників та дрібних підприємців від монопольних структур, забезпечення населенню можливості придбання якісних та відносно дешевих товарів та послуг надають уявлення про механізми реалізації стабілізаційної функції соціального капіталу споживчої кооперації.

По-четверте, членство та міжгалузеві зв'язки обумовлюють можливості доступу учасників кооперативних відносин до ресурсів, об'єднаних задля здійснення взаємовигідної колективної діяльності. Інститут членства створює передумови формування вертикальної й горизонтальної структури кооперативних організацій, сприяє збереженню її цілісності та розвитку. Зміцненню та розвитку структури кооперативних систем сприяють міжгалузеві зв'язки, що мають під собою різні форми всебічної та взаємовигідної співпраці кооперативів різних видів, передусім сільськогосподарських, обслуговуючих і кредитних. Відтак, соціальний капітал є одним із інструментів координації діяльності кооперативних формувань.

По-п'яте, ціннісні налаштування кооперативного руху, культивування кооперативних цінностей та підтримка іміджу кооперативних утворень створюють основу для формування сприятливої з точки зору активізації інтелектуального та духовного потенціалу людських ресурсів атмосфери, що зрештою

перетворюється на вагомий чинник ефективності кооперативної діяльності, підвищення організаційної стійкості та конкурентоспроможності кооперативних систем. На цьому ґрунті організаційна культура є виразником соціокультурної функції соціального капіталу поживчої кооперації.

На підставі зазначеного висловлюємо переконання, що розглянуті функції соціального капіталу споживчої кооперації є пріоритетними в загальному пере-

ліку його функцій, адже обумовлені генетичними особливостями кооперативних систем і визначають специфічну роль соціального капіталу у їх функціонуванні та розвитку. Поряд з цим, соціальний капітал забезпечує реалізацію й інших господарських завдань кооперативних систем, спрямованих на стимулювання розвитку, оптимізацію діяльності та управлінських функцій, покращення інформаційного обміну та комунікації (рис.1).

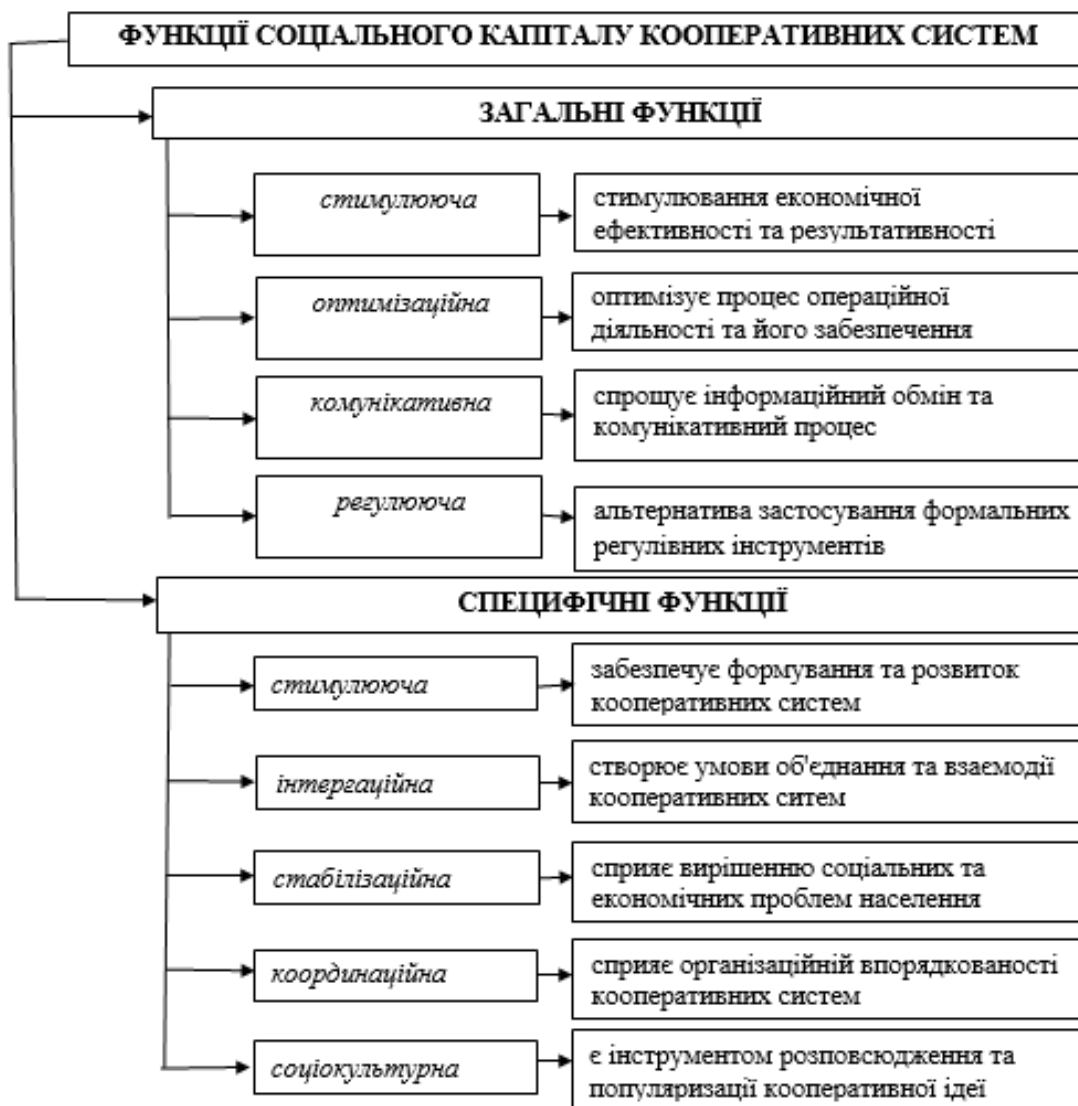

Рис.1. Система функцій соціального капіталу споживчої кооперації

Джерело: [розроблено автором]

У контексті дослідження кооперативних неприбуткових економічних організацій це означає, що за умови цілеспрямованого формування соціальний капітал споживчої кооперації виконує щонайменше п'ять специфічних функцій: системоутворюючу, інтеграційну, стабілізаційну, координаційну та соціокультурну.

Таким чином, дослідники звертають увагу на різні прояви функціонування соціального капіталу в економічних системах у залежності від їх рівня. Високу потенційну продуктивність окремих елементів соціального капіталу відзначають дослідники проблем економічного зростання в умовах інституціональної

трансформації. Особлива роль відводиться інституту довіри. Згідно з твердженням В. Дементьева, «рівень довіри у суспільстві дедалі частіше розглядається в якості принципової умови функціонування економіки, фактора економічного розвитку» [10, с. 46].

Отже, огляд наукових підходів щодо трактування функціонального призначення та реалізації функцій соціального капіталу надає підстави для визнання його одним із потужних інструментів стимулювання економічного зростання економічних агентів усіх рівнів. Так, поліфункціональність соціального капіталу дозволяє розгляда-

ти його в якості інструмента регулювання та координації господарських і трудових відносин в системі споживчої кооперації. Його функціонування забезпечує стимулювання торговельної та інших видів господарської діяльності кооперативних підприємств і організацій, що позитивно позначається на обсягах доходу, сприяє скороченню транзакційних витрат і, зрештою, виступає чинником ефективності системи споживчої кооперації.

На підтвердження думки про результативність впливу соціального капіталу на економічний розвиток суб'єктів господарювання свідчить введення Є.І. Дискіним в науковий обіг термін «соціальна рента», під яким вчений розуміє віддачу від використання соціального капіталу у вигляді економічного, соціального та інших видів

ефекту [11, с. 13]. На основі дослідження процесу відтворення соціального капіталу на різних рівнях економічної системи Н. Ларіонова виділяє три типи соціальної ренти (табл. 1).

Диференціація соціального капіталу за рівнями економічної системи і типами соціальної ренти сприяє його цілеспрямованому формуванню в процесі інституціонального проектування. Це означає, що проблема дефіциту довіри та інших інституціональних цінностей економічного суб'єкта для розширення партнерських зв'язків та розвитку ділових відносин вирішується шляхом збільшення інвестицій у власні соціальні контакти, організаційні інновації, корпоративну культуру [12, с. 195].

Таблиця 1

Характеристика соціальної ренти за рівнями економічної системи

Тип соціальної ренти	Характеристика
Соціальна рента I	Частина прибутку, що утворюється на глобальному та макроекономічному рівнях формування соціального капіталу, за рахунок приналежності економічних суб'єктів до певного інституціонального середовища. Соціальну ренту такого типу отримують економічні суб'єкти однієї країни порівняно з економічними суб'єктами іншої країни, де соціальний капітал виявляється менш розвинутим і внаслідок цього умови господарювання є менш сприятливими.
Соціальна рента II	Частина прибутку, що утворюється внаслідок приналежності економічних суб'єктів до певних груп микро- та мезорівня, за рахунок скорочення транзакційних та виробничих витрат.
Соціальна рента III	Частина прибутку, що утворюється на міні- та нанорівнях формування соціального капіталу, за рахунок використання особистих якостей, соціальних зв'язків. Цей вид соціальної ренти отримують учасники ділових мереж, які мають можливість регулювати доступ до ресурсів мережі інших її учасників, а також до ресурсів інших взаємопов'язаних мереж. В якості таких ресурсів виступають інформація, умови ведення бізнесу (ліцензії, сертифікати, перевірки контрольною органами), захист від конкурентів, доступ до ринків збуту тощо.

Джерело: [систематизовано автором на основі: 12, с. 195]

Розглядаючи економічне значення соціального капіталу, науковці [13, с. 187] акцентують увагу на тому, що соціальний капітал справляє як позитивний, так і негативний вплив на діяльність економічних суб'єктів. Так, «внутрішньогрупові зв'язки можуть стати основою для переслідування вузьких інтересів та перешкоджати доступу до інформації й матеріальних ресурсів, які могли б створити значну підтримку співтовариству» [14, с. 395]. Формування та підтримка економічними агентами економічних зв'язків з використанням норм і правил, притаманних для нелегальної економіки, в умовах недосконалого й нестабільного законодавства забезпечують акторам досягнення короткострокових вигід, проте виключають перспективи ефективного їх розвитку в довгостроковому періоді [15, с. 27-28].

Критичні зауваження з приводу негативних проявів соціального капіталу висловлює А. Бузгалін. Вчений фіксує обмеження: «... соціальним капіталом можна вважати тільки ті соціальні взаємодії, які прямо або опосередковано набувають прояву у збільшенні ринкового ефекту, і

насамперед – прирості грошей капіталу» [4, с. 10]. Суспільні відносини і процеси, що суперечать ознакам капіталу, натомість створюють форми базових соціальних та посткапіталістичних відносин, але при цьому забезпечують їх агентам певний економічний або соціальний ефект, економіст відносить до категорії так званих симулякрів – похідних форм капіталу, що мають продуктивний характер [4, с. 29]. Соціальні трансферти та аналогічні їм соціальні феномени, що спричиняють зниження прибутку приватних корпорацій та доходів їх власників, вчений називає соціальним антикапіталом [4, с. 30].

Висновки та пропозиції. На підставі теоретичного аналізу сутності, специфічних властивостей та функціонального призначення соціального капіталу споживчої кооперації правомірно, на наш погляд, розглядати його як невід'ємну складову підвищення ефективності функціонування та забезпечення умов стійкого розвитку споживчої кооперації. Формування позитивних екстерналій створює передумови для цілеспрямованого використання соціального

капіталу з метою підвищення ефективності діяльності кооперативних підприємств і організацій.

Список літератури:

1. Маслов А.О. Теорія інформаційної економіки в контексті постнекласичної науки / А. О. Маслов // Економічна теорія. – 2012. - № 4. - С. 29-37.

2. Бурдье П. Формы капитала / П. Бурдье // Экономическая социология. – 2002. - №5. – С. 60-75.

3. Коулман Дж. Капитал социальный и человеческий [Электронный ресурс] / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. - № 3. – с.121-139. <http://89.249.21.76/data/217/076/1232/011kOULMAN.pdf..>

4. Бузгалин А.В. «Социальный капитал» как превратная форма генезиса посткапиталистических отношений / А.В. Бузгалин // Альтернативы. – 2010. - №4. – С. 4-32.

5. Бюссе С. Социальный капитал и неформальная экономика в России / С, Бюссе // Мир России. – 2001. - №2. – С. 97.

6. Радаев В.В. Понятие капитала, формы капитала и их конвертация / В.В. Радаев // Экономическая социология. – 2002. – Т.3. - №4. – С. 20-32.

7. Башнянин Г.І. Кооперативні системи : проблеми трансформації за умов ринкової транзиції / Г.І. Башнянин, А.Г. Драбовський, В.В. Іжевський. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2009. – 414 с.

8. Теплова Л.Е. Необходимость разработки концепции развития организационной культуры потребительской кооперации / Л.Е. Теплова // Эконо-

мический вестник Ростовского государственного университета. – 2005. – Том. 3. - №1. – С. 128-135.

9. Насретдинов И.Т. Особенности интеграционных процессов в потребительской кооперации / И.Т. Насретдинов // Социально-экономические явления и процессы. – 2010. - №3. – С. 184-189.

10. Дементьев В. Доверие – фактор функционирования и развития современной рыночной экономики // В. Дементьев // Российский экономический журнал. – 2004. – №8. – С. 46-65.

11. Дискин И.Е. Хозяйственная система России. Проблемы институционального генезиса / Е.И. Дискин // Общественные науки и современность. – 1998. - №4. – 13 с.

12. Ларионова Н.И. Инвестиции в социальный капитал и их влияние на экономическое развитие / Н.И. Ларионова // Журнал экономической теории. – 2011. - №3. – С. 194-197.

13. Попов Д.Д. Социальный капитал как фактор повышения эффективности использования ресурсов на микроуровне хозяйствования / Д.Д. Попов // Вестник ЯрГУ. Серия Гуманитарные науки. – 2011. - №1. – С. 186-188.

14. Савін С. Ю. Еволюція категорії «соціальний капітал» в контексті економічного розвитку / С. Ю. Савін // Проблеми раціонального використання соціально-економічного та природно-ресурсного потенціалу регіону: фінансова політика та інвестиції : зб. наук. праць. Вип. XVI, № 1. – К., СЕУ; Рівне, НУВГП. - 2010. – С. 391–400.

15. Рудяков В.А. Социальный капитал фирмы: особенности опеределения, формирования и экономического анализа : учеб. пособ. / В.А. Рудяков. – Иркутск : Издательство БГУЭП, 2010. – 46 с.

Tur O.V.,

*Candidate of Economic Sciences,
Senior Researcher of*

*Department of Macroeconomic Policies and Regional Development,
Research and Development Centre
for Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine*

Krasnonosova O.M.

*Candidate of Economic Sciences, assistant professor
Senior Researcher of*

*Department of Macroeconomic Policies and Regional Development,
Research and Development Centre
for Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine*

Mykhailenko D.H.

*Candidate of Economic Sciences, assistant professor
Senior Researcher of*

*Department of Macroeconomic Policies and Regional Development,
Research and Development Centre
for Industrial Problems of Development of NAS of Ukraine*

Тур Олена Василівна

кандидат економічних наук,

старший науковий співробітник

відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку,

Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України

Красноносова Олена Миколаївна

кандидат економічних наук, доцент

старший науковий співробітник

відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку,

Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України

Михайленко Дар'я Геннадіївна

кандидат економічних наук, доцент

старший науковий співробітник

відділу макроекономічної політики та регіонального розвитку,

Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України

EXPERIENCE OF STATE SUPPORT FOR THE RURAL TERRITORIES DEVELOPMENT IN EUROPEAN UNION

ДОСВІД ДЕРЖАВНОЇ ПІДТРИМКИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Summary: The forms of state support for the rural territories development in the European Union countries are analyzed. The peculiarities of the European Union Common Agricultural Policy and the directions of its transformation depending on the influence on the agricultural producers state are investigated. It has been determined that in modern conditions the state support point shifts from the measures of direct impact on the agrarian sector towards sustainable development of rural territories. The necessity of taking into account the mentioned tendency in the national practice is grounded in view of the European integration orientation of Ukraine.

Key words: *state support, rural territories development, European Union common agricultural policy.*

Анотація: Проаналізовано форми державної підтримки розвитку сільських територій у країнах Європейського Союзу. Досліджено особливості Спільної аграрної політики ЄС та напрями її трансформації в залежності від впливу на стан виробників сільськогосподарської продукції. Визначено, що в сучасних умовах акцент державної підтримки зміщується з заходів впливу безпосередньо на аграрний сектор у бік сталого розвитку сільських територій. Обґрунтовано необхідність врахування зазначеної тенденції у вітчизняній практиці з огляду на євроінтеграційну спрямованість України.

Ключові слова: *державна підтримка, розвиток сільських територій, Спільна аграрна політика Європейського Союзу.*

Постановка проблеми. Аграрний сектор економіки будь-якої країни є об'єктом підтримки з боку держави, оскільки він визначає можливість забезпечення продовольчої безпеки країни, гідного

рівня життя населення та формує засади сталого територіального розвитку. Оскільки за об'єктивними умовами виробництво сільськогосподарської продукції сконцентровано у сільській

місцевості, воно здійснює значний вплив на стан соціально-економічного розвитку відповідних територій. Тому державна підтримка аграрного сектору та сільського господарства, зокрема, є вельми важливим фактором, що визначає тенденції розвитку сільських населених пунктів і у зв'язку з цим потребує визначення сучасних підходів до обґрунтування її трансформації відповідно до вимог Європейського Союзу.

Отже, вивчення досвіду державної підтримки розвитку сільських територій у європейських країнах можна розглядати як важливе питання, враховуючи необхідність підготовки аграрного сектору України до функціонування в умовах зони вільної торгівлі з Європейським Союзом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування заходів державної підтримки сільського господарства та розвитку сільських територій присвячено праці таких дослідників, як А. Антонов [1], О. Бородіна [2,3], О. Луценко [4] С. Майстро [5], А. Музиченко [6], Ю. Ульяновченко [7], С. Шерстюк [8] та ін., у яких розгадається вітчизняна практика та європейський досвід щодо забезпечення високого рівня розвитку сільської місцевості; концепції, механізми та ефективність державної підтримки сільського господарства. Проте не в повній мірі дослідженими залишилися питання щодо особливостей здійснення Спільної аграрної політики Європейського Союзу з точки зору можливості застосування його досвіду для досягнення сталого розвитку сільських територій в Україні.

Метою статті є узагальнення досвіду державної підтримки розвитку сільських територій в Європейському Союзі.

Виклад основного матеріалу. Доцільність надання державної підтримки окремим видам економічної діяльності, сферам життєдіяльності та територіям є тим питанням, що потребує обґрунтованих підстав. В сучасних умовах особливо гостро постають проблеми, пов'язані з розвитком сільських територій, оскільки їх віддаленість від міських центрів, традиційна орієнтованість на сільськогосподарське виробництво, високий ступінь вірогідності виникнення депресивних тенденцій загрожують продовольчій безпеці країни, спричиняють зниження рівня життя населення та появу низки негативних демографічних тенденцій. Все це обумовлює необхідність формування певних механізмів підтримки розвитку сільських територій як основи їх сталого зростання.

Протягом значного періоду часу сільські території позиціонувалися у якості платформи для виробництва сільськогосподарської продукції, у зв'язку з чим заходи державної підтримки були спрямовані безпосередньо на функціонування сільськогосподарських виробників. Так, Законом України «Про державну підтримку сільського господарства» передбачено такі напрями, як державне регулювання цін окремих видів сільськогосподарської продукції; тимчасове адміністративне регулювання цін та тимчасова бюджетна дотація; державні заставні закупівлі зерна; фінансова підтрим-

ка суб'єктів господарювання агропромислового комплексу через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів; додаткова фінансова підтримка сімейних фермерських господарств; дерегуляція українського ринку сільськогосподарської продукції та заборона дискримінації прав її власників; бюджетна тваринницька дотація; бюджетна дотація для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції [9]. Слід визнати, що деякі види підтримки, визначені цим законом, певним чином впливають на соціальний стан сільського населення, оскільки спрямовані на покращення умов функціонування сільськогосподарських виробників, проте вони не чинять комплексного позитивного впливу на розвиток сільських територій.

У зв'язку з цим необхідно зазначити про схвалену розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р Концепцію розвитку сільських територій, яка формує головні вектори розвитку сільських територій в сучасних умовах з урахуванням необхідності підготовки аграрного сектору економіки до умов зони вільної торгівлі з Європейським Союзом [10]. Дана концепція спрямована на переміщення акценту з безпосередньої підтримки аграрного виробництва на розвиток сільських територій на основі диверсифікації економічної діяльності; сприяння зростанню як сільськогосподарської діяльності, так і видів діяльності, на пов'язаних з виробництвом сільськогосподарської продукції; збільшення рівня життя сільського населення; дотримання екологічних стандартів та забезпечення механізму поновлення природних ресурсів; відтворення ментальної складової сільського розвитку; посилення ролі сільських територіальних громад у вирішенні існуючих проблем з урахуванням децентралізаційних процесів; забезпечення відповідності вітчизняного законодавства щодо розвитку сільських територій у відповідність до вимог Європейського Союзу. Найбільш прийнятним варіантом реалізації концепції є всеохоплюючий сільський розвиток на основі створення конкурентоспроможного сільськогосподарського виробництва, диверсифікованої сільської економіки, підвищення соціальних стандартів життя, розвитку державо-приватного партнерства.

Необхідно підкреслити, що основні положення Концепції розвитку сільських територій відповідають сутності Спільної аграрної політики Європейського Союзу, яка відповідає таким принципам, як вільна торгівля за однаковими цінами між країнами-членами ЄС; надання переваг продукції, яка вироблена в цих країнах, перед продукцією держав-імпортерів; підтримка внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію [5]. Слід зазначити, що на початковому етапі формування цієї політики основною метою було досягнення належного рівня забезпечення населення необхідними продуктами. Відповідно до цієї мети було прийнято заходи державної підтримки, які, перед усім, стосувалися дотацій сільськогосподарським виробни-

кам. Така політика призвела до негативних наслідків, пов'язаних з перевиробництвом продукції аграрного сектору, що викликало нагальну потребу у переорієнтації спільної аграрної політики Європейського Союзу, основними напрямками якої стало регулювання закупівельних цін, запровадження експортних субсидій та квоти на виробництво окремих видів продукції. Поступове розширення Європейського Союзу стало кроком, який викликав чергову необхідність у трансформації державної підтримки аграрного сектору. Зокрема, системному регулюванню закупівельних цін було замінено введенням плати за гектар сільгоспугідь, що сприяло ефективному використанню всіх видів ресурсів. Також було запроваджено матеріальну допомогу для осіб, що передчасно йдуть на пенсію; підтримку для господарств, що здійснюють діяльність на територіях, не пристосованих для отримання високих урожаїв внаслідок певних природно-кліматичних умов; нормативи з відновлення врожайності сільгоспугідь [11]. Наступні перетворення у спільній аграрній політиці Європейського Союзу мали спрямованість на забезпечення сталого розвитку сільських територій, тобто враховували загально визнану світову тенденцію до збалансованого поєднання економічної, соціальної та екологічної складової розвитку територій. Так, головними засадами здійснення спільної аграрної політики Європейського Союзу були визнані підвищення конкурентоспроможності сільського господарства (економічна складова), поліпшення якості життя в сільській місцевості і стимулювання зайнятості в інших видах економічної діяльності (соціальна складова), захист навколишнього середовища на сільських територіях (екологічна складова).

Слід зазначити, що наведені вище перетворення Спільної аграрної політики мали два головні цілі, а саме скорочення витрат з бюджету Європейського Союзу та підвищення безпеки продовольства. Необхідність досягнення першої цілі обумовлюється тим, що Європейський Союз щорічно витрачає близько 45 % свого бюджету на здійснення Спільної аграрної політики, проте питома вага сільського господарства у валовому внутрішньому продукті Європейського Союзу становить 2 %, а частка населення, зайнятого у цій галузі, дорівнює 6 % [11]. Друга ціль має два аспекти, а саме внутрішній - забезпечення високої якості продуктів харчування та зовнішній - здійснення заходів проти поширення генетично-модифікованої продукції.

На користь думки щодо посилення уваги саме до проблем сільського розвитку говорить два головних напрямки Спільної аграрної політики Європейського Союзу, перший з яких полягає у спільній організації ринків шляхом експортних субсидій, підтримки ринкових цін, використання митного тарифу та прямих підтримок фермерів на основі запровадження системи єдиних платежів, зокрема за площу земель та за ферми.

Другий напрям Спільної аграрної політики Європейського Союзу передбачає розвиток сільсь-

ких територій, наприклад, заходи щодо диверсифікації сільської економіки, збереження навколишнього природного середовища, підвищення якості життя. Спільність окреслених напрямів полягає у зменшенні величини прямих платежів та використання фінансових ресурсів на розвиток сільських територій.

Здійснення спільної аграрної політики Європейського Союзу здійснюється за рахунок таких фондів, як Європейський фонд гарантій сільському господарству та Європейський фонд розвитку сільських територій, щорічний обсяг яких складає біля 60 млрд. євро., 20 відсотків з яких спрямовується на фінансування розвитку сільських територій [11].

Проте, головною проблемою сучасного етапу Спільної аграрної політики Європейського Союзу виступає значна розбіжність у рівні розвитку сільських територій країн-членів взагалі та аграрного сектору, зокрема. Головним чином, це стосується невідповідності між вкладом високорозвинених країн у формування фондів щодо розвитку сільського господарства й сільських територій та отриманими виплатами. Тому кожна країна-член Європейського Союзу розробила власні програми розвитку сільських територій згідно з існуючими внутрішніми проблемами з урахуванням пріоритетних цілей, таких як: [12]

- інноваційний розвиток аграрного сектору економіки та сільської місцевості;
- зростання конкурентоспроможності сільського та лісового господарства, поширення фермерських технологій;
- вживання заходів щодо продовольчої безпеки країни, підтримки тваринництва та управління ризиками в аграрному секторі;
- відновлення екосистем та підвищення ефективності використання ресурсів сільського і лісового господарства;
- сприяння економічному розвитку та підвищенню рівня життя населення в сільській місцевості.

У країнах-членах Європейського Союзу на період 2014-2020 рр. розроблено 118 програм розвитку сільських територій, у тому числі у 20 країнах діють по одній програмі, у 8 країнах – по дві і більше регіональних програм (наприклад, Королівство Бельгія – 2 програми, Федеративна республіка Німеччина – 13 програм, Французька республіка – 30 програм) [12]. Фінансування зазначених програм здійснюється переважно за рахунок бюджету Європейського Союзу. Так, зокрема, національна програма розвитку сільських територій Болгарії має бюджет 2,9 млрд. євро, з них 2,4 млрд. євро з бюджету Європейського Союзу; Естонська Республіка – відповідно 993 млн. євро, у тому числі 823 млн. євро з бюджету Європейського Союзу; Латвійська Республіка - 1,5 млрд. євро, у тому числі 1,08 з бюджету Європейського Союзу, Румунія – 9,5 млрд. євро, у тому числі 8,1 млрд. євро з бюджету Європейського Союзу [12]. Аналіз пріоритетів програм розвитку сільських територій у цих та інших країнах (Литовська Республіка,

Республіка Польща, Угорщина, Словачка Республіка) дозволив визначити спільність цілей, на досягнення яких спрямовані програми, а саме:

1. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарства за рахунок надання інвестиційної підтримки, сприяння створенню та розвитку фермерських господарств (заохочення молодих фермерів), розробки нових методів виробництва, здійснення консалтингових та освітніх послуг (інвестиції в знання та інновації), запровадження системи управління ризиками.

2. Забезпечення високого рівня соціально-економічного розвитку сільського населення шляхом диверсифікації економічної діяльності в сільських районах, створення додаткових робочих місць, покращення інфраструктури, соціальної інтеграції та скорочення бідності, підтримки інвестицій щодо відновлення і модернізації культурної та природної спадщини сіл й сільських ландшафтів; розвитку туристичної сфери.

3. Дотримання норм щодо збереження навколишнього природного середовища на основі відновлення, збалансованого управління та раціонального використання природних ресурсів.

Отже, досвід членів Європейського Союзу засвідчує про необхідність державної підтримки розвитку сільських територій на основі переорієнтації напрямів функціонування аграрного сектору та диверсифікації економічної діяльності у сільській місцевості.

Висновки. В сучасних умовах аграрний сектор більшості європейських країн відчуває нагальну потребу в залученні коштів з боку держави з метою забезпечення підвищення конкурентоспроможності аграрного сектору, оскільки він забезпечує продовольчу безпеку країни, формує рівень життя сільського населення та закладає основи сталого розвитку сільських територій. Тому на даному етапі важливого значення набувають комплексні заходи державної підтримки сільського розвитку, які стосуються не тільки безпосереднього аграрного виробництва, але інших сфер життєдіяльності у сільській місцевості. У цьому контексті особливо актуальним вбачається вивчення досвіду Європейського Союзу, зокрема фінансування проєктів розвитку сільських територій за рахунок Спільного аграрного фонду. Врахування окремих заходів, що вживаються у країнах-членах Європейського Союзу стосовно підтримки розвитку сільських територій, є цікавим для України з точки зору її євроінтеграційної спрямованості.

Список літератури:

1. Антонов А.В. Напрями удосконалення форм державної підтримки розвитку сільських територій /А.В. Антонов// Державне управління: удосконалення та розвиток . – 2012 - № 7, [Елек-

тронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=440>

2. Бородіна О. Прозорість спільної аграрної політики у ЄС: емпіричні докази /О. Бородіна// Зеркало недели. Україна. – Вип. 14. - 15 квітня-22 квітня 2016 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://dt.ua/ariculture/prozorist-spilnovi-agrarnoyi-politiki-u-yes-empirichni-dokazi-.html>

3. Бородіна О.М. Державна підтримка сільськогосподарства: концепція, механізми, ефективність /О.М. Бородіна// Економіка і прогнозування. – 2006ю - № 1. – С. 109-125 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/19803/08--Borodina.pdf?sequence=1>

4. Луценко О.А. Державна підтримка сільськогосподарства країн ЄС в умовах СОТ: досвід для України /О.А. Луценко// Вісник Харківського національного технічного університету сільськогосподарства імені Петра Василенка. - 2015. - Вип. 161. - С. 213-220.

5. Майстро С.В. Сутність та напрями державного регулювання аграрного ринку в зарубіжних країнах [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej3/txts/GALUZEVE/06-MAYSTRO.pdf>

6. Музиченко А.С. Сучасний стан державної підтримки розвитку аграрного сектору України /А.С. Музиченко, Т.І. Голуб// Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2016. – Вип. 6. – Ч. 2. – С. 112-115.

7. Ульянченко Ю.О. Державне регулювання аграрного ринку в країнах ЄС і США: досвід для України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://kbuaipa.kharkov.ua/e-book/db/2007-2/doc/5/05.pdf>

8. Шерстюк С.В. Спільна аграрна політика ЄС на 2014-2020 роки: орієнтири для України / С.В. Шерстюк // Порівняльно-аналітичне право. – 2014. - № 5. – С. 188-190

9. Закон України «Про державну підтримку сільськогосподарства України» від 24.06.04 № 1877-IV (із змінами)

10. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р «Про схвалення Концепції розвитку сільських територій»

11. Спільна аграрна політика Європейського Союзу: можливості та виклики для України - К.: НІСД, 2011. – 19 с.

12. Європейський досвід законодавчого регулювання державної підтримки та розвитку сільських населених пунктів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Infodovidka-YEvropejskij-dosvid-zakonodavchogo-regulyuvannya-derzhavnoyi-pidtrymky-ta-rozvytku-silskyh-naselenyh-punktiv.pdf>

Nataliya Chernova,

*Simon Kuznets Kharkov National University of Economics, Ukraine,
Ph.D., Associate Professor of the Department of Economic Cybernetics.*

SOME APPROACHES TO AUTOMATION OF ORDER BOOK PRIMARY DATA PROCESSING НЕКОТОРЫЕ ПОДХОДЫ К АВТОМАТИЗАЦИИ ПЕРВИЧНОЙ ОБРАБОТКИ ДАННЫХ БИРЖЕВОГО СТАКАНА КОТИРОВОК

Summary: The problem of the formation and processing of statistical series from order book is considered. The peculiarity of the proposed algorithm is that it is implemented in the MS Excel. This environment supports the ability to export current quotes via the DDE protocol directly from the trading terminal. The algorithm may be used by the trader to collect and process the data of the quotation glass. This will improve the efficiency of the trade decisions.

Key words: *trading terminal, order book, security, ask price, bid price, spread, macro.*

Аннотация: Рассмотрена проблема формирования и обработки статистических рядов данных, описывающих биржевой стакан котировок. Особенностью предложенного алгоритма является то, что он реализован в среде MS Excel, которая поддерживает возможность экспорта текущих котировок по протоколу DDE непосредственно из торгового терминала. Алгоритм может быть использован трейдером для сбора и обработки данных стакана котировок. Это позволит повысить эффективность принимаемых торговых решений.

Ключевые слова: *торговый терминал, стакан котировок, ценная бумага, цена покупки, цена продажи, объем, спред, макрос.*

Постановка проблемы.

Биржевой стакан (стакан торгового терминала) — это таблица лимитных заявок на покупку и продажу ценных бумаг. Он содержит информацию о размещённых в данный момент заявках на покупку и продажу определенного биржевого актива. Биржевой стакан для любой ценной бумаги характеризуется показателем его глубины, т.е. количеством одновременно отображаемых заявок. Как правило, в биржевом стакане пользователь может вывести информацию о цене продажи, объеме продажи, доходности продажи, сумме лучшей продажи, цене покупки, объеме покупки, доходности покупки, сумме лучшей покупки.

Мониторинг биржевого стакана — одно из условий принятия успешных торговых решений трейдером. Анализ результатов такого мониторинга позволяет диагностировать текущую ситуацию на рынке в режиме реального времени, а также оперативно отслеживать смену тенденций.

Чтобы правильно оценить текущую ситуацию на рынке, трейдер должен обратить внимание на спред стакана котировок. Спред — разница между лучшей (минимальной) ценой продажи и лучшей (максимальной) ценой покупки. Торговый спред может быть двух видов: фиксированный и плавающий. Фиксированный спред в основном встречается на валютном рынке Форекс, где брокеры самостоятельно устанавливают разницу между покупкой и продажей. В остальном, практически везде на рынках используется плавающий спред. Его размер определяется сложившейся обстановкой на рынке и конкретным активом.

Чем уже спред, тем ликвиднее и эффективнее рынок данной бумаги. При совершении сделки трейдер автоматически получает убыток, равный величине спреда, т.к. актив покупается по ценам предложенным продавцами, соответственно чтобы

быстро продать актив, нужно смотреть на цены желающих купить, а они будут ниже как раз на величину спреда.

Минимальная величина спреда достигается тогда, когда количество заявок на покупку и продажу примерно одинаковое. В случае, когда такое равновесие нарушается и одних игроков становится намного больше, наблюдается расширение спреда. Существует ряд стратегий торговли, рассчитанных именно на большую разницу между ценами на покупку и продажу одного актива.

Спред может быть рассчитан для двух активов. В этом случае обычно один актив рассматривают как базовый, эталонный и анализируют отклонения от него. Другим вариантом является анализ спреда между двумя коинтегрированными активами. В этом случае стратегия рассчитана на поиск точки входа в позицию в ситуации аномального поведения спреда и, соответственно, закрытия позиции в момент возврата спреда к стационарному значению.

Проведенный анализ функциональных возможностей различных торговых терминалов показал, что большинство из них предоставляет сервис анализа стакана котировок только в течение текущего торгового дня. Это позволяет получить информацию только о текущем состоянии рынка. Однако не для всех активов и рынков наличие такой информации является достаточным для принятия эффективных решений. Часто необходимо провести анализ ретроспективных рядов данных, чтобы сделать выводы о долгосрочных тенденциях. К сожалению, такая информация или не предоставляется вообще, или является платной. Поэтому актуальной оказывается задача сбора, хранения и обработки статистических данных стакана котировок.

Цель исследования – разработка и практическая реализация алгоритма сбора и обработки статистических данных стакана котировок.

Для достижения поставленной цели необходимо решить совокупность задач, представленных на рис. 1.

Основные результаты. Уже на этапе решения задач сбора статистических данных необходимо определить, какой именно временной интервал будет принят за единичный. В зависимости от этого выбора определяется дальнейший алгоритм решения задачи. В данной работе нас интересуют так называемые тиковые ряды статистических данных.

По сути своей это непрерывные временные ряды, так как каждое новое значение возникает в случайный момент времени. При этом, в общем случае события формирования новых значений лучшей цены или объема как покупки так и продажи могут происходить в разные моменты времени. Поэтому, во-первых, ряды этих показателей не будут синхронизированы и могут содержать разное количество элементов; во-вторых, это создает дополнительные трудности при формировании единой статистической базы данных и при последующем расчете спредов.

Рис. 1. Задачи алгоритма сбора и обработки статистических данных стакана котировок

Обозначим
 S_{t_i} – значение лучшей цены продажи в момент времени t_i , $i = [1; n]$,
 $VS_{t_{i1}}$ – объем для лучшей цены продажи в момент времени t_{i1} , $i1 = [1; n1]$,
 n – длина ряда значений лучшей цены продажи,
 $n1$ – длина ряда значений объема для лучшей цены продажи,
 B_{t_j} – значение лучшей цены покупки в момент времени t_j , $j = [1; m]$,

$VB_{t_{j1}}$ – объем для лучшей цены продажи в момент времени t_{j1} , $j1 = [1; m1]$
 m – длина ряда значений лучшей цены покупки,
 $m1$ – длина ряда значений объема для лучшей цены покупки.
 Тогда будем формировать соответствующие ряды данных так:
 – если меняется лучшая цена продажи, фиксируем время $t_k = (\max_i(t_i))$ и сохраняем для зафиксированного момента времени новую лучшую цену продажи и последние сохраненные лучшую цену покупки, объем покупки и объем продажи;

– если меняется лучшая цена покупки, фиксируем время $t_k = \max_j(t_j)$ и сохраняем для за-

фиксированного момента времени новую лучшую цену покупки и последние сохраненные лучшую цену продажи, объем покупки и объем продажи.

– если меняется объем для лучшей цены продажи, фиксируем время $t_k = (\max_i(t_{i1}))$ и со-

храняем для зафиксированного момента времени новый объем для лучшей цены продажи и последние сохраненные лучшую цену покупки, объем покупки и лучшую цену продажи;

– если меняется объем для лучшей цены покупки, фиксируем время $t_k = (\max_j(t_{j1}))$ и сохраня-

ем для зафиксированного момента времени новый объем для лучшей цены покупки и последние сохраненные лучшую цену покупки, объем продажи и лучшую цену продажи.

Так как мы имеем дело с тиковыми данными, предполагаем, что вероятность события, состоящего в том, что одновременно изменяются два и

более показателя, является величиной бесконечно малой.

Для обработки информации о стакане котировок будем использовать MS Excel, так как многие современные торговые терминалы поддерживают возможность экспорта на лист MS Excel текущих котировок в режиме реального времени по протоколу "DDE" (Dynamic Data Exchange). DDE - это протокол операционных систем MS Windows для динамической передачи данных между различными приложениями.

Различные торговые терминалы могут предоставлять информацию о стакане котировок в следующих вариантах:

– Все одинаковые параметры окна котировок отображаются в одном столбце, т.е. цены заявок на покупку находятся в одном столбце с ценами заявок на продажу, количество акций в заявках на покупку находятся в одном столбце с количеством акций в заявках на продажу и т.п. При этом лучшая цена покупки отделена от лучшей цены продажи чертой-разделителем (см рис. 2.)

Цена	Объем
110,8890	50
110,8850	20
110,8800	11
110,8700	10
110,8600	10
110,8500	195
110,8400	10
110,8300	10
110,8200	10
110,8100	10
110,8010	400
110,8000	46 909
110,7600	1
110,6550	5
110,6520	4
110,6510	3
110,5050	10
110,5040	638
110,4600	903
110,4590	20

	A	B	C
1	Цена	Объем	
2	110,89	50,00	
3	110,89	20,00	
4	110,88	11,00	
5	110,87	10,00	
6	110,86	10,00	
7	110,85	195,00	
8	110,84	10,00	
9	110,83	10,00	
10	110,82	10,00	
11	110,81	10,00	
12	110,80	400,00	
13	110,80	46909,00	
14	110,76	1,00	
15	110,66	5,00	
16	110,65	4,00	
17	110,65	3,00	
18	110,51	10,00	
19	110,50	638,00	
20	110,46	903,00	
21	110,46	20,00	

Рис. 2. Представление стакана котировок в MS Excel и в торговом терминале (вариант1)

– Заявки на продажу и покупку имеют только один общий столбец – «Цена», а все другие па-

раметры отображаются в разных столбцах (см. рис. 3).

Продажа	Цена	Покупка
1 000	102,2000	
65 000	102,0000	
50 000	101,9500	
50 000	101,9490	
50 000	101,9100	
39	101,9000	
1	101,8800	
50 000	101,8000	
42 001	101,7990	
2 000	101,7980	
	101,7110	50 000
	101,7100	1 400 000
	101,7010	500 000
	101,7000	500 000
	101,6750	135
	101,6520	2 000
	101,6510	100 000
	101,6500	100 000
	101,6400	132
	101,6200	1

A	B	C
1	Продажа	Цена
2	1000,00	102,20
3	65000,00	102,00
4	50000,00	101,95
5	50000,00	101,95
6	50000,00	101,91
7	39,00	101,90
8	1,00	101,88
9	50000,00	101,80
10	42001,00	101,80
11	2000,00	101,80
12	0,00	101,71
13	0,00	101,71
14	0,00	101,70
15	0,00	101,70
16	0,00	101,68
17	0,00	101,65
18	0,00	101,65
19	0,00	101,65
20	0,00	101,64
21	0,00	101,62

Рис. 3. Представление стакана котировок в MS Excel и в торговом терминале (вариант 2).

– Все параметры спроса и предложения отображаются в разных столбцах. При этом котировки на покупку упорядочены по убыванию цены заявки, а котировки на продажу – по возрастанию

цены заявки таким образом, что лучшие цены заявок отображаются в первой строке окна (см. рис 4).

Цена продажи	Продажа	Цена покупки	Покупка
110,8100	10	110,8010	220
110,8200	10	110,8000	46 909
110,8300	10	110,7600	1
110,8400	10	110,6550	5
110,8500	195	110,6520	4
110,8600	10	110,6510	3
110,8700	10	110,5050	10
110,8800	11	110,5040	638
110,8850	20	110,4600	903
110,8890	50	110,4590	20

A	B	C	D
1	Цена продажи	Продажа	Цена покупки
2	110,81	10,00	110,80
3	110,82	10,00	110,80
4	110,83	10,00	110,76
5	110,84	10,00	110,66
6	110,85	195,00	110,65
7	110,86	10,00	110,65
8	110,87	10,00	110,51
9	110,88	11,00	110,50
10	110,89	20,00	110,46
11	110,89	50,00	110,46

Рис. 4. Представление стакана котировок в MS Excel и в торговом терминале (вариант 3).

Как видим, недостатком первого и второго вариантов является то, что позиция лучшей цены покупки и соответствующего объема, а также позиция лучшей цены продажи и соответствующего объема, не являются постоянными. Их положение на листе MS Excel зависит от того, сколько заявок с разными ценами в данный момент присутствует на рынке. Такая ситуация значительно усложняет алгоритм обработки данных. Поэтому был выбран

последний из перечисленных вариантов представления стакана, для которого позиция лучшей цены покупки и лучшей цены продажи постоянна при выводе через DDE.

На рис. 5 показан общий вид листа, на который выводится стакан котировок и ведется запись истории лучших цен и соответствующих им объемов.

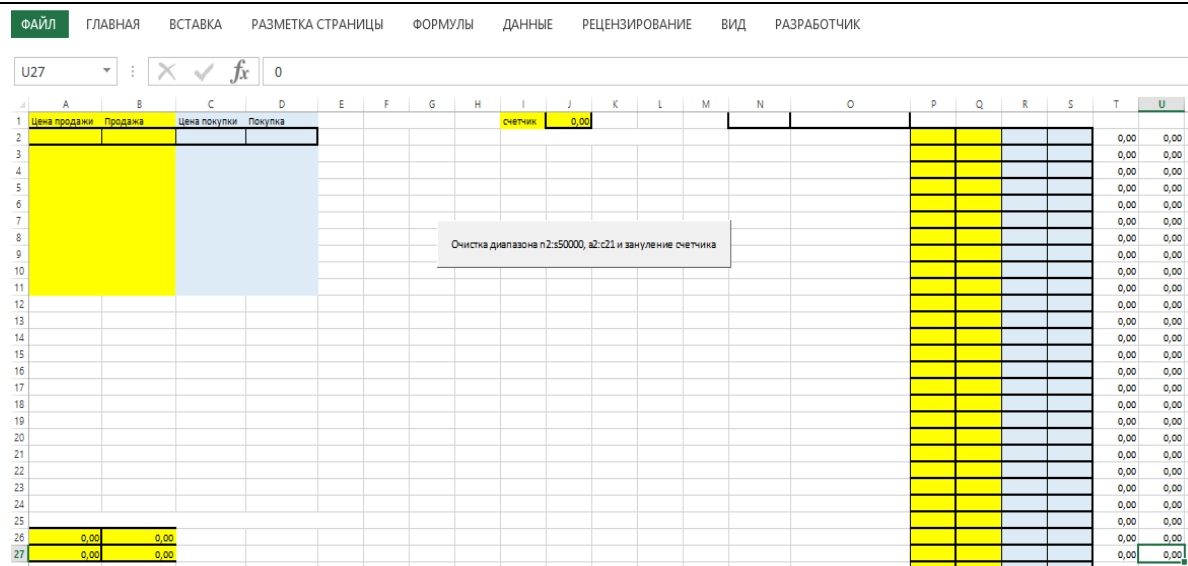

Рис. 5. Общий вид листа MS Excel.

Рассмотрим структуру листа подробнее. В столбцах A:D выводится собственно биржевой стакан, в ячейке J1 хранится текущее значение счетчика, в столбцы N:S записывается история изменения стакана. В столбцы P:Q записываем лучшую цену и объем продажи, в столбцы R:S - лучшую цену и объем покупки, в столбец N записываем текущую дату торгов, в столбец O - текущее время.

Для того, чтобы дописывать новую строку данных в столбцы N:S, будем использовать событие уровня рабочего листа - Worksheet_Calculate (Событие перерасчета листа).

Чтобы обеспечить корректную работу Worksheet_Calculate, в ячейках A26:B27 будем «пересчитывать» значения ячеек A2:D2 по формулам:

$A26 = A2+0$, $A27 = B2+0$, $B26 = C2+0$, $B27 = D2+0$.

Таким образом, событие Worksheet_Calculate будет исполняться каждый раз, когда изменяется хотя бы одна из ячеек A2:D2 (т.е. изменяется хотя бы лучшая цена покупки, или лучшая цена продажи, или соответствующие объемы).

Для того, чтобы заполнять дату и время, будем использовать функции Date и Time.

Для обеспечения корректной работы алгоритма необходимо, чтобы перед началом его работы счетчик строк в ячейке J1 был равен нулю, а все старые данные из ячеек столбцах A:D и N:S были удалены. Для этого предлагается использовать элемент управления «Кнопка» (см. рис. 5). При нажатии кнопки срабатывает макрос, код которого представлен на рис. 6.

```
Private Sub CommandButton1_Click()
    Range("n2:s50000").ClearContents
    Range("a2:f11").ClearContents
    Range("j1").Value = 0
End Sub
```

Рис. 6. Фрагмент кода для элемента управления «Кнопка»

На рис 7 представлен фрагмент кода для события Worksheet_Calculate.

```
Private Sub Worksheet_Calculate()
    Dim i As Integer
    i = Range("j1").Value
    If (Range("a2").Value <> Cells(i + 1, 17) Or
        Range("b2").Value <> Cells(i + 1, 16) Or
        Range("c2").Value <> Cells(i + 1, 18) Or
        Range("d2").Value <> Cells(i + 1, 19)) Then
        Range("A2").Copy Cells(i + 2, 17)
        Range("B2").Copy Cells(i + 2, 16)
        Range("C2").Copy Cells(i + 2, 18)
        Range("D2").Copy Cells(i + 2, 19)
        Range("E2").Copy Cells(i + 2, 20)
        Range("F2").Copy Cells(i + 2, 21)
        Range("j1").Value = i + 1
        Cells(i + 2, 14) = Date
        Cells(i + 2, 15) = Time
    End If
End Sub
```

Рис. 7. Фрагмент кода для события Worksheet_Calculate

На рис. 8- рис. 9 представлены скриншоты листа в два последовательных момента времени, когда меняется значение соответствующих ячеек и срабатывает событие Worksheet_Calculate.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S
1	Цена продажи	Продажа	Цена покупки	Покупка	Своя про	Своя покупка			счетчик	12,00				14,00	15,00				
2	108,66	71,00	108,46	9,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:48:47	70,00	108,59	108,45	57,00
3	108,66	11,00	108,45	57,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:49:44	70,00	108,59	108,46	7,00
4	108,69	2000,00	108,45	101,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:50:21	11,00	108,66	108,46	7,00
5	108,69	25069,00	108,45	3272,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:50:21	70,00	108,58	108,46	7,00
6	108,69	100000,00	108,45	26946,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:51:07	11,00	108,66	108,46	7,00
7	108,70	162500,00	108,45	49902,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:51:07	71,00	108,66	108,46	7,00
8	108,90	9,00	108,40	1,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:53:42	71,00	108,66	108,45	57,00
9	108,90	979,00	108,40	300,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:53:46	71,00	108,66	108,46	10,00
10	108,90	70000,00	108,40	25000,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:53:48	71,00	108,66	108,45	57,00
11	109,00	10,00	108,40	10010,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:53:58	71,00	108,66	108,46	11,00
12														21.03.2018	11:54:00	71,00	108,66	108,45	57,00
13														21.03.2018	11:54:00	71,00	108,66	108,46	9,00
14																			
15																			
16																			

Рис. 8. Скриншот 12-го момента времени

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P	Q	R	S
1	Цена продажи	Продажа	Цена покупки	Покупка	Своя про	Своя покупка			счетчик	13,00				14,00	15,00				
2	108,66	11,00	108,46	9,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:48:47	70,00	108,59	108,45	57,00
3	108,69	2000,00	108,45	57,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:49:44	70,00	108,59	108,46	7,00
4	108,69	25069,00	108,45	101,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:50:21	11,00	108,66	108,46	7,00
5	108,69	100000,00	108,45	3272,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:50:21	70,00	108,58	108,46	7,00
6	108,70	162500,00	108,45	26946,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:51:07	11,00	108,66	108,46	7,00
7	108,90	9,00	108,45	49902,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:51:07	71,00	108,66	108,46	7,00
8	108,90	979,00	108,40	1,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:53:42	71,00	108,66	108,45	57,00
9	108,90	70000,00	108,40	300,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:53:46	71,00	108,66	108,46	10,00
10	109,00	10,00	108,40	25000,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:53:48	71,00	108,66	108,45	57,00
11	109,14	34500,00	108,40	10010,00	0,00	0,00								21.03.2018	11:53:58	71,00	108,66	108,46	11,00
12														21.03.2018	11:54:00	71,00	108,66	108,45	57,00
13														21.03.2018	11:54:00	71,00	108,66	108,46	9,00
14														21.03.2018	11:55:10	11,00	108,66	108,46	9,00
15																			
16																			

Рис. 9. Скриншот 13-го момента времени

Как видим, последняя запись данных была произведена в 11:54:00 (см. рис. 8). Далее поменялся объем для лучшей цены продажи с 71 до 11. Это произошло в 11:55:10, и так как произошел перерасчет в ячейках A26:B27, сработало событие Worksheet_Calculate, следовательно, была сделана новая запись в диапазон N14:S14.

Спред для анализируемого актива рассчитывается автоматически в столбце T.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P
1	0,00	0,00			счетчик	0,00							date	time	ASK	BID
2																
3																
4	АКТИВ1			АКТИВ1												
5	0,00	0,00		0,00	0,00											
6	0,00	0,00		0,00	0,00											
7																
8																
9	0,00	0,00														
10																
11	0,00															
12																

Рис. 10. Расчет спреда между двумя активами

Рассмотрим структуру листа. Так же, как и в случае со спредом для одного актива, перед началом каждого торгового дня необходимо очищать лист и присваивать счетчику строк нулевое значение. Для этого создан элемент управления «Кнопка». В ячейках A1:B1 рассчитывается текущие спреда между лучшими ценами продажи и покупки активов (эти цены берутся с соответствующих листов). В диапазон ячеек A5:E6 выводятся текущие лучшие цены и объемы каждого актива. Статистические ряды значений спреда формируются в столбцах M:P. Для того, чтобы срабатывало событие Worksheet_Calculate, в ячейке A11 содержится формула суммы диапазона A5:E6. Таким образом, событие срабатывает каждый раз, когда изменяется хотя бы одно из значений лучшей цены покупки, лучшей цены продажи и соответствующих им объемов для любого из анализируемых активов.

На рис. 11 приведен фрагмент кода для Worksheet_Calculate.

```
Private Sub Worksheet_Calculate()
    Dim p As Integer
    If Cells(1, 1).Value > 0 And Cells(1, 2).Value > 0 And Cells(1, 1).Value < 30 And Cells(1, 2).Value < 30 Then
        p = Cells(1, 6).Value
        If Cells(1, 1).Value <> Cells(p + 1, 15).Value Or Cells(1, 2).Value <> Cells(p + 1, 16).Value Then
            Cells(p + 2, 15).Value = Cells(1, 1).Value
            Cells(p + 2, 16).Value = Cells(1, 2).Value
```

```
Cells(p + 2, 14) = Time
Cells(p + 2, 13) = Date
Cells(p + 2, 17).Value = Cells(5, 1).Value
Cells(p + 2, 18).Value = Cells(5, 2).Value
Cells(p + 2, 19).Value = Cells(6, 1).Value
Cells(p + 2, 20).Value = Cells(6, 2).Value
Cells(p + 2, 21).Value = Cells(5, 4).Value
Cells(p + 2, 22).Value = Cells(5, 5).Value
Cells(p + 2, 23).Value = Cells(6, 4).Value
Cells(p + 2, 24).Value = Cells(6, 5).Value
Cells(p + 2, 25).Value = Cells(5, 3).Value
Cells(p + 2, 26).Value = Cells(6, 3).Value
Cells(p + 2, 27).Value = Cells(5, 6).Value
End If
End If
End Sub
```

Рис. 11. Фрагмент кода

На рис. 12 представлены скриншоты листа MS Excel в два последовательных момента времени, иллюстрирующие работу алгоритма.

Как видим, новая запись в ячейки M3:P3 добавлена в момент времени 12:10:43. Так как изменился объем для лучшей цены покупки (см. ячейку E3) для одного из активов, произошел перерасчет в ячейке A11, следовательно, сработало событие Worksheet_Calculate.

Очень часто трейдеру необходимо анализировать не только текущее значение спреда, но и его динамику в течение текущей торговой сессии. Для этого на листе создан график, показанный на рис. 13.

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P
1	3,4080	3,4860			счетчик	2							date	time	ASK	BID
2													21.03.2018	12:10:13	3,41	3,49
3													21.03.2018	12:10:24	3,41	3,49
4																
5	112,10	2000,00		108,69	25000,00											
6	112,00	106,00		108,52	49,00											
7																
8																

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J	K	L	M	N	O	P
1	3,4080	3,4850			счетчик	3							date	time	ASK	BID
2													21.03.2018	12:10:13	3,41	3,49
3													21.03.2018	12:10:24	3,41	3,49
4													21.03.2018	12:10:43	3,41	3,49
5	112,10	2000,00		108,69	25000,00											
6	112,00	106,00		108,52	73,00											
7																

Рис. 12. Результаты расчета спреда для двух активов

Для удобства проведения визуального анализа спреда предлагается периодически обновлять график, добавляя на него новые значения, не входящие в заданный первоначально диапазон. Для этого создан элемент управления «Кнопка». Соответствующий код приведен на рис. 14. Каждый раз, когда пользователь видит, что линии спреда заполнили график по всей его длине, предлагается обновить его. Обновление предполагает подсчет

текущего значения записанных на листе наблюдений и изменение размерности диапазона ячеек для графика на эту величину плюс еще 500 ячеек. Также в коде учтен тот факт, что при перерисовке графика меняется его положение на листе. Поэтому необходимо задавать положение графика программно.

Выводы. Предложенный алгоритм может быть использован трейдером для сбора и обработ-

ки данных стакана котировок. Особенностью предложенного алгоритма является то, что он реализован в среде MS Excel, которая поддерживает возможность экспорта текущих котировок по про-

токолу DDE. Однако при решении задачи формирования базы данных необходимо будет хранить и обрабатывать значительные объемы информации.

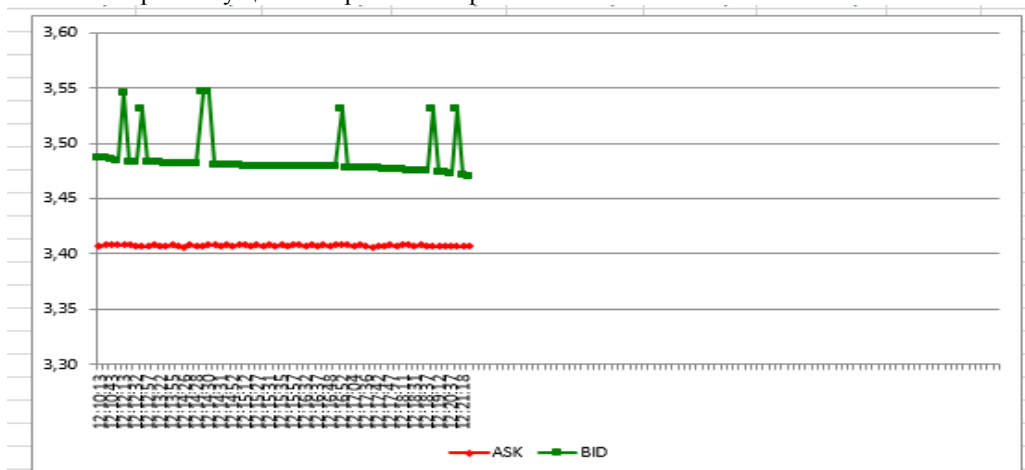

Рис. 13. Динамика спреда в течение торговой сессии

```
Private Sub CommandButton2_Click()
ActiveSheet.ChartObjects.Delete
Dim oChart As Chart
Dim lLastRow As Integer
lLastRow = Cells(Rows.Count, 15).End(xlUp).Row
Set oChart = ActiveWorkbook.Charts.Add(, ActiveSheet)
oChart.SetSourceData Source:=Range(Cells(1, 15), Cells(lLastRow + 500, 16))
oChart.ChartType = xlLineMarkers
oChart.SeriesCollection(1).XValues = Range(Cells(2, 14), Cells(lLastRow + 500, 14))
oChart.Legend.Position = xlLegendPositionBottom
oChart.Location xlLocationAsObject, "DELTA_26218_26207"
With ActiveChart
.HasTitle = True
' graph name is in CELL J1!!!!
.ChartTitle.Characters.Text = Range("J1").Value
'ASK COLOUR IS RED
.SeriesCollection(1).Format.Fill.ForeColor.RGB = rgbRed
.SeriesCollection(1).Format.Line.ForeColor.RGB = rgbRed
'BID COLOUR IS GREEN
.SeriesCollection(2).Format.Fill.ForeColor.RGB = rgbGreen
.SeriesCollection(2).Format.Line.ForeColor.RGB = rgbGreen
End With
With ActiveChart.Parent
.Top = 50
.Left = 900
.Width = 500
.Height = 300
End With
End Sub
```

Рис.14. Фрагмент кода для обновления графика спреда

Так, в зависимости от вида анализируемого актива, за одну торговую сессию формируется статистический ряд значений спреда, число наблюдений в котором может достигать десятков тысяч и более. Соответственно, если необходимо хранить и обрабатывать данные хотя бы за месяц, необходимо будет использовать другие среды, поддерживающие технологии Big Data, такие как R, PITON, SAS и др.

Литература

1. Фондовый рынок: підручник : у 2 кн. — Кн. 1 / В.Д. Базилевич, В.М. Шелудько, В.В. Вірченко та ін. ; за ред. В.Д. Базилевича; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К. : Знання, 2015.— 621с.
2. Фабоцци Ф.Д. Рынок облигаций: Анализ и стратегии/ Фрэнк Дж. Фабоцци; Пер. с. Англ. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. — 950с.
3. Фондовый рынок: підручник / О.М. Мозговий, А.Ф. Баторшина, О.Г. Величко, Т.О. Фролова та ін. — К. : КНЕУ, 2013. — 537 с.

4. Словник фахівця фондового ринку. Навчальний посібник. /О.В. Чернявська, О.В.Яріш, І.А.Сененко, О.А.Валенко. — К.: «Центр учбової літератури», 2013. — 76с.

5. Интернет-трейдинг: учебное пособие / А.А. Кудряшов. — Самара: ПГУТИ, 2015. — 293 с.

6. Рынок ценных бумаг: учебник для студентов вузов, обучающихся по экономическим специальностям / под ред. Е.Ф. Жукова. — 3-е изд., перераб. и доп. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009. - 567 с.

7. Джон Уокенбах. Excel 2010. Профессиональное программирование на VBA. — М.: Диалектика, 2010 — 944 с.

8. Слепцова Л.Д. Программирование на VBA в Microsoft Office 2010. —М.: ООО "И.Д. Вильямс", 2010. —432 с.

9. Применение VBA и макросов в Microsoft Excel. : Пер. с англ. М.: Издательский дом "Вильямс", 2006. 624 с.

Rasumovskaya E.A.doctor of economics, professor
Ural state University of Economics**Boyarskih A.D.**

master student

Ural state University of Economics

Разумовская Елена Александровна

доктор экономических наук,

профессор кафедры финансов, денежного обращения и кредита

Уральский государственный экономический университет

Боярских А.Д.

магистрант

Уральский государственный экономический университет

FEATURES OF LEGAL REGULATION OF CREDIT RISK ASSESSMENT IN BANKING ОСОБЕННОСТИ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОЦЕНКИ КРЕДИТНОГО РИСКА В БАНКОВСКОЙ СФЕРЕ

Summary: The article presents the evolution of international approaches to credit risk assessment based on the methodology of the Basel Committee on banking supervision. As a result of the study, the problems in the field of credit risk assessment are identified and ways to solve them are proposed.

Key words: credit risk, Basel accords, reserves, loans.

Аннотация. В статье представлена эволюция международных подходов к оценке кредитного риска на основе методологий Базельского комитета по банковскому надзору. В результате проведенного исследования выявлены проблемы в области оценки кредитного риска и предложены пути их решения.

Ключевые слова: кредитный риск, Базельские соглашения, резервы, ссуды.

Деятельность кредитных организаций связана с различными рисками. Кредитный риск, являясь неотъемлемой частью процесса банковского кредитования, требует особого внимания и анализа его сущности, качественных и количественных характеристик, возможностей управления и минимизации.

Целью данной статьи является систематизация наиболее актуальных проблем правоприменительной практики, связанных с оценкой кредитного риска в банковской сфере. В процессе исследования применялся историко-правовой метод научного познания.

Основными факторами, оказывающими эффект на кредитный риск, являются: экономическая и политическая ситуация в стране; банкротство заемщика; большой объем ссуд, выданных узкому кругу заемщиков; обеспеченность кредита; кредитная политика банка, предусматривающая выдачу кредитов без полноценной проверки сведений о заемщике; мошенничество со стороны заемщика; значительный объем ссуд, выданных под формирование венчурного капитала; низкий уровень диверсификации кредитного портфеля.

Эволюция практических подходов при оценке кредитного риска. Процессы совершенствования оценки кредитных рисков стали особенно актуальными в нашей стране в связи с развитием банковской системы в 1990-х годах.

Первый этап совершенствования системы оценки кредитного риска начался в 1997 году. Банки принимали решение о выдаче кредита на основании обеспечения и своевременного погашения задолженности. Данный подход предполагал анализ платежеспособности и изъятие обеспечения в случае банкротства заемщика. Однако кризис

1998 года показал несовершенство данной модели оценки кредитного риска, так как не учитывались риски внутренней и внешней среды, текущие и прогнозные финансовые показатели, значительно влияющие на платежеспособность заемщика [3].

Второй этап совершенствования оценки кредитного риска основан на разработке нормативно-правовых документов Центрального Банка РФ.

14 июля 2017 года вступило в силу Положение № 590-П «О порядке формирования кредитными организациями резервов на возможные потери по ссудам, ссудной и приравненной к ней задолженности». Положение № 254-П утратило силу. Резерв формируется в целях снижения потерь от обесценивания ссуды, то есть при потере ссудной стоимости из-за неисполнения либо ненадлежащего исполнения заемщиком обязательств по ссуде [1].

Структура документа не изменилась. Положение № 590-П также содержит 10 глав и 4 приложения, но в названиях присутствуют стилистические поправки. Вместо отсылки к нормативным актам, утратившим силу, указаны действующие документы: 180-П, 4212-У, 579-П.

В пятом абзаце пункта 3.3 Положения № 590-П указано, что финансовое положение заемщика оценивается как плохое, если заемщик признан банкротом в соответствии с законодательством Российской Федерации о несостоятельности (банкротстве). В подпункте 3.12.2.2 отмечена ссылка на сайт ОЭСР, вместо сайта Банка России. На основании Приложения 3 к ссудам, группируемым в портфели однородных ссуд, теперь могут быть отнесены ссуды как предприятиям малого бизнеса, так и среднего бизнеса [2].

Инструкция Банка России от 28 июня 2017 г. № 180-И «Об обязательных нормативах банков» устанавливает норматив Н6, который регулирует кредитный риск банка в отношении одного заемщика или группы связанных заемщиков, и определяет максимальное отношение совокупной суммы обязательств заемщика к капиталу банка (максимальное значение 25%). Инструкция содержит норматив Н7, который регулирует совокупную величину крупных кредитных рисков банка, а также определяет максимальное отношение совокупной величины крупных кредитных рисков и размера капитала банка (максимальное значение 800%).

Кредитная организация должна рассчитывать нормативы Н6 и Н7 и соблюдать установленные значения в целях недопущения потери платежеспособности вследствие дефолта заемщика или группы взаимосвязанных заемщиков, т.е. реализации кредитного риска.

Указанием Банка России от 15.04.2015 № 3624-У «О требованиях к системе управления рисками и капиталом кредитной организации и банковской группы» определяются задачи по управлению кредитным риском, которые включают:

- порядок предоставления кредита;
- методики определения кредитного риска;
- порядок установления лимитов риска на одного заемщика (группу связанных заемщиков);

В Письме Банка России № 26-Т от 23.03.2007г. «Методические рекомендации по проведению проверки системы управления банковскими рисками в кредитной организации (ее филиале)» предложены рекомендации по оценке управления кредитным риском. В соответствии с данным документом необходимо проводить оценку надежности заемщика. Категория качества ссуды определяется на основании анализа качества обслуживания долга и финансового положения заемщика. Такая методика должна регулярно пересматриваться.

Таким образом, понятие кредитного риска широко используется в нормативно-правовых актах Банка России.

Действующая модель оценки кредитоспособности основана на оценке текущего и прогнозного финансового состояния заемщика, но не включает внешние и внутренние риски, подтверждающие платежеспособность заемщика.

Центральный Банк РФ выделяет основные проблемы в деятельности коммерческих банков:

- низкая диверсификация рисков на отдельные отрасли, сегменты (оптово-розничная торговля, строительство, фондовый рынок), объекты инвестиций, экономически связанных заемщиков-эмитентов ценных бумаг;
- неудовлетворительное состояние корпоративного управления банками и слабое развитие системы управления рисками;
- использование банками манипулятивных схем, что приводит к недостоверности учета и отчетности [8, с. 40-42].

В связи с вышеперечисленными проблемами, можно предположить, что наступает следующий этап совершенствования методологии оценки кредитного риска. Важным фактором является изучение Европейского опыта оценки кредитных рисков [7, с. 42-46].

Базельские соглашения. Базельский комитет банковского надзора (далее – «Комитет») основан в 1974 году. Основной задачей Комитета является внедрение общих стандартов в сфере банковского регулирования с целью ликвидации пробелов в международном законодательстве. Базельские требования носят рекомендательный характер.

В 1988 году Комитетом был принят документ «Основополагающие принципы эффективного банковского надзора» или Базель I. Основные положения документа:

- минимальный размер достаточности капитала банка составляет 8%;
- активы по величине риска делятся на группы, для которых определены весовые коэффициенты: 0, 20, 50 и 100. Чем выше кредитный риск, тем больше весовой коэффициент;
- капитал состоит из уровней: первый уровень представляет собой акционерный капитал и объявленные резервы, второй уровень – дополнительный капитал.

Несмотря на изменения, введенные «Базелем I» в области оценки кредитного риска, соглашение содержит недостатки: игнорирует остальные виды банковских рисков, уделяя внимание лишь регулированию кредитного риска. В настоящее время к Базель I присоединились более 100 стран (в том числе Россия).

В 2004 году были опубликованы новые Базельские требования – Базель II. Основные задачи документа: разработка адекватной программы капитализации банков и совершенствование системы управления рисками. Конечная цель нововведений – укрепление и стабильность финансовой системы в целом [9, с. 185-189].

Базель II предлагает банкам использовать два варианта оценки кредитного риска: стандартный подход и подход на основе внутренних рейтингов. Стандартный подход включает классификацию кредитных рисков на основании внешних рейтингов, присваиваемых рейтинговыми агентствами, такими как Standard & Poors, Moody's, Fitch Ratings и другими.

Основной недостаток стандартного подхода – это несовместимость внешних рейтингов. В России такой подход не применяется, так как недостаточно развита система функционирования рейтинговых агентств и мало заемщиков, прошедших процедуру получения кредитного рейтинга.

Поэтому в качестве альтернативного варианта более популярен подход на основе внутренних рейтингов. Данный подход позволяет банкам самостоятельно устанавливать рейтинги заемщикам. Рейтинг устанавливается на основании оценок компонентов риска. К компонентам риска можно отнести: вероятность дефолта, потери при дефол-

те, непогашенные требования при дефолте, фактический остаточный срок погашения [10, с 35-39].

Основной принцип требований Базеля II заключается в том, чтобы порядок расчета рисков и определения рейтинга позволяли: провести четкое разграничение рисков, а также произвести точную количественную оценку кредитного риска.

Экономический кризис 2008-2009 годов показал неспособность мировой банковской системы обеспечивать стабильность. Базель III разработан для устойчивости банковской системы при влиянии на нее различных финансовых и экономических шоков. Изменения мировой банковской системы осуществляются постепенно, в период с 2013 по 2019 годы.

В рамках данного соглашения создаются два буфера для поддержания достаточности капитала на определенном уровне. Буфер консервации капитала формируется банком в случае падения достаточности капитала ниже определенного уровня (ниже 9-12%). Контрициклический буфер создается в случае чрезмерного роста кредитной активности.

В 2015 году числовые значения нормативов достаточности капитала в России были выше принятых Базельским комитетом. На сегодняшний день показатели, установленные Банком России, соответствуют Базелю III.

Банк России подготовил проект новых документов в целях применения стандартов Базеля III. Данный проект содержит нормативы достаточности капитала и другие показатели (таблица 1).

Таблица 1 – Нормативы достаточности капитала, установленные Банком России и Базельским комитетом по банковскому надзору [11]

Нормативы, установленные Банком России в 2015 г.	Текущие нормативы, установленные Банком России	Нормативы в соответствии с Базелем III
1) Норматив достаточности базового капитала (H1.1) $\geq 5\%$	1) Норматив достаточности базового капитала (H1.1) $\geq 4,5\%$	1) Норматив достаточности базового капитала (CET1) $\geq 4,5\%$
2) Норматив достаточности основного капитала (H1.2) $\geq 5,5\%$	2) Норматив достаточности основного капитала (H1.2) $\geq 6\%$	2) Норматив достаточности капитала первого уровня $\geq 6\%$
3) Норматив достаточности собственных средств (капитала) кредитной организации (H1.0) $\geq 10\%$	3) Норматив достаточности собственных средств (капитала) кредитной организации (H1.0) $\geq 8\%$	3) Норматив достаточности совокупного капитала $\geq 8,0\%$
		4) Контрициклический буфер $\geq 2,5\%$
		5) Буфер консервации капитала $\geq 0,625$ (01.01.2016), $\geq 2,5\%$ (01.01.2019)

Кризисные явления способствуют формированию новых стандартов в оценке кредитного риска – Базель IV. Цель Базеля IV – уменьшить воздействие риска финансового кризиса. Это предполагает большее раскрытие финансовой информации и формирование более строгих требований к капиталу банка. Базель IV будет включать единые для всех модели расчета требований к капиталу банка, а не внутренние банковские модели. Будет более подробно раскрыта информация о резервном капитале и другая финансовая статистика.

Формирование. Внедрение более жестких стандартов в области банковского регулирования приведет к росту процентных ставок и сокращению объемов кредитования. Возможен уход с рынка слабых банков и изменения в конкурентной среде. Данные последствия необходимо анализировать [4].

Особенности современного состояния банковского кредитования в России. В настоящее время ситуация на рынке розничного банковского кредитования стабилизировалась. В 2017 году задолженность населения по банковским кредитам увеличилась на 8 040 273 млн. руб., или на 23,05%. За 2015-2017 годах наблюдается положительная динамика объемов банковского кредитования. Од-

ной из причин роста кредитования является снижение процентных ставок по ссудам.

На 01.01.2018 года задолженность физических лиц (населения), составила 12 035 737 млн. руб., увеличившись с 2015 года на 9,36%. Доля задолженности по кредитам, предоставленным физ. лицам (населению), в структуре совокупной задолженности по кредитам за период с 01.01.2016 по 01.01.2018 годы не претерпела существенных изменений: на 01.01.2015 – 31,54%, на 01.01.2016 – 29,47%, на 01.07.2017 – 28,09%, на 01.01.2018 – 28,04%.

Таким образом, на фоне роста кредитного портфеля физических лиц его доля в совокупном объеме предоставленных банками кредитов демонстрирует тенденцию к сокращению.

Доля просроченной задолженности по кредитам населению на 01 января 2018 года составила 6,76% от общего объема задолженности по кредитам физических лиц. В 2015 году показатель увеличился на 2,11 п.п., а в 2016 и 2017 годах снижение составило 0,11 п.п. и 0,87 п.п., что является положительной тенденцией. Отношение резервов на возможные потери к величине ссудной задолженности физических лиц перед банками увеличилось с 8,53% до 8,63% на 01.09.2017 (таблица 2).

Таблица 2 – Информация о кредитах, предоставленным физическим лицам-резидентам за период 2015-2017 гг., млн. руб. [11]

Периоды	Задолженность по кредитам, всего	Задолженность по кредитам, предоставленным физ. лицам (населению)	Просроченная задолженность по кредитам населению	Фактически созданий резерв на возможные потери
01.01.2015	34 888 476	11 005 284	620 287	938 891
01.01.2016	35 176 500	10 366 829	802 661	1 138 574
01.01.2017	37 800 220	10 619 209	810 127	1 072 739
01.01.2018	42 928 749	12 035 737	813 272	1 038 421

Фактически сформированный резерв на возможные потери в анализируемом периоде полностью покрывает просроченную задолженность по кредитам населению, что свидетельствует об устойчивости банковского сектора и соблюдении обязательных нормативов большинством российских банков.

Кредитный риск розничного кредитного портфеля банков имеет особенности:

- масштабы риска по кредитам населению значительно ниже масштабов риска по кредитам, предоставленным организациям и индивидуальным предпринимателям. Суммы отдельно взятых кредитов, предоставляемых населению на потребительские цели, меньше сумм отдельно взятых кредитов, предоставленных юридическим лицам;
- наличие обеспечения (возможности покрытия рисков): большинство кредитов, выдаваемых по программам потребительского кредитования в коммерческих банках, являются необеспеченными, что увеличивает кредитный риск по розничному кредитному портфелю;
- недостаточность информации о заемщике. Полученных сведений (особенно в сегменте «экспресс-кредитования») зачастую недостаточно для объективной оценки кредитного риска. Возникают дополнительные риски, связанные с возможным ухудшением финансового положения заемщика;
- в связи с высоким уровнем кредитного риска в сегменте розничного кредитования коммерческие банки включают в стоимость кредитов (процентную ставку) принимаемые риски, что увеличивает доходность розничного кредитного портфеля.

Тенденция роста портфеля кредитов, предоставленных физическим лицам, и повышение его качества требует от кредитных организаций дальнейшей корректировки кредитной политики с учетом существующих кредитных рисков и нормативно-правовых документов Банка России.

Пути решения проблем оценки кредитного риска. В связи с кризисными явлениями в экономике необходимо создать эффективную систему управления банковскими рисками. Важной задачей Банка России является совершенствование законодательства в области управления кредитными рисками.

Отсутствие контроля над системой кредитных рисков со стороны руководителей банков зачастую приводит к отзывам лицензий на осуществление банковской деятельности. Бездействие руковод-

ства банков отрицательно воздействует на состояние экономики в целом, а также отдельно взятых граждан и предприятий, которые рискуют потерять размещенные денежные средства в случае отзыва лицензии у банков.

Для повышения качества оценки кредитного риска необходимо сконцентрировать внимание на системе управления банковскими рисками, обозначить основные этапы управления и особенности анализа качества системы контролирующим органам.

Следует обратить внимание на условия в кредитном договоре. Кредитный договор содержит большие возможности по формированию выгодных для банка условий, которые могут снизить риск невозврата кредита.

Необходимо совершенствовать систему кредитных историй, так как это способствует эффективной проверке платежеспособности клиента [5].

Для предотвращения возможных негативных последствий перехода к требованиям нового Базеля важно решить проблемы внутри страны. Требуется дополнительная государственная поддержка региональных банков для обеспечения устойчивости банковской системы страны [6].

Список литературы:

- 1 Положение о порядке формирования и использования резерва под возможные потери по ссудам: утверждено Банком России 26.03.2006 № 254-П
- 2 Положение о порядке формирования кредитными организациями резервов на возможные потери по ссудам, ссудной и приравненной к ней задолженности: утверждено Банком России 28.06.2017 № 590-П
- 3 Инструкция Банка России об обязательных нормативах банков: утверждена Банком России 28.06.2017 г. № 180-И
- 4 Инструкция о порядке формирования и использования резерва на возможные потери по ссудам: утверждена Банком России 30.06.1997 № 62-а
- 5 Указание о требованиях к системе управления рисками и капиталом кредитной организации и банковской группы: утверждено Банком России 15.04.2015 № 3624-У
- 6 Письмо о методических рекомендациях по проведению проверки системы управления банковскими рисками в кредитной организации (ее филиале): утверждено Банком России 23.03.2007 № 26-Т

7 Зенченко С.В., Жаботинская Т.А., Курманалина А.К. Развитие системы регулирования от Базель II к Базель IV: готовы ли российские банки? // Социально-экономические явления и процессы. 2017. Т. 12. № 2. С. 42-46.

8 Казанкова Т.Н., Дроздова Е.К. Кредитные риски и теоретико-правовой аспект // Бенефициар. 2017. № 7. С. 40-42.

9 Скорлупина Ю.О., Аветикян А.Г., Киселева Переход банков к требованиям Базеля III: влия-

ние на устойчивость банковской системы // Новая наука: Проблемы и перспективы. 2016. № 10-1. С. 185-189.

10 Шумкова К.Г. Эволюция подходов в оценке кредитного риска // Финансы и кредит. 2012. № 6 (486). С. 35-39.

11 Официальный сайт Центрального банка РФ: URL: <http://www.cbr.ru>

ЮРИДИЧЕСКИЕ НАУКИ

Yeremenko Y.A.

*PhD student of the Department of Justice, Faculty of Law,
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Єременко Ю.А.

*аспірант кафедри правосуддя, юридичний факультет,
Київський Національний Університет імені Тараса Шевченка*

ORGANIZATION AND LEGAL STATUS OF MILITARY PROSECUTOR UNITS IN UKRAINE ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ПРАВОВИЙ СТАТУС ОРГАНІВ ВІЙСЬКОВОЇ ПРОКУРАТУРИ УКРАЇНИ

Summary: This article presents the structure and legal status of the military prosecutor units in Ukraine. The paper examines circumstance of their formation and development. The author reviews the main legal regulating acts of the current system's organization. In addition to the above mentioned, the legal status of prosecutors of these units is also researched. The article supports the existing status of military servicemen for military prosecutors. According to the author, the existence of the military prosecutor units corresponds to the public interest, historical and foreign experience.

Key words: *military prosecutor's office, Ukraine, organization, legal status, system, legal regulation.*

Анотація: У даній статті розкрито структуру та правовий статус органів військової прокуратури України. У дослідженні розглядаються передумови їх формування. Автором наведено основні нормативно-правові акти, які регулюють сучасну організацію відповідної системи. Також досліджено правовий статус прокурорів цих органів. У статті підтримується існування статусу військовослужбовців для військових прокурорів. На думку автора, існування відповідних органів відповідає публічному інтересу, історичному та іноземному досвіду.

Ключові слова: *військова прокуратура, Україна, організація, правовий статус, система, правове регулювання.*

Постановка проблеми. Відновлення військових прокуратур у системі прокуратури України у 2014 році стало важливим етапом реформування прокуратури. У період перебування України у складі та після виходу із СРСР, військова прокуратура була важливим компонентом забезпечення законності у сфері оборони. Однак після 2010 року розпочався процес припинення роботи органів військової юстиції. Із початком бойових дій на сході країни актуалізувалися проблеми забезпечення законності у військовій сфері. Таким чином органи військової прокуратури почали формуватися знову.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Тему організації та правового статусу військової прокуратури досліджували: П.П. Богуцький, Ю.М. Війтев, О.О. Зархін, О.О. Шандула, В.П. Козачук, М.С. Туркот, І.М. Козьяков, І.О. Папуша, А.Г. Пришко, М.В. Руденко, В.Г. Клочков, М.Г. Голомша. Однак із відновленням діяльності військових прокуратур дослідження їх сучасного правового статусу потребує подальшої активної участі наукової спільноти.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Роль і місце прокуратури у системі органів державної влади помітно змінювалися. На сьогоднішній день змінилися функції прокуратури, формуються інші органи, які будуть проводити слідство стосовно справ, які знаходилися у компетенції слідчих прокуратури. На сході України тривають бойові дії. У зв'язку з цим необхідно розкрити, якою є структура органів військової прокуратури сьогодні і який сучасний правовий статус вони мають.

Ціллю статті є відображення сучасного правового статусу та системи органів військової прокуратури України. Структура правоохоронних органів та судової влади продовжують змінюватися у зв'язку з цим важливим є аналіз поточного стану цих органів державної влади.

Викладення основного матеріалу. У 1991 році Україна вийшла із складу однієї з найбільш милітаризованих країн світу – СРСР, із чисельними збройними силами, гігантськими запасами озброєння та боєприпасів (у т. ч. вивезеними із Східної Європи), непрацюючою економікою та масштабним компонентом військово-промислового комплексу неіснуючої країни. До 2013 року, Збройним Силам України довелося пережити значні скорочення не лише чисельності, а й фінансування, потужних видів озброєнь, високопрофесійних кадрів, престижності служби, а також уваги з боку держави та суспільства.

Паралельно із вищезазначеними процесами оборонної сфери країни, особливо у період після 2010 року відбувалося поступове згортання роботи органів військової юстиції. Указом Президента №900/2010 від 14.09.2010 військові суди було ліквідовано [1], а Законом України “Про судoustрій і статус суддів” від 07.07.2010 діяльність військових судів вже не було передбачено [2]. Також почалися організаційні зміни діяльності військових прокуратур, новою редакцією від 20.05.2012 Закону “Про прокуратуру” вони також не передбачалися [3]. Наказом Генерального прокурора №100 ш, від 11 червня 2012 року, військові прокуратури ліквідовано. У 2012 році функції військових прокурорів покладалися на цивільних працівників

спеціалізованих на нагляді за додержанням законів у військовій сфері.

На початку 2014 року Україна зіткнулася зі збройною агресією Російської Федерації. Першим регіоном, у якому було значне застосування військ супротивника стала Автономна республіка Крим. Через велику кількість обставин військові формування на території АРК були не готові протистояти супротивнику в умовах завчасно підготовленої військової операції. Також військовим формуванням України, переборюючи складний стан матеріально-технічного забезпечення, із 11 квітня 2014 (захоплення райвідділу міліції у м. Слов'янськ) доводиться протистояти терористичним угрупованням на Донбасі. На сьогоднішній день бойові дії на сході країни досі тривають. Разом з цим у багатьох вимірах значно зріс потенціал Збройних Сил України. Крім того вбачається перспектива у їх майбутньому посиленні. Задля збереження таких тенденцій, а також їх сучасної боєготовності, особливу роль необхідно відігравати органам військової прокуратури, якими безпосередньо виявлено 2294 кримінальне правопорушення лише у 2017 році. Протягом цього ж року у єдиному державному реєстрі досудових розслідувань обліковано 4577 злочин проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). Крім того у сфері військових кримінальних правопорушень, вручено 2981 повідомлення про підозру. Також за цей рік обліковано 325 злочин проти основ національної безпеки і 65 проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку [4].

Варто відзначити, що тривалих дискусій у науковому співтоваристві та суспільстві стосовно необхідності відновлення діяльності військових прокуратур не було. Загалом міжнародна та внутрішня військова ситуація склалися таким чином, що виключили сумніви у необхідності фор-

мування спеціалізованого органу прокуратури, який би сконцентрував свою діяльність на Збройних Силах України та інших військових формуваннях. 14 серпня 2014 року Верховна Рада України проголосувала за Закон "Про внесення змін до Закону України "Про прокуратуру" щодо утворення військових прокуратур. Законом внесено зміни до попереднього Закону про прокуратуру (1991 р.) та доповнено систему прокуратури цим особливим компонентом. Аналізуючи історію правового регулювання прокуратури, можна сказати, що її статус закріплювався саме законом, а не лише відомчими нормативними актами. Пізніше 29 серпня 2014 року, Генеральною прокуратурою видано Наказ № 12гн "Про особливості діяльності військових прокуратур" [5]. 14 жовтня 2014 року правовий статус органів військової прокуратури був підкріплений новим Законом "Про прокуратуру" (№ 1697-VII). П.4 ч.4 ст.7 Закону, визначено входження військових прокуратур до системи прокуратури, а ч.2 статті передбачено: "До військових прокуратур належать Головна військова прокуратура (на правах структурного підрозділу Генеральної прокуратури України), військові прокуратури регіонів (на правах регіональних), військові прокуратури гарнізонів та інші військові прокуратури (на правах місцевих). У разі якщо в силу виключних обставин у певних адміністративно-територіальних одиницях не діють органи прокуратури України, які мають здійснювати там нагляд, за рішенням Генерального прокурора виконання їх функцій може покладатися на військові прокуратури. Утворення, реорганізація та ліквідація військових прокуратур, визначення їх статусу, компетенції, структури і штатів здійснюються Генеральним прокурором" [6]. Треба сказати, що поряд з Конституцією, Закон "Про прокуратуру" є ключовим джерелом регулювання діяльності органу.

Система органів військової прокуратури України

Ст. 8 Закону передбачено, що Головну військову прокуратуру, очолює заступник Генерального прокурора - Головний військовий прокурор. Потрібно звернути увагу на те, що на нього наказом Генерального прокурора може також покладатися виконання інших службових обов'язків. На наше переконання, сутність та призначення спеціалізації вимагає зосередження зусиль перш за все на військовій сфері. Хочеться додати, що навіть Військово-судовий статут 1867 року у ст.72 передбачав, що предмет занять військових прокурорів, обмежується питаннями військово-судового відомства [7].

Відповідно до ст.39 Закону (№ 1697-VII) Генеральний прокурор уповноважений призначати на адміністративну посаду Головного військового прокурора, першого заступника Головного військового прокурора, заступника Головного військового прокурора, керівника підрозділу Головної військової прокуратури, заступника керівника підрозділу Головної військової прокуратури, військового прокурора регіону, першого заступника військового прокурора регіону, заступника військового прокурора регіону, військового прокурора гарнізону, першого заступника військового прокурора гарнізону, заступника військового прокурора гарнізону [6]. З огляду на вищенаписане, Головний військовий прокурор не має повноважень здійснювати ключові призначення у очолюваних ним спеціалізованих органах, а здійснюється це Генеральним прокурором. Відбувається це з

вищим рівнем єдиноначальності та централізації, ніж стосовно територіальних органів, де на ключові адміністративні посади необхідна рекомендація Ради прокурорів України. Чи потрібно саме таке регулювання призначення - під питанням, з одного боку військова структура потребує централізації, однак з іншого Генеральний прокурор є цивільною людиною, яка одноосібно здійснює призначення по всій вертикалі спеціалізованого компоненту системи.

Особливою ознакою військової прокуратури є її кадри. Загалом прокурори органу (як і раніше до 1917 року, радянського періоду та часів незалежності) є військовослужбовцями. Новий Закон "Про прокуратуру" від 2014 (ст.27) передбачає, що військовими прокурорами призначаються громадяни з числа офіцерів, які проходять військову службу або перебувають у запасі і мають вищу юридичну освіту, за умови укладення ними контракту про проходження служби осіб офіцерського складу у військовій прокуратурі. Разом з цим, за наказом Генерального прокурора на посади прокурорів військової прокуратури можуть бути призначені особи, які не є військовослужбовцями і не перебувають у запасі та відповідають вимогам, що передбачені для прокурорів місцевої прокуратури та Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (далі САП). У відповідній статті йде посилання на ч.1 (вимоги для прокурора місцевої прокуратури) та ч.5 ст. 27 (прокурор САП), відповідно для першого суб'єкта передбачається стаж роботи в галузі

права не менше 2 років, а для другого – 5 років. З цієї точки зору вимоги для осіб, які призначаються до військових прокуратур є нечіткими, адже у статті прямо йде посилання на відповідність вимогам до прокурорів різних органів.

Важливою характеристикою статусу військовослужбовців, є поширення стосовно зазначеної категорії осіб дії нормативно-правових актів спрямованих на регулювання військової служби. Відповідно до ст.2 Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу”: військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров’я і віком громадян України, іноземців та осіб без громадянства, пов’язаних із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності. Час проходження військової служби зараховується громадянам України до їх страхового стажу, стажу роботи, стажу роботи за спеціальністю, а також до стажу державної служби [8]. Разом з цим, ст.27 Закону передбачає, що: “військові звання офіцерського складу військової прокуратури відповідають класним чинам працівників прокуратури. При звільненні офіцерів військової прокуратури (до полковника включно) з військової служби і призначенні на посади прокурорів в територіальні чи спеціалізовані прокуратури їм присвоюються відповідні їх військовим званням класні чини, а при прийнятті на військову службу у військову прокуратуру прокурорів, які мають класні чини (до старшого радника юстиції включно), їм присвоюються відповідні військові звання згідно із законодавством”. Хочеться погодитись, із думкою стосовно того, що особливості правового статусу кадрів військової прокуратури мають визначатися окремою статтею у Законі “Про прокуратуру”. Натомість ст. 27 поряд з вимогами до прокурорів системи прокуратури (стаж, освіта, мова), визначає: правові основи проходження військовими прокурорами військової служби, порядок присвоєння їм військових звань, відповідність військових звань офіцерського складу військової прокуратури класним чинам працівників прокуратури та ін [9; с. 174].

Той факт, що військові прокурори є військовослужбовцями створює подвійне правове регулювання стосовно суб’єктів, а саме з боку законодавства, яке регулює питання військової служби і так само – нормативно-правових актів, що спрямовані на систему прокуратури загалом. Як зазначає О.О. Шандула: “суперечності між зазначеними галузями законодавства покликане вирішити Положення про порядок проходження військової служби громадянами України у військовій прокуратурі, яке підлягає затвердженню Президентом України. У таких вагомих повноваженнях Президента України щодо врегулювання питань кадрового забезпечення військових прокуратур виявляється, зокрема, чергова особливість статусу військових прокурорів” [9; с. 177].

Науковці також звертають увагу на критику з боку Венеціанської комісії підходу, коли військові прокурори мають статус військовослужбовців,

натомість пропонується підхід, коли вони мають потрібну компетентність у військовій сфері, їх діяльність та організація регулюється спільними для всіх прокурорів (у т. ч. Загальної спеціалізації) нормами, вони не є складовою військового командування [9; с.175]. Фактично європейські спеціалісти особливу увагу надають засадам незалежності прокурорів, яка у випадку приналежності прокурорів до військового співтовариства потенційно може бути обмежена.

Зі свого боку вважаємо за необхідне підтримати думку, яка навпаки підтримує ідею приналежності статусу військовослужбовців військовим прокурорам. По перше українські Збройні Сили та інші військові формування ведуть активні бойові дії. 17 серпня 2015 року була сформована військова прокуратура сил антитерористичної операції (сьогодні – військова прокуратура об’єднаних сил). Прокурорам та слідчим органу нерідко доводиться працювати на лінії розмежування. Така робота потребує особливого матеріально-технічного забезпечення, необхідного рівня взаємодії із військовими, що за наявності офіцерського рангу може здійснюватися на вищому рівні. Із початку діяльності по серпень 2017 військовою прокуратурою сил АТО здійснювалося 7851 провадження [10; с. 21]. Станом на 2018 рік бойові дії продовжуються, як і ситуації, які потребують залучення військових прокурорів у зоні проведення військової операції.

По друге система прокуратури має й інший досвід функціонування в умовах військового конфлікту. Це у першу чергу діяльність органів військової прокуратури під час перебування Обмеженого військового контингенту радянських військ в Афганістані із 1979 по 1989 рік. Близько десяти років діяли військові прокуратури Баграмського, Гардезького, Джелалабадського, Кабульського, Кандагарського, Кундузького, Пулі-Хумрійського, Хайратонського, Шіндандського гарнізонів. Особливість цього військового конфлікту (яка стала характерною для сучасних війн) – це відсутність чіткої межі між супротивником та радянськими військами. Фактично удару можна було очікувати на будь-якій території та в будь-який час. Як зазначає О.О. Карпенко: “Небезпека мінометного обстрілу часто чатувала на наших військовослужбовців і в місцях постійної дислокації. Подібним атакам неодноразово піддавалися будівлі військових прокуратур армії і гарнізонів. Наприклад, в Кандагарському гарнізоні одразу за межею території військового містечка починалися гори, звідки не припинялися душманські вилазки та обстріли.” Також науковець зазначає: “Військові прокуратури і трибунали Кабульського та Шіндандського гарнізонів перебували від Кандагара за 600 кілометрів, а інші – ще далі. Зв’язок був вкрай нестійким, порадитися військовому юристу було ні з ким, лише з товаришами по службі” [11; с. 60-61]. В таких умовах доводилося працювати прокурорам та слідчим стосовно справ про злочини проти життя та здоров’я, нестатутні відносини, прояви дезертирства, членушкодження

ня, мародерства, порушення правил поведінки з військовою технікою, зброєю та боєприпасами, транспортування контрабанди, хабарництва [11; с. 61-63]. Вважаємо правильним та повністю відповідним умовам підхід, коли в таких умовах прокурорські функції виконують військовослужбовці.

По-третє військовим прокурорам треба бути психологічно готовими до роботи у екстремальних умовах. Як зазначають дослідники типів психічних стани, що виникають у працівників правоохоронних органів, такі як: психічне напруження, стрес, втома, тривога, страх та інші, переважають у 80% прокурорських працівників у зоні проведення АТО (сьогодні Операції об'єднаних сил). З цього приводу О.А. Добрянський зазначає: "Професійна діяльність прокурорів військової прокуратури сил антитерористичної операції проходить переважно в екстремальних умовах і характеризується високою динамікою, напруженістю, загрозою життю, здоров'ю, невизначеністю та новизною ситуації, суперечливістю інформації, дефіцитом часу тощо, які є джерелом психічної напруженості та вимагають від усіх сфер особистості достатньо високого рівня розвитку психологічної готовності, сформованості спеціальних здібностей, рис, властивостей" [12; с. 43-50].

По-четверте такі країни як США та Ізраїль також мають спеціалізовані органи, які виконують функції прокуратури у збройних силах. Корпус Генерального судового представника США (*Judge Advocate General's Corps*) та Корпусу Генерального військового представника Ізраїлю (*Military Advocate General's Corps*) складаються із військовослужбовців. Ці органи є ще в більшій мірі інтегровані в збройні сили, є їх частиною, та крім функцій обвинувачення велику увагу приділяють питанням представництва збройних сил у органах судової та виконавчої влади в своїх країнах та за кордоном, консультуванню командування та інших військовослужбовців. Варто додати, що збройні сили цих країн приймали і приймають значно активнішу участь у сучасних військових конфліктах у порівнянні з європейськими країнами для більшості з яких питання оборони довгий час не є першочерговими [13].

Таким чином статус військовослужбовців яким наділені особи, що складають собою військову прокуратуру має своє обґрунтування та водночас є типовим для країн, які переймаються питаннями оборони та безпеки.

Об'єктами на які спрямована робота спеціалізованого органу є військові формування України, об'єкти військово-промислового комплексу, місця зберігання матеріально-технічних ресурсів та ін. Обов'язково треба додати, що на думку дослідників можна виділити і предметну сферу реалізації функцій військової прокуратури [14] якою по суті є життєдіяльність держави у сфері оборони.

Підсумовуючи можна зробити висновок, що відновлення такого спеціалізованого органу, як військова прокуратура викликано потребами сус-

пільства та держави. Сьогодні структура органів військової прокуратури є трьохланковою. Первинним органом - є прокуратура гарнізону, прокуратурою вищого рівня по відношенню до гарнізонної є прокуратура регіону, а очолюється система - Головною військовою прокуратурою Генеральної прокуратури України. Також необхідно додати, що стосовно організації діяльності військових прокурорів важливу роль відіграє Генеральний прокурор, це у значній мірі пов'язано з його повноваженнями призначати керівництво органів військової прокуратури. Особливою ознакою прокурорів зазначених органів є належний їм статус військовослужбовців. На нашу думку враховуючи сферу на яку спрямовується їх діяльність, особливості сучасних правовідносин в Україні, історичний досвід, а також практику інших країн такий правовий статус військових прокурорів є актуальним і сьогодні.

Список літератури:

1. Указ Президента від 14.09.2010 "Про ліквідацію військових апеляційних та військових місцевих судів" № 900/2010; [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/900/2010>
2. Закону України від 07.07.2010 "Про судoustрій і статус суддів" № 2453-VI; [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2453-17>
3. Закон України "Про прокуратуру" від 5.11.1991 у редакції 20.05.2012; [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1789-12/ed20120520>
4. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення по державі за січень-грудень 2017; [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113285&libid=100820&c=edit&c=fo#
5. Наказ Генеральної прокуратури України від 29 серпня 2014 року №12гн. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html?m=fslib&t=fsfile&c=download&file_id=178241
6. Закон України від 14.10.2014 № 1697-VII "Про прокуратуру"; [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>
7. Мартынов Н. К. Устав военно-судебный / Н. К. Мартынов – М.: Книга по Требованию, 2011. – 365 с.
8. Закон України "Про військовий обов'язок і військову службу" від 25.03.1992 № 2232-XII; [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2232-12>
9. Шандула О. О. Особливості правового статусу прокурорів військових прокуратур / О. О. Шандула // Вісник Національної академії правових наук України. - 2017. - № 1. - С. 173-181; [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2017_1_18
10. Вісник прокуратури №8'2017; [Електронний ресурс]. - Режим доступу:

http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html? m=fslib& t=fsfile& c=download&file_id=203379

11. Карпенко О.О. Невідомі сторінки історії органів військової прокуратури бойовий досвід Афганістану не забувається та використовується в АТО; Вісник прокуратури №8'2017; [Електронний ресурс]. - Режим доступу:

http://www.gp.gov.ua/ua/file_downloader.html? m=fslib& t=fsfile& c=download&file_id=203379

12. Добрянський О.А. Психологічна готовність прокурорів до професійної діяльності в екстремальних умовах/ О. Добрянський // Вісник прокуратури. - 2016. - № 8. - С. 43-50

13. Єременко Ю.А. Суб'єкти, які здійснюють функції військової прокуратури в Сполучених Штатах Америки та Ізраїлі; [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2016/12/yeremenko_34.pdf

14. Шандула О. Деякі проблеми якості та ефективності функціонування військових прокуратур на сучасному етапі / О. Шандула // Підприємництво, господарство і право. - 2016. - № 11. - С. 207-211; [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2016_11_42

Несправа М. В.,

кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри соціальних наук Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ (Дніпро, Україна)

ДІАЛОГ МИЛОСЕРДЯ – ХРИСТІЯНСЬКА ВІДПОВІДЬ ВІЙНАМ І ТЕРОРИЗМУ

Nesprava M.V.,

PhD in Philosophical Sciences, docent, Associate Professor of the Department of Social Sciences, Dnipropetrivsk State University of Internal Affairs (Dnipro, Ukraine)

THE DIALOGUE OF CHARITY – CHRISTIAN REPLY TO WARS AND TERRORISM.

Abstract. The article aims to reveal the content of the Orthodox-Catholic dialogue as a factor in countering wars and armed conflicts and in the fight against terrorism.

The problem of finding effective ways of peace-making and peace-building is really topical in the modern world. Therefore, the study of the course, content, forms and methods of those aspects of interconfessional communication aimed to overcoming hostility and prevention of armed violence, has not only scientific but also great practical value.

The scientific novelty of the article is that the author has analysed the primary sources - official documents and speeches of the of the Orthodox and Catholic Churches leaders – and reveals the peace-making potential peculiarities of the dialogue of charity, as the modern Orthodox-Catholic communication is called.

This dialogue began in the 60-s years of the last century and revived communication between the Orthodox and Catholic Churches, which was interrupted after the great schism in 1054 and the failed attempt of integration, which was made at the Ferrara-Florence Cathedral in 1438-1445. This dialogue has become the response of the Apostolic Christian Churches to the new challenges of a globalizing world. At the end of the XX and the beginning of the XXI centuries the hypothetical threat of a world nuclear war gave way to real suffering for millions of people caused by local wars and terrorism, which often have a religious undertone. Therefore, these problems appeared to be key in the process of interconfessional communication.

Dialogue between Orthodox and Catholic Churches has a variety of forms. First of all, these are meetings between church hierarchs that have become regular. In addition to these summits, other communication panels function effectively - the Joint International Commission for the Theological Dialogue between the Roman Catholic Church and Orthodox Churches, the European Orthodox-Catholic Forum, the various thematic conferences and round tables. In Ukraine, the annual "Assumption Readings" is the main forum dedicated to promoting the development of interconfessional dialogue.

At the present stage, the situation in the Middle East, first of all in Syria, and the armed conflict that breaks Ukraine are the main subjects of the negotiations. The content of this communication is determined by a common value platform built on the three pillars of the Gospel - love, charity and respect for the dignity of each person as God's creation. No wonder communication between Orthodoxy and Catholicism is called the dialogue of charity. This example serves as a guide to overcome any kind of hostility and, as a result, the cessation of wars and the victory over terrorism. In addition to its own example of humility and virtue, Church leaders and Christian volunteers are actively involved in helping the victims of armed conflicts, as well as helping to establish peaceful negotiations between the antagonistic parties.

But the main victorious method of the Christian Churches in the struggle against evil is the proliferation of the God's Word, which cleanses human souls from sin. The joint efforts of the Orthodox and Catholic Churches on this way will greatly enhance the effectiveness of the evangelical activity of the Apostolic heirs, and thus synergistically increase their joint peace-making power.

The practical value of the work is contained in the possibility of using principal approaches and methods of the dialogue of charity to overcome armed violence, religious and nationalist extremism and to reconcile the warring parties. This task is especially urgent for the Ukrainian society. Therefore, our further research will be

aimed at studying the religious situation in Ukraine and the potential of the Christian Churches in the process of national consolidation.

Key words: *interconfessional dialogue, orthodox Church, catholic Church, charity, cessation of wars, fight against terrorism, peacekeeping.*

Анотація. Процес спілкування та співробітництва між православними та католицькою Церквами, що розгорнувся із середини 60-х років XX сторіччя, розглянуто як відповідь на глобальні виклики людству, в першу чергу на загрози війн і тероризму. Наукова новизна роботи полягає у тому, що автор на основі власного аналізу першоджерел – офіційних документів і промов лідерів православних і католицької Церков – розкриває особливості миротворчого потенціалу діалогу милосердя, як називають сучасну православно-католицьку комунікацію. У даному контексті показані основні організаційні форми міжцерковного діалогу та охарактеризовані особливості його змістовного наповнення у XXI столітті. Автор стверджує, що ціннісними основами цієї комунікації виступають євангельські любов, милосердя та повага до кожної людини як Божого творіння, котрі слугують потужними духовними засобами у протистоянні злу і насильству. Він доводить, що подальше об'єднання зусиль християнських Церков сприятиме посиленню їхньої ролі у припиненні війн і перемозі над тероризмом.

Ключові слова: *міжконфесійний діалог, православна Церква, католицька Церква, милосердя, припинення війн, боротьба з тероризмом, миротворчість.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями.

Після закінчення холодної війни у деяких науковців і політиків з'явилася ілюзія, що новий світовий порядок означатиме «кінець історії» у сенсі припинення війн і досягнення глобальної злагоди на основі західних ліберально-демократичних цінностей. Найбільш популярної форми ця ілюзія набула на рубежі 80-х - 90-х років XX ст. у творах Ф. Фукуями [1]. Але перебіг подій у світі показав хибність подібних фантазій. Війни на Балканах, на Близькому Сході та у Чечні, терористичні акти у США, Європі, Росії, Індії та Філіппінах, які до того ж мали релігійне забарвлення, продемонстрували, що замість загрози гіпотетичної світової ядерної війни людство поринуло у пекло реальних страждань. Масла у вогонь підлили глобальні амбіції ІДІЛ, підкріплені сплеском джихадистського насильства. Критичним вибухом стала гібридна війна, організована Росією в Україні. Анексія Криму і збройний конфлікт на Донбасі показали, що прогнозоване С. Хантінгтоном зіткнення цивілізацій відбувається вже не тільки по «вогняній дузі», яка відділяє християнський світ від мусульманського, але й між Заходом і Росією, що загрожує Україні розколом [2]. Отже, проблема пошуку шляхів припинення війн і боротьби з тероризмом є насправді злободенною.

На наш погляд, найбільш далекоглядний проєкт наближення до «ери милосердя» народжується у процесі православно-католицької комунікації. Перед обличчям викликів, з якими християнські Церкви стикаються у сучасному світі, вони змушені були відмовитись від багатовікової конфронтації та приступити до діалогу і співробітництва. «Толерантність і діалог - веління нашого часу у них зацікавлена і Церква і суспільство в цілому», - зауважує з цього приводу академік Л. М. Мітрохін [3, с.20]. Співробітництво між православними і католицькою Церквами вже зараз виступає важливою частиною миротворчої діяльності. Тому вивчення перебігу, вмісту, форм і методів тих аспектів міжконфесійного діалогу, які націлені на подо-

лання ворожнечі і запобігання збройному насильству, має не тільки наукове але й велике практичне значення.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття.

Актуальна проблема зв'язку релігії та тероризму досить широко представлена у сучасній науковій літературі. Питання чи можна вважати релігійні переконання джерелом насильства взагалі і тероризму зокрема вивчають такі західні вчені як Д. Вінчестер, Д. Гібсон, Ж.-Ф. Майер, Т. Нардін, Б. Роджерс, Дж. Стерн, Б. Хофман, М. Юргенмайер та інші. Проблема співвідношення релігії та тероризму у різних її аспектах розглядають російські вчені А. Абдужалілов, В. А. Герасімов, О. В. Дмитрієв, Р. Я. Емануїлов, І. Ю. Залисін, В. М. Кудрявцев, Л. М. Мітрохін, А. Е. Яшлавський. Ю. І. Авдєєв досліджує особливості формування, сучасну роль і характерні риси релігійного тероризму. І. Я. Кантеров характеризує релігійний фактор у сучасному екстремізмі. А. П. Назаретян пов'язує проблеми релігії та тероризму із завданнями сучасного виховання.

Диференційовано підходить до вивчення особливостей мирних і насильницьких компонентів різних релігій американський вчений А. Залман. Мабуть найбільш затребуваною темою наукових досліджень є напрямок «Іслам і тероризм». Відповідь на питання чи є ісламістські джерела у терористичній загрози шукає Дж. Еспозіто. Психологічні фактори, які пов'язують тероризм з ісламом розкриває Дж. Райт. Зв'язок ісламу з тероризмом досліджують також російські вчені А. М. Васильєв, Р. Гайнутдін, Р. Х. Дашаєв, Л. Р. Сюккйянен, М. Хасан. А ось З. Л. Коган описує, як оцінюється феномен тероризму в іудаїзмі. Особливості індуїстського сприйняття тероризму розкривають С. А. Баранов і С. Сінгх. Про заперечення насильства як суті буддизму пише С. А. Горбунова. У контексті нашого дослідження до-

сити цікавою є робота А. А. Красікова «Тероризм і західне християнство».

Релігійний тероризм є предметом численних наукових досліджень українських вчених. А. В. Арістова вивчає релігійне підґрунтя міжнародного тероризму та його віктимність. В. І. Єленський визначає тенденції та пропонує прогнози щодо розвитку релігії, конфліктів і тероризму. В. С. Канцір приділяє увагу релігійному тероризму в контексті загальних кризових явищ у суспільстві. І. І. Судак дає характеристику етнічному та релігійному факторам тероризму. В. А. Собчук описує загрози, які загрози несе Україні тероризм, в тому числі релігійний.

Втім, намагаючись знайти шляхи протидії насильству у площині загально-філософських узагальнень, або аналізуючи особливості окремих світових релігій, згадані вище вчені не звертають уваги на таке явище як міжконфесійний діалог що ставить за мету сприяти перемозі над тероризмом і припиненню війн.

У той же час міжрелігійний діалог знаходиться у центрі уваги таких західних науковців як Р. Гарфінкель, С. Самарта, Дж. Хік, російського дослідника релігій О. Юдіна та інших. Вітчизняні вчені О. В. Доброер і П. М. Партлен описують перебіг православно-католицького діалогу у світі та в Україні. Але ці релігієзнавці розкривають переважно теологічні проблеми міжконфесійної комунікації та не розглядають її як інструмент протистояння війнам і тероризму.

Діалог між релігіями в контексті миротворчої діяльності досліджують М. Абу Німер, Д. Мусер і Д. Сандерленд, Д. Смок, а також Л. Свідлер, Х. Дюран і Р. Файерстоун. А. А. Нурулаєв розглядає міжконфесійний діалог як фактор гуманізації міжрелігійних та міжнаціональних відносин. Проте в їхніх роботах миротворчий потенціал ціннісної комунікації між різними віровченнями розкривається переважно через призму діалогу між християнством та ісламом, або триалогу християнство-іслам-їудаїзм, в той час як православно-католицький діалог залишається поза увагою.

Зважаючи на викладене вище, автор вважає доречним у даному дослідженні звернутись перш за все до першоджерел – офіційних документів і промов лідерів православних і католицької Церков.

Формування цілей статті (постановка завдання).

Стаття має за мету розкриття вмісту православно-католицького діалогу як чинника протидії війнам і збройним конфліктам та боротьби з тероризмом.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Християнські Церкви на протязі усієї історії сприймали свою велику відповідальність за припинення війн, мирне вирішення існуючих конфліктів, подолання голоду і всіх проявів бідності в світі. Але мільйони жертв двох світових війн, крихка межа між «холодною» та «гарячою» ядерною

війною, що загрожувала існуванню людства як такого, та, нарешті, поява нової загрози – міжнародного тероризму призвели до усвідомлення, що воз'єднання Церкви Христової має стати потужним стимулом для розв'язання цих проблем. Через дев'ять століть після великої схизми православні і католики нарешті, дійшли до розуміння того, що стара психологія суперництва і «ловлення душ» має поступитися місцем братському співробітництву в ім'я миру. Визначним чинником початку і розвитку такого співробітництва є міжконфесійний діалог, що відбувається на різних рівнях, має різноманітні форми та багатий вміст. Як зазначає О. Доброер, міжрелігійний та екуменічний діалог – це будь-яка форма зустрічі та пошуку взаєморозуміння між представниками різних релігій та конфесій, що здійснюється у дусі поваги і довіри до іншої людини як особистості, метою якої є поглиблення пізнання важливої для її учасників істини та прагнення зробити відносини між людьми більш відповідними гідності людини [4, с.4].

Приступаючи до розгляду миротворчого потенціалу православно-католицького діалогу, перш за все слід вказати, що передумовою його розгортання стали зміни у світоглядній доктрині Ватикану. Починаючи з 60-х років ХХ ст. Римські понтифіки, зберігаючи прихильність логіці історичного досвіду Церкви, одночасно активно адаптують її політичні та теологічні концепції під реалії світу, що глобалізується. У новітню епоху теократичні амбіції нарешті пішли з арсеналу римських єпископів. Натомість католицька Церква почала брати участь в інтеграційних процесах, перед усім в Європі. Соборні ідеї, які спокон віку закладені у фундамент православ'я, були нарешті сприйняті й католицькою Церквою та лягли в основу її нової універсалістської політики, надихнувши усвідомлення нею необхідності розгортання ціннісної комунікації з православ'ям задля спасіння світу.

Точкою біфуркації католицької системи можна вважати II Ватиканський собор, який відбувся у 1963-1965 роках. Зокрема, важливим екуменічним моментом стало визнання православної Церкви та її таїнств дійсними, в першу чергу це відноситься до таїнств причастя і хрещення. Такий підхід привів до еклезіологічних висновків про те, що католицтво і православ'я є Церквами-сестрами, що походять від єдиної християнської Церкви. На цьому соборі, як вказує О. Кирлежев, у римсько-католицькій Церкві відбувся поворот від «реакції» до визнання деяких ліберальних цінностей (сучасного політичного устрою, релігійної свободи і прав людини, необхідності екуменічної взаємодії і міжрелігійного діалогу) [5].

Православні Церкви виявили щире зацікавлення у такій ціннісній комунікації задля співробітництва з метою, перш за все протистояти глобальним загрозам, перед якими постало людство. «У цю тривожну епоху необхідний міжрелігійний діалог. Відмінності в розумінні релігійних істин не повинні перешкоджати людям різних вір жити у мирі та злагоді, - проголосив Всеправославний Собор. - Православні Церкви покликані сприяти

міжрелігійному діалогу та співпраці, а завдяки ним - подоланню будь-яких проявів фанатизму, заради зміцнення дружби між народами, торжества свободи і миру в усьому світі на благо кожної людини, незалежно від раси і релігії» [6].

Відтак із середини 60-х років XX століття розгортається процес, який Вселенський Патріарх Афінагор назвав «діалогом милосердя». Суть явища полягала у прояві довіри між опонуючими сторонами, яка передувала веденню плідного міжконфесійного співробітництва. Початок цієї комунікації було покладено під час зустрічі Вселенського Патріарха Афінагора і Римського Папи Павла VI в Єрусалимі 5 січня 1964 року. Вона була першою зустріччю Папи і православного Патріарха після трагічного Флорентійського собору 1439-1445 років. Практичних наслідків цього кроку було чимало. Але найважливішим стало те, що у грудні наступного 1965 року було одночасно знято анафемами, накладені взаємно одна на одну Римською і Константинопольською Церквами у 1054 році.

Після єрусалимської зустрічі 1964 року діалог між православною і католицькою Церквами пройшов багато етапів. «Було чимало «злетів» і «падінь», - зауважує О. Занемонець - Однак спілкування між архієреями, духовенством, мирянами обох конфесій, яке раніше було таким, що швидше «варте осуду», тепер стало повсякденною реальністю» [7].

Особливим впливом в цьому сенсі відзначається роль Папи Іоана-Павла II. Під час візиту Римського понтифіка у Фанар у листопаді 1979 року була досягнута домовленість про організаційні засади богословського діалогу між православною та католицькою Церквами. Іоан Павло II і Константинопольський Патріарх Димитрій I прийняли рішення про створення змішаної міжнародної комісії з богословського діалогу між католицькою і православною Церквами [8, с.145]. Ця структура покликана організаційно забезпечити діалог між Святим Престолом і чотирнадцятьма автокефальними православними Церквами для обговорення питань співіснування Церков у сучасному світі.

Знаковою подією стала X пленарна сесія змішаної міжнародної комісії з богословського діалогу між римо-католицькою і православною Церквами була проведена в італійському місті Равенні з 8 по 14 жовтня 2007 року. У прийнятій на цій сесії декларації проголошується; «Ми усвідомлюємо, що наш діалог відновлюється в світі, який останнім часом глибоко змінився. Процеси секуляризації та глобалізації, а також загрози, викликані новими зіткненнями між християнами та віруючими інших релігій, вимагають, щоб учні Христа свідчили про свою віру, любов і надію з новою актуальністю» [9]. Таким чином комісія вказала на спонукальні причини міжконфесійного діалогу та визначила спосіб, у який об'єднанні зусилля православних та католиків мають сприяти вирішенню нагальних проблем людства та припиненню збройних конфліктів.

Поряд із роботою комісії та інших органів, які покликані сприяти міжконфесійній комунікації, найважливішими віхами на шляху християнського єднання постають особисті зустрічі лідерів Церков, які набули регулярного характеру. Як проголосив Всеправославний Собор, у нинішніх умовах релігійні лідери несуть особливу відповідальність за виховання своєї пастви у дусі поваги до переконань тих, хто належить до інших релігійних традицій [6]. Друга декада XXI століття була відзначена динамічним розвитком міжцерковного діалогу на вищому рівні.

У жовтні 2012 року Константинопольський Патріарх Варфоломій на запрошення Папи Бенедикта XVI відвідав Рим на честь 50-річчя II Ватиканського собору. Вселенський Патріарх назвав II Ватиканський собор «перетворюючим рубезем» в історії Церкви. Говорячи про прогрес, досягнутий у відносинах між православними Церквами і католицькою Церквою за ці 50 років, голова Константинопольського Патріархату заявив: «Ми сподіваємося, що бар'єри, які розділяють східну і західну Церкви, будуть подолані і, нарешті, буде створений новий дім, твердо заснований на Ісусі Христі - наріжному камені, який зробить усіх єдиними» [10].

Менш ніж за рік, 20 березня 2013 року Вселенський Патріарх взяв участь в інтронізації Папи Римського, під час якої відбулася запланована зустріч Папи Франциска і Константинопольського Патріарха Варфоломія I. Запрошення від нового понтифіка повечеряти з кардиналами, безумовно, стало сигналом щодо встановлення особливо довірливих відносин між лідерами західної та східної Церков. Враження від спілкування було настільки сильним, що після свого повернення з Риму Патріарх Варфоломій навіть заявив, що «побачив можливість розвитку нових відносин з Ватиканом, що, в свою чергу, посилює його оптимізм з приводу перспективи відновлення християнської єдності». У той же час він зауважив, що цього, «ймовірно, не відбудеться протягом мого життя» [11].

На ознаменування 50-ї річниці карколомної зустрічі представителів двох Церков Вселенський Патріарх Варфоломій та Папа Римський Франциск у травні 2014 року здійснили паломництво до Святої Землі та зустрілися біля Гробу Господнього. Перед цією зустріччю Патріарх і Папа підписали спільну декларацію. «Наша сьогоднішня братська зустріч є новим і необхідним кроком на шляху до єдності, до якого може привести нас тільки Святий Дух. До єдності в спілкуванні і законному різноманітті ... Ми знаємо, що ще не досягли нашої мети повної єдності. Сьогодні ми підтверджуємо нашу рішучість йти разом до єдності, про який наш Господь Ісус Христос молився Батькові: «щоб усі були одно» (Ів 17:21)» [7].

Напередодні візиту в Єрусалим Папи Франциска президент конференції католицьких єпископів США та голова асамблеї канонічних православних єпископів США зробили спільну заяву. «Наші Церкви все більше і більше в змозі говорити одним голосом по самим нагальним проблемам, з

якими наше суспільство стикається сьогодні, - проголосили ієрархи. - Ми присвячуємо себе розширенню співробітництва в цих областях, включаючи соціальні, економічні, і етичні дилеми...» [12]. Ці слова є свідченням того, що, не зважаючи на важливість богословського діалогу, і католицька і усі православні Церкви усвідомлюють той факт, що у відповідь на нові умови і нові виклики сучасного світу рух за відновлення єдності християн приймає нові форми. Тому й діалог православних і католиків має бути спрямований не тільки і не стільки на подолання внутрішньоцерковних непорозумінь, скільки на вирішення глобальних проблем людства.

Про це, зокрема, йшла мова під час офіційного візиту Папи Римського до Стамбулу, який відбувся 28-30 листопада 2014 року. «Є три голоси, які гучно кричать, вимагаючи повної єдності християн: це знедолені, це жертви численних конфліктів, в тому числі конфесійних, і молодь, яка може прокласти шлях до істинних цінностей, - наголосив Папа Римський Франциск. - Єдність християн необхідна задля того, щоб відповісти на потреби бідних, страждених і молоді. Якщо католики і православні, всі люди доброї волі цього не зрозуміють, що не відгукнуться на стогони страждених і не об'єднаються світ загине. Так що, ми не можемо чекати. Єдність - це шлях, який треба пройти разом» [13].

Папа Франциск і Патріарх Варфоломій I підписали спільну декларацію, у якій проголошується, що подолання людських страждань виступає первинним мотивом церковного єднання. «Святий Павло нагадує нам: «... Чи страждає один член, страждають з ним усі члени; і коли радіє один член, з ним радіють усі члени». Це - закон християнського життя, і в цьому сенсі ми можемо сказати, що існує також екуменізм страждання, - нагадують предстоятелі Церков. - Так само, як кров мучеників була насінням сили і достатку для Церкви, таким же чином поділ щоденних страждань може стати ефективним інструментом єдності». Християнські лідери звернулися до всіх релігійних лідерів з проханням продовжувати і посилювати міжрелігійний діалог і докладати всіх зусиль, щоб побудувати культуру миру і солідарності між людьми і між народами. Як православних так і католиків однаково турбує жакливе становище християн і всіх тих, хто страждає на Близькому Сході. Отже, загрози з боку войовничого джихадизму, на переконання архієпископів, волають не тільки до постійної молитви, але також і до відповідної реакції з боку міжнародного співтовариства. Церковні лідери висловили спільне занепокоєння поточною ситуацією в Іраку, Сирії та в цілому на Близькому Сході. Вони заявили про об'єднання зусиль у прагненні до миру і стабільності і у бажанні сприяти вирішенню конфліктів через діалог і злагоду. Визнаючи зусилля, вже вжиті для того, щоб запропонувати допомогу регіону, Папа Франциск і Патріарх Варфоломій I в той же час звернулися до всіх тих, хто несе відповідальність за долю народів, закликаючи посилити допомогу страж-

денним громадам, що дозволить їм, включаючи християн, залишитися на їх батьківщині та не допустити, щоб Близький Схід залишився без християн, які підносили там ім'я Ісуса протягом двох тисяч років.

Водночас важливо підкреслити, що, хоча сплеск джихадизму та активізація ІДІЛ і постали як головний спонукальний мотив для інтенсифікації православно-католицького співробітництва, проте християни не розглядають мусульман як ворогів, а навпаки прагнуть до співробітництва у справі боротьби з тероризмом. «Серйозні проблеми, які стоять перед світом в даний час, вимагають солідарності всіх людей доброї волі, проголошується у декларації. - Таким чином, ми також визнаємо важливість продовження конструктивного діалогу з ісламом, заснованого на взаємоповазі і дружбі. Натхненні спільними цінностями і посилені справжніми братніми почуттями мусульмани і християни покликані співпрацювати заради справедливості, миру і поваги до гідності і прав кожної людини, особливо в тих регіонах, де вони колись жили протягом багатьох століть, мирно співіснуючи, і тепер трагічно разом переносять жахи війни» [14]. Цей принциповий підхід було підтверджено під час візиту понтифіка до Каїру наприкінці квітня 2017 року. Виступаючи в одному з провідних ісламських навчальних закладів світу - Університеті аль-Азхар, Папа Римський Франциск звернувся до представників усіх релігій із закликом об'єднатися для спільної боротьби проти будь-яких форм насильства та терору, «які здійснюються в ім'я Бога» [15]. Знаковим є той факт, що цей заклик пролунав після того як 9 квітня відбулися два найкривавіші в історії Єгипту теракти, коли в результаті нападів ісламських радикалів загинули понад 40 християн-коптів, а понад 100 було поранено. Отже, комунікація між православними і католицькою Церквою - це не «дружба проти когось», а справжній діалог милосердя, який може стати ядром більш широкого міжрелігійного спілкування.

Віддаючи належне кривавим проблемам Близького Сходу, слід наголосити, що для нас вкрай важливо звернути увагу на те, яким чином верховне духовенство Християнського світу пропонує покласти край війні в Україні. «Ми пам'ятаємо про всіх людей, які страждають від війни, - йдеться у заяві Вселенського Патріарха і Папи. - Зокрема, ми молимося за мир в Україні, у країні зі стародавньою християнською традицією. Одночасно ми закликаємо всі сторони, які беруть участь у конфлікті, йти шляхом діалогу і поваги до міжнародного права, щоб покласти край розбрату і дозволити всім українцям жити в гармонії» [16]. З цих слів видно, що, на думку християнських лідерів, саме діалог милосердя має стати засобом миротворчого процесу в нашій державі.

Зважаючи на соборний уклад православ'я, важливо звернути увагу на те, що діалог між Церквою на вищому рівні не обмежується тільки контактами Пап і Вселенських Патріархів. Міжнародні експерти назвали історичною зустріч Патріарха

Московського і всієї Русі Кирила і Папи Римського Франциска, яка відбулась 12 лютого 2016 року в приміщенні міжнародного аеропорту Гавани [17]. Зустріч такого рівня стала першою за всю історію Руської православної і католицької Церков. В ході розмови лідери Церков обговорили ключові міжнародно-політичні аспекти православно-католицького співробітництва, пов'язані із протистоянням глобальним та регіональним загрозам, зокрема, що стосується гоніння християн на Близькому Сході, військово-політичного протистояння і релігійного розколу в Україні, кризи сім'ї в сучасному суспільстві [18]. Цей саміт мав надзвичайно важливе суспільно-політичне значення завдяки посланню, що міститься у Спільній декларації глав двох Церков і спрямованого до релігійних і політичних лідерів світу, до всіх людей доброї волі. Документ став вираженням високого рівня довіри і взаєморозуміння, який досягнутий між Церквами останнім часом і який відкриває для православно-католицьких відносин нові стратегічні перспективи. «Цей світ, в якому стрімко підриваються духовні підвалини людського буття, чекає від нас сильного християнського свідчення у всіх областях особистого та суспільного життя, - проголошується у декларації. - Від того, чи зможемо ми в переломну епоху разом нести свідцтво Духа істини, багато в чому залежить майбутнє людства» [14].

Центральне місце і на самій зустрічі, і в підписаній декларації було відведено трагедії геноциду християн на Близькому Сході, в країнах Північної і Центральної Африки. З вуст Папи Римського і Патріарха Московського і всієї Русі пролунав заклик до узгоджених дій усіх сил, які протистоять екстремізму, щоб політичні лідери змогли подолати свої розбіжності та об'єднатися у боротьбі із спільною загрозою.

Папа Франциск і Патріарх Кирил висловили глибокий сум з приводу протистояння на Україні, яке забрало вже безліч життів та заподіяло незліченні страждання мирним жителям і призвело суспільство до глибокої економічної і гуманітарної кризи. Вони закликали усі сторони конфлікту до розсудливості, суспільної солідарності і діяльної миротворчості. «Закликаємо наші Церкви на Україні працювати для досягнення суспільної злагоди, утримуватися від участі в протистоянні і не підтримувати подальший розвиток конфлікту» - наголошується у декларації [14]. У контексті цієї вкрай важливої для нас проблеми необхідно звернути увагу на те, що, як доводить Андрій Костирев, суспільна злагода неможлива без ефективної ціннісної комунікації [19]. Тому налагодження міжцерковного діалогу в Україні є важливим елементом консолідації української нації та встановлення миру. Христова Церква виходить з того, що передумовою більш широкого співробітництва в області миротворчості, в тому числі на Донбасі, має стати всезагальне визнання високої цінності людської особистості, розуміння того, що будь-яка війна загрожує знищити творіння Боже і життя. Отже,

милосердя, що його проповідував Христос, постає наріжним каменем миробудівництва.

Окрім молитов за мир і авторитетних закликів, які лунають з вуст ієрархів, християнські лідери вживають і практичні заходи щодо запобігання жакливим стражданням жертв збройних конфліктів і тероризму. При зустрічах з керівництвом і представниками США, західноєвропейських держав і Росії вище духовенство православних і католицької Церков незмінно піднімало тему безперервного конфлікту на Близькому Сході і гонінь на християн в регіоні, наголошуючи на необхідності об'єднання зусиль з протидії тероризму в рамках єдиної коаліції. У цьому контексті слід відзначити візити Патріарха Кирила в Великобританію і Францію в кінці 2016 року, в ході яких предстоятель зустрічався з вищими представниками влади, обговорюючи близькосхідну проблему.

Конкретним кроком по розвитку міжцерковної взаємодії з підтримки християнського населення на Близькому Сході став візит групи представників руської православної та римо-католицької Церков в Ліван і Сирію 6-7 квітня 2016 року. Проведені в ході поїздки консультації з місцевими конфесіями послужили основою для розробки подальших спільних проєктів, спрямованих на підтримку братів і сестер, які терплять лихо. Був позначений ряд найважливіших завдань, які потрібно вирішити для досягнення глобальної мети - збереження християнської присутності у регіоні. У їх числі - необхідність відновлення храмів і монастирів, які традиційно є центрами консолідації християнських громад, забезпечення населення, особливо молоді, роботою, відтворення традиційної для Сирії господарської інфраструктури по мірі закінчення війни у країні [20].

Важливо підкреслити, що припинення війни в Україні та Сирії стало центральною темою діалогу між ієрархами православної та католицької Церков. 21 серпня 2017 року глава відділу зовнішніх церковних зв'язків Московського патріархату митрополит Волоколамський Іларіон і держсекретар Ватикану кардинал П'єтро Паролін обговорили ці питання в контексті головних завдань двосторонньої взаємодії двох Церков. Означені проблеми стали центральними темами розмов представника Святого престолу з президентом РФ В. Путіним, міністром закордонних справ С. Лавровим, Патріархом Московським і всієї Русі Кирилом. [21]

Розглядаючи форми єкуменічного діалогу, важливо зазначити, що окрім православно-католицьких самітів на вищому рівні діють й інші спільні панелі, на яких обговорюються нагальні проблеми сучасного світу, зокрема, питання боротьби з тероризмом.

Однією з них служить європейський православно-католицький форум, який діє з 2008 року. 3 9 по 12 січня 2017 року Парижі пройшло його п'яте засідання. У роботі форуму взяли участь 12 представників помісних православних Церков європейського регіону. В останній день зустрічі був підготовлений документ, який підвів підсумки 4-х денного обговорення наступних тем: людська гід-

ність і релігійна свобода; релігійна нетерпимість, дискримінація та переслідування; фундаменталізм і тероризм сьогодні; соціальна згуртованість і феномен страху в контексті Церковної місії; зміцнення загального благополуччя і солідарності; Ісус Христос – єдина християнська відповідь на загрозу фундаменталізму і тероризму. У своєму заключному посланні Форум заявив про необхідність тісної взаємодії православних і католиків перед обличчям небачених досі викликів, які переживає сучасний світ, висловив солідарність із страждаючими християнами Близького Сходу, Африки та Азії і засудив будь-які форми дискримінації за релігійною ознакою. Форум став ще одним значним спільним внеском православної та римо-католицької Церков в досягнення миру і взаєморозуміння між християнами і мусульманами на багаторазрадянній землі Близького Сходу. [22]

А напередодні, у липні 2016 року, в Люблянці відбулася міжконфесійна зустріч, у якій взяли участь представники сербської та руської православних Церков, а також католицької Церкви. «Сьогодні ми з тривогою спостерігаємо за зростаючою ескалацією напруженості в світі, за військовими конфліктами у різних регіонах планети, за поширенням терористичної загрози, у тому числі і у благополучних країнах Європи і Північної Америки», – проголосив на зустрічі митрополит Волоколамський Іларіон. Ієрарх заявив, що перед обличчям терористичної загрози роль спільного свідчення християн значно зросла [23].

В Україні головним форумом, який покликаний сприяти розвитку міжконфесійного діалогу, є «Успенські читання». Ця щорічна міжнародна богословська конференція вперше відбулася у 2001 році. Наприкінці вересня 2015 року у Софійському соборі Києва пройшли XV міжнародні Успенські читання на тему: «Правда. Пам'ять. Примирення». Учасники читань підкреслили, що правда, пам'ять і примирення є фундаментальними і взаємопов'язаними поняттями як для християнства, так і для світської культури, а для України, Росії та Європи все це сьогодні актуально як ніколи. Також був представлений благодійний проект допомоги постраждалим від військових дій в Україні «Діти надії» [24]. XVI міжнародні Успенські читання були проведені у вересні 2016 року у Святій Успенській Києво-Печерській Лаврі за темою «Довіра, Гідність і Милосердя» [25]. «Милосердя — це один з головних проявів любові та найбільша чеснота, – зазначив у вітальному слові до учасників конференції предстоятель української православної Церкви Митрополит Київський і всієї України Онуфрій. – Милосердя — це те, чого вкрай потребує оточуючий нас світ, особливо зараз» [26]. Думка глави УПЦ знайшла своє підтвердження і на наступних XVII міжнародних Успенських читаннях «Свобода. Авторитет. Служіння», які проходили у Києві з 23 по 25 вересня 2017 року. «Любов сильніша за смерть!», – наголосила гостя із США М. М. Тодд і конкретними прикладами із зон збройних конфліктів підтвердила цю тезу. «Прощення – це шлях до свободи, свободи любити всіх. Ця свобода

любити має велике значення для розуміння, як користуватися владою служити» – підсумувала сестра Мері [27].

Отже, завершуючи розгляд вмісту і форм православно-католицького діалогу, присвяченого ролі Церков у миротворчості, можемо констатувати, що на усіх рівнях, на яких відбувається міжконфесійне спілкування, знаходиться підтвердження євангельська істина, що саме любов, милосердя і повага до гідності кожної людини як творіння Божого є головними спільними християнськими потугами у протистоянні злу, яке породжує війни і тероризм.

Втім, питання щодо можливостей та методів протидії збройному насильству, які містяться у спільному арсеналі Церков, залишається дискусійним. Д. Вінчестер стверджує, що причини тероризму криються власне у внутрішньому характері людини. Він взагалі вважає, що, походзячи з одного джерела – людської уяви, релігія, атеїзм і тероризм є штучними продуктами первинного, а часом і насильницького характеру [28]. З цих самих причин скептично ставиться до миротворчого потенціалу православно-католицької інтеграції Т. Бороzeneць. Він вказує, що війни і жертви насилля існували ще до відокремлення римо-католиків від православної Церкви і навіть за часів Христа. «Об'єднання християн не вирішить соціальні проблеми, – констатує аналітик. – Світ, що лежить у злі, все одно буде йти своїм шляхом – шляхом сатанинського спротиву Богові – незалежно від того, об'єднуюватимуться між собою християнські деномінації чи ні» [13]. У принципі не погоджуючись з такою точкою зору, ми з упевненістю можемо сказати, що довічне існування зла не означає, що людина не має боротися з ним. Більш того, саме у цьому і полягає її божественне призначення.

Втім, ми не поділяємо і занадто оптимістичних оцінок щодо впливу міжконфесійного діалогу на світові політичні процеси, які висловлюють деякі християнські лідери. Зокрема, викликають сумнів слова митрополита Волоколамського Іларіона про те, що потужний заклик Папи Франциска і Патріарха Кирила був почутий відразу після їхньої зустрічі, внаслідок чого представники Росії і США на переговорах в Мюнхені домовилися про перемир'я в Сирії, і до цієї домовленості приєдналися і сирійський уряд, і опозиція [20]. Навряд чи цей крок, обумовлений низкою політичних і воєнних причин, було зроблено виключно в руслі виконання спільної декларації Папи і Патріарха. Тим більше, що невдовзі це перемир'я було порушено. Так само, як, на жаль, не знайшли практичного втілення і спільні заклики Папи і православних Патріархів до мирного діалогу і злагоди в Україні. Отже, факти свідчать, що й утилітаристсько-інструменталістський підхід до методів християнського впливу на припинення війн і боротьбу з тероризмом також виявляється хибним.

На наш погляд, цей вплив має більш глибокий, а отже і більш тривалий характер. Можна погодитись з А. А. Нурулаєвим, який зазначає, що міжрелігійний діалог, дає потужні стимули не тільки для рішучого засудження проявів міжнатор-

дного тероризму, а також релігійно-політичного та етнонаціоналістичного екстремізму, а й для налагодження необхідної виховної роботи, спрямованої на попередження подібних злочинних діянь в майбутньому [29]. Відправною точкою у цій роботі має стати християнське переконання, що будь-які прояви насильства є наслідком існуючого в світі зла і гріха: «Звідки війни та чвари між вами? Чи не звідси, від ваших пожадливістей, що воюють у членах ваших?» (Як. 4: 1). Гріх - це духовна хвороба, зовнішніми симптомами якої є конфлікти, чвари, злочини і війни з їх трагічними наслідками. Церква прагне усунути не тільки зовнішні симптоми цієї хвороби, а й саму хворобу - гріх. Отже, для припинення війн і подолання тероризму Церква Христова покликана з новою силою виражати зміст свого пророчого свідчення і являти його світу. Таким чином, для неї відкривається широке поле діяльності, оскільки в якості істотного елементу свого еклезіологічного вчення вона являє роздробленому світу євхаристичне спілкування та єдність. [6] Зрозуміло, що об'єднання зусиль православних і католиків на цьому шляху призведе до зростання миротворчого потенціалу християнського віровчення, бо церковна реінтеграція допоможе з новою силою виражати зміст пророчого свідчення і являти його світу. Як наголосили Папа Франциск і Патріарх Кирил, «у сучасному світі - багатолічному і в той же час об'єднаному спільною долею - католики і православні покликані братські співпрацювати задля сповіщення Євангелія спасіння, для спільного свідчення про моральну гідність і справжню свободу людини, «щоб увірував світ» (Ін. 17:21) [14]. Таким чином, православні та католицька Церкви на власному прикладі засвідчують, що в основі будь-якого соціального діалогу, який покликаний подолати ворожнечу, лежить Христове милосердя.

Висновки з даного дослідження та перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

Православно-католицький діалог, який розпочався у 60-роках минулого століття, відновив комунікацію між православними та католицькою Церквами, котра була перервана після великої схизми 1054 року і невдалої спроби інтеграції, що була зроблена на Ферраро-Флорентійському соборі у 1438 - 1445 роках. Цей діалог став відповіддю апостольських християнських Церков на нові виклики світу, що глобалізується. Наприкінці XX - початку XXI століть замість гіпотетичної загрози світової ядерної війни джерелами страждань для мільйонів людей стали локальні війни і тероризм, які часто мають релігійне забарвлення. Отже саме ці проблеми постають як ключові у процесі міжконфесійного спілкування.

Діалог між православними і католицькою Церквами має багатоманітні форми. Перш за все - це зустрічі між церковними ієрархами, які набули регулярного характеру. Окрім цих самітів ефективно функціонують й інші комунікаційні панелі - змішана міжнародна комісія з богословського діалогу між католицькою і православною Церквами, європейський православно-католицький форум,

різнопланові тематичні конференції та круглі столи. В Україні головним форумом, який покликаний сприяти розвитку міжконфесійного діалогу, є щорічні «Успенські читання».

На сучасному етапі головними предметами переговорів є ситуація на Близькому Сході, у першу чергу у Сирії, та збройний конфлікт, який розриває Україну. Вміст цього спілкування визначається спільною ціннісною платформою, яка побудована на трьох Євангельських стовпах - любові, милосерді та повазі до гідності кожної людини, як Божого творіння. Не дарма комунікацію між православ'ям і католицизмом називають діалогом милосердя. Саме цей приклад є взірцем для подолання будь-якої ворожнечі і, як наслідок, припинення війн і перемоги над тероризмом. Крім власного прикладу смирення і чесноти, Церковні діячі та християнські волонтери беруть активну участь у наданні допомоги постраждалим від збройних конфліктів, а також сприяють налагодженню мирних перемовин між антагоністичними сторонами.

Але головним звичайним методом християнських Церков у боротьбі зі злом залишається розповсюдження Слова Божого, яке вичищає людські душі від гріха. Об'єднання зусиль православних і католицької Церков на цьому шляху значно посилить ефективність євангелістичної діяльності апостольських спадкоємців і таким чином синергетично у багато разів збільшить їхню спільну миротворчу потугу.

Практичне значення роботи полягає у можливості використання принципових підходів і методів діалогу милосердя для подолання збройного насильства, релігійного і націоналістичного екстремізму та примирення ворогуючих сторін. Для українського суспільства це завдання є особливо актуальним. Тому наші подальші розвідки будуть спрямовані на дослідження релігійної ситуації в Україні та потенціалу християнських Церков у процесі національної консолідації.

Бібліографічні посилання:

1. Fukuyama F. The End Of History and the Last Man. New York: Free Press, 1992. - 418 p. - URL: <http://www.democrapiapura.altervista.org/wp-content/uploads/2015/01/1992-Fukuyama.pdf> (Accessed 25.09.2017).
2. Huntington S. The Clash of Civilizations? // Foreign Affairs, Iss. Summer 1993. <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/1993-06-01/clash-civilizations> (Accessed 25.09.2017).
3. Митрохин Л. Н Религия и терроризм. / Терроризм и религия. / науч. ред. В.Н. Кудрявцев; сост. А.В. Брятова; Общественный консультативный совет по проблемам борьбы с международным терроризмом РАН. - М.: Наука, 2005. - 200 с. - URL: <http://scienceport.ru/files/terroriznireligion.pdf> (Дата звернення 26.09.2017).
4. Доброер А. Межконфессиональный диалог в современной Украине (опыт богословского анализа). Одесса, АО «Бахва», 2003. -144 с. - URL:

<http://www.philosof.onu.edu.ua/elb/books/Dobroernew.pdf> (Дата звернення 25.09.2017).

5. Кырлежев А. Либеральные тенденции в русском православии: к постановке проблемы. // Неприкосновенный запас, 2003, №6 (32). – URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2003/6/kyr-pr.html> (Дата звернення 2.08.2017).

6. Миссия Православной Церкви в современном мире. Вклад Православной Церкви в достижение мира, справедливости, свободы, братства и любви между народами и устранение расовой и прочих дискриминаций. Проект документа Всеправославного Собора, одобренный Собранием Предстоятелей Поместных Православных Церквей в Шамбези, 21-28 января 2016 года. 28 января 2016 г. – URL: <http://www.patriarchia.ru/db/print/4360988.html> (Дата звернення 22.09.2017).

7. Занемонец А. «Пятьдесят лет спустя»: паломничество Вселенского патриарха Варфоломея и папы Римского Франциска / Александр Занемонец // Cathedrale Saint-Alexandre-Nevsky май 2014. – URL: <http://www.cathedrale-orthodoxe.com/pyatdesyat-let-spustya-palomnichestvo-vselenskogo-patriarxa-varfolomeya-i-papy-rimskogo-franciska/> (Дата звернення 19.09.2017).

8. Партлен П. Н. Про католицько-православну єдність. // Сопричастя. - Львів, 1996. - № 3-4. - С. 139-153.

9. Ecclesiological and Canonical Consequences of the Sacramental Nature of the Church. Ecclesial Communion, Conciliarity and Authority. Ravenna, 13 October 2007. – URL: http://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni/ch_orthodox_docs/rc_pc_chrstuni_doc_20071013_documento-ravenna_en.html (Accessed 10.09.2017).

10. Вселенский Патриарх Варфоломей прибыл в Ватикан для участия в праздновании 50-летия II Ватиканского Собора // Релігія в Україні, 12.10.2012. – URL: <http://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/18795-patriarx-varfolomej-v-vatikane-my-nadeemsysa-chtobarery-razdelyayushhie-vostochnuyu-i-zapadnuyu-cerkvi-budut-preodoleny.html> (Дата звернення 20.09.2017).

11. Предстоятель Константинопольской Православной Церкви Патриарх Варфоломей сообщил журналистам, что видит возможность для воссоединения между Православной и Католической Церквями. // Релігія в Україні, 22.03.2013. – URL: <http://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/18795-patriarx-varfolomej-v-vatikane-my-nadeemsysa-chtobarery-razdelyayushhie-vostochnuyu-i-zapadnuyu-cerkvi-budut-preodoleny.html> (Дата звернення 20.09.2017).

12. Папа Римский и Вселенский Патриарх подписали декларацию, подтверждающую путь к единству. // Релігія в Україні, 27 05 2014. – URL: <http://www.religion.in.ua/news/vazhlivo/25908-papa-rimskij-i-vselenskij-patriarx-podpisali-deklaraciju-podtverzhdayushhuyu-put-k-edinstvu.html> (Дата звернення 20.08.2017).

<http://www.philosof.onu.edu.ua/elb/books/Dobroernew.pdf> (Дата звернення 20.08.2017).

13. Борозенец Т. Диалог с католиками: главное и второстепенное. // Союз православных журналистов, 24.09.2015. – URL: <http://uoj.org.ua/publikatsii/otnosheniya-konfessij/dialog-s-katolikami-glavnoe-i-vtorostепенное> (Дата звернення 24.09.2017).

14. Совместное заявление Папы Римского Франциска и Святейшего Патриарха Кирилла, 13 февраля 2016 г. – URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/4372074.html> (Дата звернення 21.09.2017).

15. Папа Франциск закликав до об'єднання релігій для боротьби з тероризмом. // Dueche Welle, 28.04. 2017. – URL: <http://www.dw.com/ru/папа-франциск-выступил-за-единство-религий-в-борьбе-с-террором/a-38634782> (Дата звернення 22.09.2017).

16. Папа Франциск и Патриарх Варфоломей подписали совместную декларацию. // Седмица. RU. Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 30.11.2014. – URL: <https://www.sedmitza.ru/text/5259363.html> (Дата звернення 23.09.2017).

17. Scammell R. Pope Francis and Russian patriarch to meet in Cuba in historic breakthrough. // Washington Post, 05.02 2016. – URL: https://www.washingtonpost.com/national/religion/pope-francis-and-russian-patriarch-to-meet-in-cuba-in-historic-breakthrough/2016/02/05/1ccb3b28-cc2e-11e5-b9ab-26591104bb19_story.html (Accessed 20.09.2017).

18. Старцев С. Папа Франциск призвал христиан к продвижению по пути к единству. // Агентство РИА Новости, 06.12.2015. – URL: <https://ria.ru/religion/20151206/1336978954.html> (Дата звернення 20.09.2017).

19. Костирев А. Г. Ціннісна комунікація як необхідна умова консолідації української нації. // Політичний менеджмент, 2007, №5 – с. 105-116.

20. Слово митрополита Волоколамского Илариона на встрече в честь первой годовщины Гаванской встречи (Фрибург, 12 февраля 2017 года). // Служба коммуникации ОБЦС / Патриархия.ru., 13.02.2017. – URL: <http://www.patriarchia.ru/db/print/4802923.html> (Дата звернення 24.09.2017).

21. Прибывший в Москву кардинал Паролин обсудил с митрополитом Иларионом ситуацию в Сирии и на Украине. // Агентство новостей Newsru.com., 21.08.2017. – URL: <http://www.newsru.com/religy/21aug2017/parolin.html> (Дата звернення 29.09.2017).

22. Iftimiu A. V European Orthodox-Catholic Forum concludes works in Paris // News Agency Basilica.ro., 13.01.2017. – URL: <http://basilica.ro/en/v-european-orthodox-catholic-forum-concludes-works-in-paris/> (Accessed 15.09.2017).

23. Иерарх РПЦ призвал католиков к совместному ответу на террористическую угрозу. // Агентство новостей News.ru. 01.08.2016. – URL:

<http://www.newsru.com/religy/01aug2016/hilarion.html> (Дата звернення 26.09.2017).

24. XV Успенские чтения начались: пир мудрости у стен Премудрости. // *Православие в Украине*, 22.09.2015. – URL: <http://orthodoxy.org.ua/data/22-25-sentyabrya-v-kieve-proyduut-uspenskie-chteniya-2015-pravda-pamyat-primirenie.htm> (Дата звернення 27.09.2017).

25. В Києвае відкрились Успенские чтения. // *Фома в Украине*, 30.09.2016. – URL: <http://foma.in.ua/news/7579-v-kieve-otkrylis-uspenskie-chteniya> (Дата звернення 27.09.2017).

26. Вітальний адрес Предстоятеля УПЦ учасникам XVI Міжнародних Успенських читань. // Синодальний інформаційно-просвітницький відділ УПЦ. / *Українська Православна Церква*, 30.09.2016. – URL: <http://news.church.ua/2016/09/30/vitalne-slovo->

<predstoyatelya-upc-uchasnikam-xvi-mizhnarodnix-uspenskix-chitan/> (Дата звернення 26.09.2017).

27. Тодд М. М. Любов сильніша за смерть. // *Православие в Украине*, 25.09.2017. – URL: <http://orthodoxy.org.ua/data/lyubov-silnisha-za-smert-meri-medlin-todd-op-neshvil-ssha.html> (Дата звернення 29.09.2017).

28. Winchester D. Terror: Can We Blame Religion? // *Religion and Spirituality*, Summer 2007. – URL: <http://www.vision.org/visionmedia/religion-and-spirituality-terrorism-and-religion/3720.aspx> (Accessed 22.09.2017).

29. Нуруллаев А. А. Межконфессиональный диалог как фактор гуманизации межрелигиозных и межнациональных отношений. // *Российское объединение исследователей религии*, 02.09.2017. – URL: <https://rusoir.ru/03print/03print-01/03print-01-06/> (Дата звернення 10.09.2017).

Svetlana V. Stefanishina

Lawyer.

Law Office of Lawyer Chamber of the Kostroma region.

Russia, Kostroma.

Стефанишина Светлана Владимировна

Адвокат.

Адвокатский Кабинет Адвокатской Палаты Костромской области.

Россия, г. Кострома.

LEGAL STATUS OF ACTUALLY AFFILIATED PERSONS WITH THE DEBTOR AS THIRD PARTIES IN INSOLVENCY (BANKRUPTCY) CASES.

ПРАВОВОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ФАКТИЧЕСКИ АФФИЛИРОВАННЫХ С ДОЛЖНИКОМ ЛИЦ КАК ТРЕТЬИХ ЛИЦ В ДЕЛАХ О НЕСОСТОЯТЕЛЬНОСТИ (БАНКРОТСТВЕ).

Abstract:

The aim of the article is to determine the legal status of persons who are actually affiliated with the debtor in legal relations regulated by the Federal Law of the Russian Federation "On Insolvency (Bankruptcy)" (hereinafter: the Law on Bankruptcy). An analysis is being made of the definition of "affiliation". The ratio of the terms "affiliated person with the debtor", "controlling person", "interested persons" in the context of the Law on Bankruptcy is considered. It is concluded that it is necessary to distinguish between the economic, legal and actual affiliation of persons participating in insolvency (bankruptcy) cases.

Key words: *insolvency (bankruptcy), third parties, the status of third parties, persons actually affiliated with the debtor controlling persons.*

Аннотация: В статье ставится задача определить правовой статус фактически аффилированных с должником лиц в правоотношениях, регулируемых Федеральным законом Российской Федерации «О несостоятельности (банкротстве)» (далее по тексту: Закон о банкротстве). Проводится анализ становления дефиниции «аффилированность». Рассматривается соотношение понятий «аффилированное с должником лицо», «контролирующее должника лицо», «заинтересованные лица» в контексте Закона о банкротстве. Делается вывод о необходимости разграничения экономической, юридической и фактической аффилированности лиц, участвующих в делах о несостоятельности (банкротстве).

Ключевые слова: *несостоятельность (банкротство), третьи лица, статус третьих лиц, фактически аффилированные с должником лица, контролирующие должника лица.*

Постановка проблемы. В современных реалиях международного экономического кризиса ряд предприятий и организаций сталкиваются с поиском выхода из сложившейся сложной ситуации, связанной с нарастающими долговыми обязательствами перед своими партнерами по бизнесу, налоговыми органами, своими сотрудниками. В этой связи на принятие решений зачастую влияют лица, круг которых до последнего времени не был детально очерчен на законодательном уровне.

Определить правовое положение таких влияющих на бизнес лиц стало одной из ключевых задач, решаемых в настоящее время. В отношениях, регулируемых Законом о банкротстве, речь идет о контролирурующих должника лицах. Сложность состоит в том, что состав контролирующих должника лиц не является однородным. Кроме того, следует учитывать, что всех контролирующих должника лиц в делах о несостоятельности (банкротстве) следует отнести к категории третьих лиц, поскольку

ку указанные лица, не являясь основными субъектами правоотношений в сфере несостоятельности (банкротства), участвуют в таких правоотношениях наряду с должником, кредитором, арбитражным управляющим, активно влияют на их возникновение и развитие. К таким контролирующим должника лицам относятся аффилированные лица, заинтересованные лица, бенефициарные владельцы. Вместе с тем, указание на всех перечисленных субъектов правоотношений в сфере несостоятельности (банкротства) как на третьих лиц фактически не встречается ни в доктрине, ни в законодательстве, ни в судебной практике. Это связано с тем, что понятийный аппарат Закона о банкротстве находится в стадии становления. Дефиниция «третьи лица в правоотношениях, связанных с несостоятельностью (банкротством)» до настоящего времени фактически не определена. Это приводит к тому, что данный терминологический оборот трактуется не однозначно в доктрине и правоприменительной практике. Особую сложность вызывают случаи, когда контролирующие должника лица в вопросах привлечения к субсидиарной ответственности утрачивают свой статус третьих лиц и фактически становятся основными субъектами правоотношений, регулируемых нормами Закона о банкротстве. И наоборот, например, недобросовестный кредитор, аффилированный с должником, приобретает не свойственные ему функции, становясь контролирующим должника, то есть, по сути своей, третьим лицом. Именно поэтому изучение такой категории контролирующих должника лиц как аффилированных с должником лиц представляет с одной стороны, особый интерес, с другой стороны, определенную сложность.

Анализ последних исследований и публикаций. В отечественной доктрине в силу реформирования многих институтов, связанных с взаимозависимостью различных субъектов предпринимательской деятельности, к рассмотрению вопросов, связанных с аффилированностью, обращаются все чаще. В этой связи следует отметить следующих авторов: Городулин К.В. Правовой статус аффилированных лиц по российскому законодательству (Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2007); Полетаева А.А. Нормы об аффилированности в гражданском законодательстве России: дискуссионные вопросы ("Предпринимательское право", 2013, N 4); Батыршина К.А. Соотношение института «аффилированности» и доктрины «снятия корпоративной вуали» в праве Российской Федерации (Вопросы современной юриспруденции: сб. ст. по матер. LIX междунар. науч.-практ. конф. № 3(54). Новосибирск: СибАК, 2016. С. 21-27); Терещенко Т.А., Ганюшин О.Е. Аффилированность: эволюция понятия в российском праве (Вестник АС Московского округа. 2016. № 04); Мигукина Н.Э. «Юридическая конструкция аффилированности в гражданском праве (Ученые записки Казанского университета. Серия Гуманитарные науки. Том 155, кн. 4. 2013 год.) и ряд других.

Анализируя последние исследования и публикации, отметим, что в российском праве понятие

«аффилированная компания» трактуется несколько иначе, чем в зарубежном, поскольку традиционно за рубежом аффилированными компаниями называют лишь подконтрольные фирмы. Законодательно и на практике этот термин применим и к доминирующим организациям. Подобные сложности в трактовке вызваны неоднозначностью самого понятия.

Так, например, А.В. Габов, полагая, что институт аффилированности в обязательном порядке нуждается в реформировании, считает, что прежде всего необходимо правильно перевести термин «аффилированность» на русский язык [4].

Действительно, термин «аффилированность» имея американские корни, был заимствован из английского языка и происходит от «affiliation». Однако простой перевод юридического английского термина на русский язык вряд ли облегчит задачу терминологического определения дефиниции «аффилированность», поскольку означает: присоединение, вхождение в состав, принадлежность к организации, переход под контроль другой компании [1]. Кроме того, понятие «аффилированность» имеет также латинские корни, от слова «filialis» – сыновий, что в переводе означает «связанный, соединенный, зависящий от кого-либо». Согласно трактовке Большого экономического словаря понятия «аффилирование» происходит от французского «affiliation» – соединение, и означает: присоединение предприятия, фирмы к другому, более крупному, родственному предприятию в качестве филиала; влияние физического лица на результаты деятельности предприятия, фирмы; установление связей, контактов, авторства в юридическом деле; введение лица в состав органа управления [3].

Следует отметить, что понятие «аффилированность» появилось в 1998 году в статье 4 Закона РСФСР "О конкуренции и ограничении монополистической деятельности на товарных рынках". Если проанализировать этот Закон по состоянию на сегодняшний день, то станет очевидным, что действующей в этом Законе осталась только вышеназванная статья 4 «Определение основных понятий», в соответствии с абзацем третьим которой «аффилированные лица - физические и юридические лица, способные оказывать влияние на деятельность юридических и (или) физических лиц, осуществляющих предпринимательскую деятельность» [6].

В ГК РФ понятие «аффилированность» было введено путем включения в статьи 53.2 с аналогичным названием в соответствии с Федеральным законом от 05.05.2014 N 99-ФЗ [26], которая как раз и отсылает нас к статье 4 Закона РСФСР от 22.03.1991 № 948-1. Именно таким образом к понятию аффилированных лиц подходят и суды. Так, в одном из своих решений Суд по интеллектуальным правам указал: «Из смысла статьи 53.2 ГК РФ следует, что аффилированность предполагает наличие взаимного интереса или взаимной зависимости между юридическими лицами или их участниками, органами управления и т.п. Кроме того, аффилированность свидетельствует о един-

стве интересов, целей принятия и реализации отдельных решений» [22].

Интересно, что в соответствии со ст. 19 Закона о банкротстве, понятие «аффилированные лица» входит в состав понятия «заинтересованные лица». Анализируя взаимосвязь между аффилированными и заинтересованными лицами, в доктрине делается вывод о том, что в российском законодательстве эти категории используются для определения взаимосвязей, при которых одно лицо имеет возможность оказывать влияние на деятельность другого лица [23].

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Совершенно очевидно, что тот смысл, который вкладывается в понятие «аффилированные лица» в российском законодательстве, практически не позволяет однозначно отделить указанную категорию лиц от иных взаимосвязанных между собой субъектов предпринимательской деятельности, особенно когда речь идет о правоотношениях в сфере несостоятельности (банкротства). Не проанализировано соотношение понятий «аффилированное с должником лицо», «контролирующее должника лицо», «заинтересованные лица» в контексте Закона о банкротстве, что фактически приводит на практике к неоднозначному толкованию указанных понятий.

Формулирование целей статьи. Автор статьи не ставит своей задачей рассмотреть весь спектр вопросов, связанных с понятием «аффилированность». Цель исследования: определить правовой статус фактически аффилированных с должником лиц в правоотношениях, регулируемых Законом о банкротстве, рассмотреть соотношение понятий «аффилированное с должником лицо», «контролирующее должника лицо», «заинтересованные лица», выявить неоднородность аффилированности в правоотношениях по поводу несостоятельности (банкротства).

Изложение основного материала. Для достижения целей исследования предлагается идти не от общего к частному, а от частного к общему. То есть, для определения правового статуса фактически аффилированных с должником лиц рассмотрим соотношение понятий «аффилированное с должником лицо» и «контролирующее должника лицо» как третьих лиц в правоотношениях, связанных с несостоятельностью (банкротством).

Грань между этими двумя категориями лиц попытался установить Верховный Суд РФ в своем Определении от 26 мая 2017 года № 306-ЭС16-20056 (6) по делу № А12-45751/2015 [11]. Обстоятельства дела таковы, что в Верховный суд РФ обратился Банк, являющийся конкурсным кредитором, не согласившийся с мнением трех предыдущих инстанций об удовлетворении требования Общества о включении его требований в реестр требований кредиторов. При этом задолженность образовалась по арендной плате за пользование определенными помещениями. По мнению Банка, у Общества с должником сложились определенные внутригрупповые отношения, которые суды предыдущих инстанций не учли, что повлияло на

принятые ими судебные решения. Верховный суд согласился с доводами Банка, и, возвращая дело на новое рассмотрение, отметил, что все участники спорных арендных отношений принадлежат к одной группе компаний, контролируемой супругом должника как конечным бенефициаром. Вместе с тем, обстоятельства, которые бы могли подтвердить либо опровергнуть утверждения банка об аффилированности сторон спора, судами не исследовались, соответствующие доводы какой-либо правовой оценки не получили. Именно это обстоятельство и послужило основанием для возвращения дела на новое рассмотрение. Верховный суд РФ отклонил возражение Общества со ссылкой на отсутствие в законодательстве о несостоятельности понятия группы компаний, аналогичного антимонопольному законодательству. И разъяснил, что: «По смыслу пункта 1 статьи 19 Закона о банкротстве к заинтересованным лицам должника относятся лица, которые входят с ним в одну группу лиц, либо являются по отношению к нему аффилированными. Таким образом, критерии выявления заинтересованности в делах о несостоятельности через включение в текст закона соответствующей отсылки сходны с соответствующими критериями, установленными антимонопольным законодательством» [11]. Кроме того, далее в Определении Верховного Суда отмечено, что: «доказывание в деле о банкротстве факта общности экономических интересов допустимо не только через подтверждение аффилированности юридической (в частности, принадлежность лиц к одной группе компаний через корпоративное участие), но и фактической». Верховный суд отметил, что: «О наличии такого рода аффилированности может свидетельствовать поведение лиц в хозяйственном обороте, в частности, заключение между собой сделок и последующее их исполнение на условиях, недоступных обычным (независимым) участникам рынка» [11].

Таким образом, аффилированные с должником лица входят в состав заинтересованных лиц по смыслу статьи 19 Закона о банкротстве лица. Однако, как видно из приведенного выше Определения ВС РФ, признак наличия аффилированности с должником в судебной практике используется не только для привлечения участников дела о банкротстве к субсидиарной ответственности, но и для других целей. Так, например, согласно действующему законодательству, сделка, заключенная аффилированными лицами, обладает признаками сделки, в совершении которой имеется заинтересованность со всеми вытекающими последствиями.

Если речь идет об отношениях, регулируемых Законом о банкротстве, то в большей степени наличие аффилированности с должником так называемых «дружественных кредиторов» влияет на решения судов о включении либо не включении требований таких аффилированных с должником лиц в реестр требований кредиторов. Выявление данного признака дает суду достаточные основания для отклонения соответствующего требования

со ссылкой на ст. 10 ГК РФ недопустимости злоупотребления правом [18].

Предпосылки к подобному выводу были заложены еще Постановлением Президиума ВАС РФ №14510/13 от 11.02.2014 г. [19], указавшим, что не только наличие корпоративных, но и иных связей объясняет мотивы обеспечительных сделок. Рассмотрение дела Президиумом ВАС РФ было инициировано Банком, который требовал включения в реестр требований должника (Общества) денежных средств, складывающихся из задолженности, возникшей в результате неисполнения кредитных соглашений заемщиками, включая солидарную ответственность поручителя перед кредитором. Суды предыдущих инстанций, отказывая в удовлетворении заявленных требований, сочли, что договоры поручительства, на которых основано требование к должнику, были заключены в период, когда должник находился в неудовлетворительном финансовом положении, их заключение не имело экономической целесообразности для Общества, и было направлено на уменьшение его имущества без встречного предоставления. Между тем, как указал Президиум ВАС РФ, «суды предыдущих инстанций не учли, что заключение договора поручительства может быть вызвано наличием у заемщиков и поручителей в момент выдачи поручительства общих экономических интересов (например, основное и дочернее общества, преобладающее и зависимое общества, общества, взаимно участвующие в капиталах друг друга, лица, совместно действующие на основе договора простого товарищества). Следовательно, между участниками спорных правоотношений имелись определенные хозяйственные связи, обусловившие экономическую целесообразность заключения договоров поручительства. Однако эти обстоятельства, имеющие существенное значение при рассмотрении настоящего спора, не были приняты во внимание» [19]. Заявление, поданное банком в Высший Арбитражный Суд Российской Федерации, о пересмотре в порядке надзора указанных судебных актов, было удовлетворено, дело отправлено на новое рассмотрение.

Есть судебные решения, в соответствии с которыми требования кредитора при подтверждении его аффилированности с должником подлежат включению в реестр, поскольку сам по себе факт аффилированности должника и кредитора не является основанием для отказа во включении требований в реестр, если в материалах дела есть достаточные доказательства, представленные кредитором в обоснование заявленного требования [15].

Таким образом, до сих пор остаются определенные трудности при разрешении вопросов о включении требований таких аффилированных с должником лиц в реестр требований кредиторов. Это связано не только с разной правоприменительной практикой. В настоящее время все конкурсные кредиторы обладают на собрании кредиторов числом голосов, пропорциональным размеру их требований к общей сумме требований, включенных в реестр. Никаких изъятий по признаку

аффилированности с должником не установлено. Это же относится к порядку включения требований кредиторов в реестр.

Тем не менее, Верховный Суд РФ в настоящее время скорее нацелен на поддержание позиции «игнорирования воли дружественных (аффилированных с должником) кредиторов». Примером может служить Определение Коллегии по экономическим спорам ВС РФ от 05.04.2018 № 307-ЭС17-1676 (3) [14]. Суть спора: в деле о банкротстве должника – физического лица при переходе от процедуры реструктуризации долгов к процедуре реализации имущества собрание кредиторов приняло решение о замене арбитражного (финансового) управляющего. При этом в собрании кредиторов принял участие только один кредитор, полностью подконтрольный должнику (должник являлся его единственным учредителем и генеральным директором). Один из независимых («конкурирующих») кредиторов стал оспаривать такое решение собрания кредиторов, которое заменило финансового управляющего на «лояльного» к должнику. Коллегия ВС РФ в своем Определении указала: «суды не проверили основной довод независимого кредитора о том, что такое решение собрания кредиторов не выражает волю кредиторов, так как принято не кредиторами, а самим должником» [14].

Выявление аффилированности в делах о банкротстве позволяет так же установить получение тем или иным кредитором преимущественного удовлетворения своего требования, например, по банковскому переводу. Это позволяет выяснить, не был ли такой банковский перевод осуществлен аффилированным по отношению к банку лицом с одного своего счета на другой, причем непосредственно в преддверии отзыва лицензии; знал или нет клиент банка в момент дачи распоряжения на перевод о неустойчивом финансовом положении банка [9].

Новым является то, что в соответствии с реформой субсидиарной ответственности при банкротстве, Закон о банкротстве (новая глава III.2) предусматривает теперь, что требования аффилированных лиц наряду с требованиями контролирующих должника лиц не включаются в размер субсидиарной ответственности, указанные лица не получают денежных средств, поступивших в конкурсную массу за счет исполнения судебного акта о привлечении к субсидиарной ответственности (абзац третий пункта 11 статьи 61.11).

Таким образом, представляется, что понятие «аффилированное лицо» шире понятия «контролирующее должника лицо», поскольку, исходя из смысла проанализированных норм об аффилированных и контролирующих должника лицах следует, что не каждое аффилированное с должником лицо может быть признано лицом контролирующим должника. Более того, по новым правилам [25], даже если суд установит наличие отношений связанности сторон сделки, что прямо говорит об их аффилированности, это еще не будет означать, что такое аффилированное лицо будет

привлечено к субсидиарной ответственности, поскольку суду еще предстоит установить, а был ли осуществлен контроль за деятельностью должника со стороны аффилированного лица – участника сделки, если да – то какую именно выгоду получило это аффилированное лицо от этой сделки в результате такого контроля над должником. Если эти данные будут установлены, то для положительного решения о привлечении такого лица к субсидиарной ответственности уже не важно, что, например, заявление о признании сделки не действительной не подавалось, или даже если такое заявление подавалось, но в его удовлетворении было отказано по причине пропуска срока исковой давности.

В пользу такого мнения говорит анализ позиции арбитражных судов, которые не выработали единого понимания «аффилированности» при рассмотрении споров, связанных с вопросами несостоятельности (банкротства). Вот лишь некоторые выводы судов по определению понятия «аффилированность» по делам, связанным с банкротством (несостоятельностью): «общность экономических интересов (аффилированность) должника с участником процесса (в частности, с лицом, заявившем о включении требований в реестр, либо с ответчиком по требованию о признании сделки недействительной)» [17]; «аффилированность юридическая (в частности, принадлежность лиц к одной группе компаний через корпоративное участие)» [17, 11]; «аффилированное лицо (бывший руководитель должника)» [17]; «аффилированные (связанные) кредиторы по гражданским обязательствам» [12]; «О наличии такого рода аффилированности может свидетельствовать поведение лиц в хозяйственном обороте, в частности, заключение между собой сделок и последующее их исполнение на условиях, недоступных обычным (независимым) участникам рынка» [13]; «проверка реальности отношений по пользованию имуществом между аффилированными лицами, то есть того, прикрывала ли цепочка арендных соглашений один договор аренды между собственником помещений и конечным независимым арендатором» [13]; «понятие юридической аффилированности не требует доказывания того, что участники одной группы формализовали свою деятельность как осуществляемую от имени "единого хозяйствующего субъекта" (создание холдинга, подписание соглашения о сотрудничестве, ведение консолидированной финансовой отчетности, использование всеми членами группы одного товарного знака и т.д.)» [10]; «фактическая аффилированность организаций: имеют в числе дебиторов одних и тех же лиц, у данных предприятий пересекаются основные виды деятельности, полученные кредитные средства расходовались и на обеспечение нужд поручителя (в том числе путем получения от заемщика и его учредителя беспроцентных займов), принадлежащая заемщику продукция отгружалась со складов поручителя; оба ООО выступали взаимными кредиторами и дебиторами друг друга; заявления о банкротстве обеих компаний по

упрощенной процедуре были поданы в один день» [10] и так далее.

При этом, государственные арбитражные суды хотя и делают вывод об аффилированности участников спорных правоотношений, но полного раскрытия понятия «аффилированность» принятые судебные решения все-таки не содержат. И таких решений становится все больше. Существующая тенденция может привести, по мнению ученых к тому, что «добросовестным участникам гражданского оборота придется проверять любую сделку на предмет возможной заинтересованности в ее совершении со стороны любых аффилированных лиц, что повлечет дополнительные расходы и потерю оперативности в решении хозяйственных вопросов. Вследствие этого «гражданский оборот в значительной мере утрачивает стабильность» [24].

Из судебной правоприменительной практики, изложенной выше, видно, что суды выделяют юридическую и фактическую аффилированность [10, 11, 17]. Некоторые практики выделяют так же экономическую аффилированность.

«Экономическая аффилированность прослеживается в тех случаях, когда проблемы одного контрагента оказывают сопоставимое воздействие на другого. К примеру, официальный дилер автомобилей или франчайзи имеют высокий уровень зависимости от состояния поставщика или франчайзера соответственно» [27].

Под юридической аффилированностью судами понимается прослеживаемая юридически связь контрагентов, принадлежность лиц к одной группе компаний через корпоративное участие.

Для установления фактической аффилированности суды используют наличие любой юридически значимой правовой связи между лицами. Подобный подход означает, что суды в определении взаимосвязанности (фактической аффилированности) между лицами не связаны формальными требованиями законов, упомянутых выше (в частности, О защите конкуренции, О банкротстве), а нацелены на установление этой самой фактической аффилированности через изучение всех обстоятельств конкретного дела, включая финансовые потоки, специфику взаимодействия компаний, скрытый бенефициарный контроль и другие обстоятельства.

При этом, основной и единственный признак фактической аффилированности, который можно условно назвать «поведенческий», суды предлагают искать в поведении самих участников спорных правоотношений. Как правило, о таком поведении свидетельствуют оспариваемые в судах сделки и (или) последующее их исполнение на таких условиях, которые при обычном течении деятельности хозяйствующих субъектов независимым участникам подобного рода сделок будут просто не доступны. Д. Просвирин, управляющий партнер ЮК «Центральный округ», среди возможных таких условий называет:

- заключение сделки в отсутствие ее экономической нужды;

- транзитный характер сделки;
- предоставление нетипичных отсрочек исполнения обязательств;
- неестественное поведение кредитора, в том числе, отсутствие требований по исполнению [21].

Так, например, в указанном выше Определении Верховного Суда РФ № 308-ЭС16-1475 от 15.06.2016 г. было заявлено требование о признании договоров поручительства, договора ипотеки и дополнительного соглашения, договора залога и дополнительных соглашений недействительными. Решение: В удовлетворении требования отказано, поскольку до момента обращения в суд с заявлением о признании банкротом должник являлся платежеспособным, о чем свидетельствует рыночная, а не балансовая стоимость активов. Кроме того, Верховный Суд признал, что имел место нестандартный характер сделки, поскольку у банкрота отсутствовала необходимость аренды коммерческих помещений и последующей их передачи в субаренду. Кроме того, о нестандартности поведения, по выводам Суда, свидетельствовало поведение арендодателей и цессионариев, которые не спешили в течение долгих пяти лет предъявлять требования об оплате долга.

О выявлении фактической аффилированности речь идет так же в Постановлении Арбитражного суда Уральского округа от 15.02.2018 г. по делу № А34-6431/2015 [16]. Постановлением подтвержден вывод судов предыдущих инстанций о транзитном характере финансовых взаимоотношений между должником и обществом, поскольку между ними в один день совершались разные операции по погашению должником вексельного долга и получению должником заемных денежных средств. Утверждение о транзитном движении денежных средств было сделано на основе совокупной оценки сложившихся взаимоотношений сторон с учетом формального характера перечислений денежных средств. Вывод об аффилированности был сделан на основании того факта, что директор должника одновременно являлся директором общества, учредителем которого являлось другое общество. Анализ сложившихся правоотношений, согласованность и взаимосвязанность совершенных действий и сделок с недвижимым имуществом, векселями и перечислениями денежных средств, которая не представляется возможной в отсутствие единого координирующего центра, позволили суду сделать обоснованный вывод об аффилированности должника и этого второго общества.

Как справедливо заметила Н.Э. Мигукина: «цель использования юридической конструкции аффилированности в праве состоит в том, чтобы выявить все случаи возможного взаимовлияния одних субъектов гражданско-правовых отношений на других и путём установления определённого правового механизма предотвратить возможность подмены воли и интересов определённого субъекта (публично-правового образования, юридического лица, физического лица, в том числе лица, осуществляющего предпринимательскую деятель-

ность) интересами другого лица в целях извлечения имущественной или иной выгоды»[8].

Выводы из данного исследования и перспективы. Совершенно очевидно, что проблемы, связанные с правовым положением фактически аффилированных с должником лиц как третьих лиц в делах о несостоятельности (банкротстве) разрешены не полностью. Следует констатировать, что для дел, связанных с банкротством (несостоятельностью), практическую значимость имеет не наличие в деятельности субъектов конкурсных правоотношений формальных признаков экономической аффилированности, и не юридическая аффилированность, а фактическая аффилированность. Перечень оснований для установления фактической аффилированности в настоящее время является открытым, и установление таких оснований остается усмотрением суда, рассматривающим дело, связанное с банкротством, по имеющимся в деле доказательствам. Именно фактическая аффилированность, как было установлено ранее, может расцениваться в качестве основания для привлечения аффилированного лица к субсидиарной ответственности как контролирующего должника лица.

В связи с такой неоднозначностью, законодатель склоняется к принятию единого Федерального Закона «Об аффилированных лицах». Так, депутатами Государственной Думы ФС РФ Н.В. Арефьевым, М.В. Емельяновым, А.Г. Пузановским, депутатами Государственной Думы ФС РФ второго созыва Н.Н. Савельевым, В.И. Сергиенко, А.В. Чуриловым, И.И. Митяевым, А.Ф. Потапенко 29.09.1999 на рассмотрение внесен проект Федерального закона № 99089445-2 "Об аффилированных лицах" [20]. 11.02.2000 года указанный проект принят Государственной Думой ФС РФ в I чтении. Однако последующего обсуждения пока не последовало.

В соответствии с указанным законопроектом, аффилированные лица – это физические и (или) юридические лица, находящиеся в определенной взаимосвязи с иным лицом (п. 1 ст. 2). Далее предлагается перечислить практически весь субъектный состав аффилированных лиц, включающий в себя 25 позиций, изложенных в ст. 2 – 4 Законопроекта. И это при том, что данный перечень в соответствии со ст. 5 Законопроекта предлагается оставить открытым. Представляется, что никакой правовой определенности в понимание дефиниции «аффилированное лицо» указанный Законопроект не привносит.

Интересна в данном случае позиция Е.А. Суханова, который указал на "невозможность и нецелесообразность создания как специального гражданско-правового понятия аффилированности, так и единого понятия аффилированности, общего для всего действующего законодательства – от налогового до антимонопольного" [24]. Такого же мнения придерживается Министерство экономического развития и торговли России, которое так же сводится к отрицанию необходимости принятия отдельного Закона «Об аффилированных лицах» [5].

С одной стороны, с такой позицией трудно не согласиться. Поскольку каждый Закон, имея собственные цели правового регулирования, свою сферу регулируемых этим законом правоотношений, как правило, вырабатывает свой понятийный терминологический аппарат, которым и оперирует в правоприменении. Вместе с тем, как указывается в доктрине, «разноплановый подход законодателя к определению аффилированности создает дополнительные сложности для органов правоприменения, которые вынуждены «изобретать велосипеды» [2]. Поэтому, существует другая точка зрения, поддерживаемая в основном практиками (судьями, адвокатами, корпоративными юристами), что в целях внесения правовой определенности в указанную терминологию, такой закон нужен [7].

Список литературы.

1. Англо-русский юридический словарь. // [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <http://www.classes.ru/dictionary-english-russian-law-term-1165.htm> (дата обращения: 10.06.2018).
2. Батыршина К.А. Соотношение института «аффилированности» и доктрины «снятия корпоративной вуали» в праве Российской Федерации. // Вопросы современной юриспруденции: сб. ст. по матер. LIX междунар. науч.-практ. конф. № 3(54). — Новосибирск: СибАК, 2016. С. 21.
3. Большой экономический словарь: 22000 терминов / Под ред. А.Н. Азрилиян. // М.: Ин-т новой экономики, 1999. 1245 с. С. 201.
4. Габова А.В. Тенденции и проблемы правового регулирования взаимоотношений государства и бизнеса // Журнал российского права. 2015. № 1. С. 13–23.
5. Городулин К.В. Правовой статус аффилированных лиц по российскому законодательству // Дис. ... канд. юрид. наук. М., 2007.
6. Закон РСФСР от 22.03.1991 N 948-1"О конкуренции и ограничении монополистической деятельности на товарных рынках" // СПС Консультант Плюс.
7. Лемешев В.В. (судья Арбитражного суда Вологодской области) Некоторые проблемы толкования понятия «аффилированное лицо» в арбитражной практике. // «Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации». № 12. 2005 год.
8. Мигукина Н.Э. «Юридическая конструкция аффилированности в гражданском праве. // Ученые записки Казанского университета. Серия Гуманитарные науки. Том 155, кн. 4. 2013 год.
9. Определение Верховного Суда РФ от 08.04.2015 № 305-ЭС14-1353 // [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <https://www.eg-online.ru/article/300112/> (дата обращения: 10.06.2018).
10. Определение Верховного Суда РФ от 15.06.2016 N 308-ЭС16-1475 по делу N A53-885/2014 // [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB002&n=464228&rnd=F20ABE3814968500C12A52BE9C9C5018#09624536034787139> (дата обращения: 10.06.2018).
11. Определение Верховного Суда РФ от 26 мая 2017 года № 306-ЭС16-20056 (6) по делу № A12-45751/2015 // [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: http://kad.arbitr.ru/PdfDocument/00c28d13-6878-4b21-b149-f34d6565cd3d/A12-45751-2015_20170526_Opredelenie.pdf (дата обращения: 07.06.2018).
12. Определение Верховного Суда РФ от 30.03.2017 N 306-ЭС16-17647(1) по делу N A12-45752/2015 // [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB002&n=495358&rnd=F20ABE3814968500C12A52BE9C9C5018#09175446378603509> (дата обращения: 10.06.2018);
13. Определение Верховного Суда РФ от 30.03.2017 N 306-ЭС16-17647(7) по делу N A12-45752/2015// [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ARB002&n=495360&rnd=F20ABE3814968500C12A52BE9C9C5018#08877428748888441> (дата обращения: 10.06.2018).
14. Определение Коллегии по экономическим спорам ВС РФ от 05.04.2018 № 307-ЭС17-1676 (3) // [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: http://kad.arbitr.ru/PdfDocument/ab804892-b932-4ec0-9e7d-ca7d2ca8a27e/f683683e-2cab-49ed-800e-195ae8c15e0a/A56-71402-2015_20180405_Opredelenie.pdf (дата обращения: 07.06.2018).
15. Постановление Арбитражного суда Московского округа от 26 апреля 2017 г. N Ф05-4320/17 по делу N A41-4408/2016 // [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <http://base.garant.ru/41884865/> (дата обращения: 10.06.2018).
16. Постановление Арбитражного суда Уральского округа от 15.02.2018 г. по делу № A34-6431/2015. // [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: http://kad.arbitr.ru/PdfDocument/d3c0bc55-63d9-40fb-ba13-54fd66b69042/023180a0-f775-46e1-a189-cc51e5d1325f/A34-6431-2015_20180215_Reshenija_i_postanovlenija.pdf (дата обращения: 10.06.2018).
17. Постановление Арбитражного суда Уральского округа от 25.07.2017 № Ф09-4251/17 по делу № A07-16838/2015 // [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=AUR&n=183488#033991763151494037> (дата обращения: 10.06.2018)
18. Постановление ФАС Восточно-Сибирского округа от 18.03.2014 по делу № A69-845/2013 // [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <https://www.eg-online.ru/article/300112/> (дата обращения: 10.06.2018)
19. Постановлением Президиума ВАС РФ №14510/13 от 11.02.2014 г // [Электронный ресурс]

— Режим доступа. — URL: http://pda.arbitr.ru/bras.net/f.aspx?id_casedoc=1_1_3d6c3c4a-95bf-475d-ad75-5a3b06119218 (дата обращения: 07.06.2018).

20. Проект Федерального закона № 99089445-2 "Об аффилированных лицах" // [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <https://www.lawmix.ru/lawprojects/69491> (дата обращения: 07.06.2018)

21. Просвирин Д. Фактическая аффилированность: новый горизонт правоприменения в банкротстве. // [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <https://centraldep.ru/law4biz/fakticheskaya-affilirovannost-novyy-gorizont-pravoprimereniya-v-bankrotstve/> (дата обращения: 10.06.2018).

22. Решение Суда по интеллектуальным правам от 6 апреля 2016 г. по делу N СИП-682/2015 // [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <http://base.garant.ru/57592693/> (дата обращения: 07.06.2018)

23. Рыбасова Е.Н. Комментарий к закону о банкротстве. М: Юстицинформ, 2011.

24. Суханов Е.А. Сравнительное корпоративное право. — М.: Статут. 2014. С. 456.

25. Федеральный закон № 266-ФЗ от 29.07.2017 года "О внесении изменений в Федеральный закон "О несостоятельности (банкротстве)" и Кодекс Российской Федерации об административных правонарушениях" // "Собрание законодательства РФ", 31.07.2017, № 31 (Часть I), ст. 4815.

26. Федеральный закон от 05.05.2014 N 99-ФЗ "О внесении изменений в главу 4 части первой Гражданского кодекса Российской Федерации и о признании утратившими силу отдельных положений законодательных актов Российской Федерации" // "Собрание законодательства РФ", 12.05.2014, N 19, ст. 2304.

27. Шиткина И.С. Правовое регулирование холдинговых объединений. // М.: Волтерс Клувер, 2007. 248 с. С. 58; Статья Аффилированность. // [Электронный ресурс] — Режим доступа. — URL: <http://allcontract.ru/articles/affilirovannost.html> (дата обращения: 10.06.2018).

Chaykovska A.,

Postgraduate Student, Department of problems of civil, labor and entrepreneurial law of the Institute of state and law of. V. Koretsky of the National Academy of Sciences of Ukraine.

Чайковська А. В.,

аспірант відділу проблем цивільного, трудового і підприємницького права Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України.

LEGAL REGULATION OF THE INSTITUTION OF INDEPENDENT DIRECTORS IN LIMITED LIABILITY COMPANIES

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАПРОВАДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ НЕЗАЛЕЖНИХ ДИРЕКТОРІВ У ТОВАРИСТВА З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ

Abstract.

The article is devoted to the introduction of the institute of independent directors into a limited liability company. It is concluded that significant limitations of legal regulation of these institutions for the implementation of limited liability. Indicates the need to define a legal statute, election and dismissal, competence, etc. for the introduction of independent directors in a limited liability company.

Keywords: independent director, Supervisory Board, limited liability company, corporate management, corporate conflicts.

Анотація.

Стаття присвячена запровадженню інституту незалежних директорів у товариства з обмеженою відповідальністю. Робиться висновок про суттєву обмеженість правового регулювання вказаного інституту для реалізації у товаристві з обмеженою відповідальністю. Вказується на необхідність визначення правового статуту, порядку обрання та звільнення, сферу компетенції тощо для запровадження інституту незалежних директорів у товаристві з обмеженою відповідальністю.

Ключові слова: незалежний директор, наглядова рада, товариство з обмеженою відповідальністю, корпоративне управління, корпоративні конфлікти.

Постановка проблеми. Розвиток українських господарських товариств потребує налагодженого корпоративного управління у товаристві. Одним із ефективних інструментів корпоративного управління вважається інститут незалежних директорів. Однак, в Україні доволі обмежене правове регулювання застосування досліджуваного інституту у товариствах з обмеженою відповідальністю, що обумовлює актуальність дослідження.

Метою статті є правовий аналіз інституту незалежних директорів у товариствах з обмеженою відповідальністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Відповідно до економічних теорій корпоративного управління виділяють дві основні концепції незалежних директорів залежно від їх основних функцій. Наприклад, збалансування повноважень виконавчого органу та наглядової ради є основною фу-

нкцією незалежного директора в англо-американській системі, натомість захист інтересів міноритарних учасників від зловживань правом та інших порушень з боку мажоритаріїв – основна мета незалежного директора характерна для романо-германської системи. Щодо національного законодавства, то дослідники зауважують, що Україна тяжіє до другого типу функцій незалежних директорів, однак низька правова та ділова культура учасників відносин вимагає мультифункціональності незалежних директорів [1; 137].

Аналіз зарубіжного досвіду показує, що використання інституту незалежних директорів у роботі органів управління компаніями є однією з новітніх тенденцій у розвитку системи корпоративного менеджменту [2;75]. *Незалежні директори активно запроваджуються як члени наглядової ради в США, Великобританії, Франції, Бельгії тощо. Так, незалежні директори становлять 66% правління компаній у США. Кодекс корпоративного управління Великобританії передбачає, що незалежні директори мають формувати як мінімум половину правління, аналогічні вимоги передбачено також законодавством Канади та Індії [3].*

Враховуючи позитивний досвід іноземних держав, в українське законодавство також поступово запроваджується досліджуваний інститут. У Законі України «Про акціонерні товариства» було визначено поняття незалежного директора наглядової ради та особливості його правового статусу. Однак, щодо товариств з обмеженою відповідальністю, то в Україні до останнього часу законодавство не регулювало питання діяльності наглядової ради та незалежних директорів в товаристві з обмеженою відповідальністю. Нормами Закону України «Про господарські товариства» регулювалась діяльність наглядової ради акціонерного товариства, однак визначалось, що наглядова рада може створюватися з числа акціонерів, натомість участь незалежних директорів не передбачалась.

Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів» передбачається підвищити рівень захисту прав інвесторів, зокрема, шляхом введення інституту незалежних директорів. В подальшому у статті 38 Закону України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» також було зазначено на можливість введення незалежних директорів у наглядові ради товариства.

Незалежного директора визначають як неупередженого експерта, який формально не входить до числа вищих менеджерів організації й не має особистого інтересу в товаристві (частка, високий рівень винагороди, опціони, премії тощо) є важливою ланкою у прийнятті рішень, і, в основному, відповідає за контроль виконання управлінських рішень, внутрішній аудит, ризик-менеджмент тощо, покликаний забезпечувати максимально ефективно управління бізнесом і протидіяти зловживанням менеджменту [3].

Можна виділи наступні основні функції незалежного директора:

1) спрямування політики компанії в стратегічному довгостроковому напрямку та планування розвитку товариства;

2) контроль за діяльністю виконавчого органу та здійснення функції поєднувальної ланки між виконавчим органом та учасниками. Контрольна функція незалежних директорів може проявлятися при проведенні аудиту управління компаніями, призначенні посадових осіб компанії та визначенні їх винагороди [2;75].

3) захист міноритарних учасників, наприклад, шляхом протидії зловживанню правом на контроль за діяльністю товариства (в тому числі, при аудиторських перевірках), на отримання прибутку (контроль розміру винагороди посадовим особам товариства та дивідендів); на вчинення правочинів із заінтересованістю тощо.

Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» не містить визначення незалежного директора, жодних вимог та характеристик. Однак, в Законі України «Про акціонерні товариства» визначені детальні вимоги до незалежного директора, зокрема передбачено, що незалежний член наглядової ради (незалежний директор) - член наглядової ради, на якого відсутній будь-який вплив з боку інших осіб у процесі прийняття рішень під час виконання обов'язків незалежного директора. Крім того, законом визначені критерії, які унеможливають зайняття вказаної посади, а саме, не може вважатися незалежним директором особа, якщо вона:

1) входила протягом попередніх п'яти років до складу органів управління цього товариства та/або афілійованих з ним юридичних осіб, крім обіймання посади незалежного директора товариства та відносини, пов'язані з цим.;

2) одержує та/або одержувала протягом попередніх трьох років від цього товариства та/або афілійованих з ним юридичних осіб додаткову винагороду в розмірі, що перевищує 5 відсотків сукупного річного доходу такої особи за кожний з таких років, крім обіймання посади незалежного директора товариства та відносини, пов'язані з цим;

3) володіє (прямо або опосередковано) 5 і більше відсотками статутного капіталу юридичної особи чи є посадовою особою або особою, яка здійснює управлінські функції в такій юридичній особі, а також є фізичною особою - підприємцем, яка протягом минулого року мала істотні ділові відносини з товариством та/або афілійованими з ним юридичними особами;

4) є та/або була протягом попередніх трьох років незалежним аудитором цього товариства та/або афілійованих з ним юридичних осіб;

5) є та/або була протягом попередніх трьох років працівником аудиторської фірми, яка протягом попередніх трьох років надавала аудиторські послуги цьому товариству та/або афілійованим з ним юридичним особам;

6) є та/або була протягом попередніх трьох років працівником цього товариства та/або афілійованих з ним юридичних осіб, обіймання посади

незалежного директора товариства та відносини, пов'язані з цим;

7) є акціонером - власником контрольного пакета акцій та/або є представником акціонера - власника контрольного пакета акцій цього товариства в будь-яких цивільних відносинах;

8) була сукупно більш як 12 років членом наглядової ради цього товариства;

9) є близькою особою осіб, зазначених у пунктах 1-8 цієї частини;

10) не відповідає додатковим критеріям, встановленим статутом або іншими внутрішніми документами товариства.

Основоположним при характеристиці досліджуваного інституту є характеристика незалежності директора. Як зазначалось, Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» не містить поняття та характеристик незалежного члена наглядової ради, у тому числі вимог щодо його незалежності. Відповідно до статті 38 Закону визначається, що порядок діяльності наглядової ради, її компетенція, кількість членів і порядок їх обрання, у тому числі незалежних членів наглядової ради, розмір винагороди членів наглядової ради, а також порядок обрання та припинення їхніх повноважень визначаються статутом товариства. Вбачається, що вказана норма, з одного боку, дозволяє врегулювати вказані відносини з урахування ситуації та бажання окремого товариства, з іншого боку, потребує, на нашу думку, визначити основні модельні рекомендації щодо вимог незалежних директорів наглядових рад у товаристві з обмеженою відповідальністю.

Згідно з міжнародною практикою незалежний директор не пов'язаний майновими взаємовідносинами з компанією, в управлінні якою він бере участь, та не залежить від жодного учасника корпоративних відносин, намагається знайти баланс інтересів усіх учасників і керується в діяльності виключно особистим професіоналізмом та міркуваннями підвищення ефективності роботи компанії загалом [4; 79].

Підсумовуючи, можна назвати наступні необхідні критерії незалежності директорів у наглядовій раді:

1. відсутність трудових, родинних, ділових та інших зв'язків з учасниками товариства, посадовими особами або самим товариством;

2. незалежність від топ-менеджменту компанії та учасників із значною часткою;

3. заборона суміщати посади у виконавчому органі з членством у наглядовій раді.

Крім того, товариства з обмеженою відповідальністю при виборі незалежного директора можуть керуватися вимогами визначеними у Законі України «Про акціонерні товариства». До останнього часу закон не містив визначення, який саме період часу охоплює поняття «в минулому» [5; 134], нерозкритими залишалися поняття «істотна додаткова винагорода» та «істотні ділові відносини», незрозумілим був критерій «істотний», а також якою мірою та в який спосіб він буде визначатися [6; 285]. Науковці зазначали, що розмитість

критеріїв «істотності», відсутність часових обмежень щодо відсутності істотної винагороди негативно могло вплинути на практичне застосування цієї норми та унеможливлять виконання цієї функції багатьма фахівцями [3].

Однак, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення ведення бізнесу та залучення інвестицій емітентами цінних паперів» від 16.11.2017 року було доповнено Закон України «Про акціонерні товариства» статтею 53-1, якою було визначено, що діловими відносинами визнається постачання товариству та/або афілійованим з ним юридичним особам товарів або надання послуг (включаючи фінансові, юридичні, консультаційні), або споживання поставлених товариством та/або афілійованими з ним юридичними особами товарів чи наданих ними послуг. Натомість передбачено, що істотність ділових відносин з товариством та/або афілійованими з ним юридичними особами визначається статутом або положенням про наглядову раду товариства.

У зв'язку з цим, важливим є при визначенні правового статусу наглядової ради та незалежних директорів у статуті та відповідному положенні товариства з обмеженою відповідальністю уникати розмитих та нечітких критеріїв.

Окремої уваги заслуговує питання терміну обрання незалежних директорів та їх кількісного складу у наглядовій раді. Рекомендація Європейської Комісії від 15 лютого 2005 р. N 2005/162/ЄС про роль невиконавчих директорів або наглядових директорів лістингових компаній і про комітети (наглядової) ради визначає, що незалежний директор повинен бути обраний на максимально довгий термін із можливістю повторного обрання, щоб зробити можливим поліпшення досвіду останнього, а також для укріплення позицій у товаристві.

У Принципах корпоративного управління Організації економічного співробітництва та розвитку визначено, що для того аби рада могла вважатися незалежною, достатня кількість членів ради не повинна бути працівниками компанії і мати близьких відносин з компанією та її менеджментом через істотні економічні, родинні та інші зв'язки. Це не позбавляє можливості учасників бути членами ради і водночас служити підставою для належної інституційної підтримки діяльності незалежних директорів відповідних компаній. У спостережних радах повинна бути достатня кількість незалежних членів із відповідними знаннями та досвідом.

Дослідники зазначають, що чим більше незалежних директорів у складі ради, тим більше підстав вважати, що компанія дотримується загальноприйнятих принципів корпоративного управління, а це, у свою чергу, підвищує її імідж та інвестиційну привабливість на міжнародних ринках [4; 82]. Крім того, більша кількість членів наглядової ради позитивно впливає на інвестиційну привабливість товариства з презумпцією прозорішого фінансового контролю [1; 138]. Вбачається за доцільне, щоб незалежні директори становили біль-

шість у наглядовій раді. Науковці, пропонують створювати наглядову раду в складі трьох осіб, два із яких є незалежними [7; 38].

Якщо для державних компаній передбачено, що незалежні директори мають становити більшість у наглядовій раді, то в інших випадках максимальна кількість членів наглядової ради та незалежних директорів не обмежена законом. Вбачається, що при визначенні кількості незалежних директорів враховувати загальну кількість членів ради та пропорційно залучати незалежних директорів.

Погоджуємось з думкою, що цінність незалежного директора для захисту інтересів товариства зберігається лише, якщо незалежність є реальною і не потребує постійної участі (контролю) товариства в її підтримці статутом або іншими локальними актами товариства [8]. У зв'язку з чим, важливим є введення достатньої кількості незалежних директорів в наглядову раду товариства, з метою збереження впливу їх голосів при прийнятті рішень.

Враховуючи цінність незалежності для членів наглядової ради, вказується на доцільність передбачення на законодавчому або локальному рівні наслідків втрати такої незалежності, окрім обов'язку скласти свої повноваження з огляду на можливість його невиконання. Такими механізмами вважають майнову відповідальність члена наглядової ради за наслідками неповідомлення про втрату незалежності [1;139].

Крім того, в науковій літературі пропонується передбачити розкриття інформації щодо членів наглядової ради, їх кількісний та персональний склад у Єдиному державному реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців [9; 174].

Науковці наголошують, що залучення незалежних директорів до процесу прийняття управлінських рішень суттєво підвищує якість корпоративного менеджменту компаній та сприяє забезпеченню прозорості їх функціонування, об'єктивності та високопрофесійності контролю за діяльністю менеджерів з боку ради та ефективне управління компанією в інтересах усіх її власників [4;80]. Від належного, ефективного та продуманого управління товариством, яке, зокрема, виявляється шляхом обрання членів наглядової ради, залежить прибуток такого товариства [5; 133].

Можна зробити наступні висновки щодо запровадження незалежних директорів у діяльність товариств з обмеженою відповідальністю:

1) Запровадження незалежних директорів у діяльність товариств є необхідним та доцільним. Запровадження незалежних директорів дозволить забезпечити баланс інтересів учасників, попередити та вирішити корпоративні конфлікти, підвищити інвестиційну привабливість.

2) Закон України «Про товариства з обмеженою та додатковою відповідальністю» не містить визначення незалежного директора, жодних вимог та характеристик до його діяльності.

3) Норма закону про визначення правового статусу незалежного директора у статуті товариства, з одного боку, дозволяє врегулювати вказані від-

носини з урахування ситуації та бажання окремого товариства, з іншого боку, потребує, на нашу думку, визначити основні модельні рекомендації щодо вимог незалежних директорів наглядових рад у товаристві з обмеженою відповідальністю.

4) Вбачається за доцільне передбачити у статуті товариства можливість повторного обрання незалежного директора;

5) При визначенні кількості незалежних директорів за доцільне враховувати загальну кількість членів ради та пропорційно залучати незалежних директорів. Важливим є введення достатньої кількості незалежних директорів в наглядову раду товариства, з метою збереження впливу їх голосів при прийнятті рішень.

6) Введення механізму майнової відповідальності члена наглядової ради за наслідками неповідомлення про втрату незалежності може бути гарантією виконання незалежним директором обов'язку щодо повідомлення про втрату незалежності;

7) вбачається за необхідне визначення у законі права учасника товариства звернутися до суду з позовом про визнання особи такою, що не може вважатися незалежним директором у товаристві з обмеженою відповідальністю.

8) У зв'язку з цим, важливим є при визначенні правового статусу наглядової ради та незалежних директорів у статуті та відповідному положенні товариства з обмеженою відповідальністю уникати розмитих та нечітких критеріїв.

Список літератури:

1. Кучмієнко О. В. Окремі аспекти впливу останніх законодавчих змін на систему проявів та ефективності протидії зловживанню правом у корпоративних правовідносинах // Науковий вісник Херсонського державного університету. - Серія Юридичні науки. - Випуск 2. - Том 1. - 2015. - с. 134-140.

2. Ратинська І. С. Формування інституту незалежних директорів у системі управління акціонерними товариствами державного сектору економіки України. - с. 66-77. - Електронний ресурс. - Режим доступу: [file:///C:/Users/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%8F/Downloads/znpnadu_2015_1_8%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%81%D0%B8%D1%8F/Downloads/znpnadu_2015_1_8%20(1).pdf).

3. Мурашко Н. 5 питань про незалежних директорів в українських компаніях. - Електронний ресурс. - Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1414950-5-pitan-pro-nezaleznhih-direktoriv-v-ukrayinskih-kompaniyah>.

4. Гусаков С. І. Інститут незалежних директорів у системі державного управління реструктуризацією корпоративного сектору національної економіки с. 78 – 85.

5. Паплік О. В. Право акціонерів товариства на обрання незалежного директора// Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. - 2016. - 22. - с. 133 – 136.

6. Велика О. Ю. Особливості сучасного корпоративного управління в Україні// Миколаївський

національний університет імені В.О. Сухомлинського. – Випуск 22. – 2018. – с. 282 – 286.

7. Троскуров Д. Захист прав інвестора в Україні: новації національного законодавства// Нормативна база. - 7. - 2017. – с. 30-39.

8. Кучмієнко О. Для чого українським підприємствам незалежні директори? – Електронний ресурс. – Режим доступу: http://forbes.net.ua/ua/explain/accounting_and_law/14

13205-dlya-chogo-ukrayinskim-pidpriemstvami-nezalezni-direktori/.

9. Лукач І. В. До питання про можливість скасування наглядової ради в акціонерних товариствах// Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. - Серія: Юриспруденція. – 2014. - 10-2 том 1. - с. 171 – 174.

#8 (36), 2018 część 2

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe
(Warszawa, Polska)

Czasopismo jest zarejestrowane i publikowane w Polsce. W czasopiśmie publikowane są artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Czasopismo publikowane jest w języku polskim, angielskim, niemieckim i rosyjskim.

Artykuły przyjmowane są do dnia 30 każdego miesiąca.

Częstotliwość: 12 wydań rocznie.

Format - A4, kolorowy druk

Wszystkie artykuły są recenzowane

Każdy autor otrzymuje jeden bezpłatny egzemplarz czasopisma.

Bezpłatny dostęp do wersji elektronicznej czasopisma.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

Rada naukowa

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

#8 (36), 2018 part 2

East European Scientific Journal

(Warsaw, Poland)

The journal is registered and published in Poland.

The journal is registered and published in Poland. Articles in all spheres of sciences are published in the journal. Journal is published in **English, German, Polish and Russian.**

Articles are accepted till the 30th day of each month.

Periodicity: 12 issues per year.

Format - A4, color printing

All articles are reviewed

Each author receives one free printed copy of the journal

Free access to the electronic version of journal

Editorial

Editor in chief - Adam Barczuk

Mikołaj Wiśniewski

Szymon Andrzejewski

Dominik Makowski

Paweł Lewandowski

The scientific council

Adam Nowicki (Uniwersytet Warszawski)

Michał Adamczyk (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Peter Cohan (Princeton University)

Mateusz Jabłoński (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Piotr Michalak (Uniwersytet Warszawski)

Jerzy Czarnecki (Uniwersytet Jagielloński)

Kolub Frennen (University of Tübingen)

Bartosz Wysocki (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Patrick O'Connell (Paris IV Sorbonne)

Maciej Kaczmarczyk (Uniwersytet Warszawski)

Dawid Kowalik (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Peter Clarkwood (University College London)

Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)

Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)

Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)

Kehan Schreiner (Hebrew University)

Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Anthony Maverick (Bar-Ilan University)

Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)

Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)

Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)

Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Redaktor naczelny - Adam Barczuk

1000 kopii.

Wydrukowano w «Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska»

Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe

Aleje Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warszawa, Polska

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com/>

Igor Dziedzic (Polska Akademia Nauk)

Alexander Klimek (Polska Akademia Nauk)

Alexander Rogowski (Uniwersytet Jagielloński)

Kehan Schreiner (Hebrew University)

Bartosz Mazurkiewicz (Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki)

Anthony Maverick (Bar-Ilan University)

Mikołaj Żukowski (Uniwersytet Warszawski)

Mateusz Marszałek (Uniwersytet Jagielloński)

Szymon Matysiak (Polska Akademia Nauk)

Michał Niewiadomski (Instytut Stosunków Międzynarodowych)

Editor in chief - Adam Barczuk

1000 copies.

Printed in the "Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland»

East European Scientific Journal

Jerozolimskie 85/21, 02-001 Warsaw, Poland

E-mail: info@eesa-journal.com ,

<http://eesa-journal.com>